

Izdavač
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača
prof. dr. Damir Boras

Recenzenti
akademik Darko Novaković
dr. sc. Bratislav Lučin

Tisak
Hitra produkcija knjiga d. o. o.

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 787608.

ISBN 978-953-175-410-1

Tiskanje knjige omogućio je projekt
Profil hrvatskog latinizma, financiran donacijom
Google Humanities Research Awards, 2011.

NEVEN JOVANOVIĆ

STILISTIČKO
ČITANJE
MARULIĆEVA
E V A N Ğ E L I S T A R A

FILOZOFSKI FAKULTET

 press

ZAGREB, 2011.

PISANJE KAO VJEŠTINA SAS TOJI SE OD JEDNE JEDINE
VJEŠTINE: OD VJEŠTINE PISANJA. TKO PIŠE, TAJ PIŠE RE-
ČENICE. REČENICE SU NEPROLAZNIJE OD BRONCE I OD
KAMENA. REČENICE OSTAJU POSLIJE NAS HILJADE GO-
DINA, I KAO ŠTO MI DANAS SUDIMO O STARIM KNJIŽEV-
NIM CIVILIZACIJAMA PO REČENICAMA STARINSKIH NAT-
PISA, TAKO SE I O NAŠOJ KNJIŽEVNOJ CIVILIZACIJI MOŽE
SUDITI PO REČENICAMA NAŠIH NATPISA.

MIROSLAV KRLEŽA, *MOJ OBRAČUN S NJIMA*

REM EANDEM NUNC ITA COHIBENT, UT ADIMERE NIHIL
QUEAS, NUNC ITA LOCUPLETANT DILATANTQUE, UT NI-
HIL POSSIS ADIUNGERE
DESIDERIUS ERASMUS, *DE DUPLICI COPIA VERBORUM AC
RERUM*

PRO CAPTU LECTORIS HABENT SUA FATA LIBELLI
TERENTIANUS MAURUS

DU SOLLST LESEN LERNEN.

KARL LEHRS, *ZEHNGEBOTE FÜR KLASSISCHE PHILOLOGEN*

Uvodna napomena ☞

Ova je knjiga ažurirana i temeljito prerađena verzija doktorskog rada »Problemi uspostave novolatinske stilistike na primjeru Marulićeva *Evandelistara*« (računalna verzija dostupna na mudrac.ffzg.hr/~njovanov/stilistika/). Taj rad, nastao pod mentorstvom Darka Novakovića, autor knjige obranio je u lipnju 2005. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Predgovor

Preda mnom je knjiga. Otvaram je – i sve što vidim istovremeno je poznato i nepoznato. Slova su složena u retke, reci u »špigl«; prepoznajem prijelom, margine i žive glave. Ali slog je drugačiji od onoga na koji sam navikao. Slova su dekorativnija, nečitljivija; odgonetavaju se mučnije, »zvuche« mutnije.

Kad počnem čitati, isto se događa i s tekstom. Riječi i rečenice na jeziku su koji znam, ali ne toliko dobro kao svoj prvi; temu prepoznajem, ali danas o njoj čitaju, govore, razmišljaju tek rijetki; način je govora drugačiji i od našeg svakodnevnog i od našeg književnog; nakanu razumijem – treba me uvjeriti, treba me promijeniti – ali što da ja s tim počnem?

Knjiga preda mnom jest *Evanđelistar* Marka Marulića, u prvome izdanju, tiskanom u Veneciji, svibnja 1516. Tekst je na latinskom, slog je gotički. Knjigom Marulić »sebi zadaje da prihvati, a druge potiče da prihvate« Božje zakone i naputke za život u duhu Vjere, Nade i Ljubavi. Ja sam donekle u poziciji junaka Borgesove kratke priče: želim, pokušavam »nastaviti biti Pierre Menard i dosegnuti Quixotea kroz iskustva Pierrea Menarda«, istražujući zašto je Marulić riječi i rečenice *Evanđelistara* napisao baš tako kako je napisao.

Na to pitanje, dakako, nema odgovora. Nema konačnog odgovora. No jednom pokrenut proces traganja – proces, drugačije nego kod Borgesova Menarda, eksplicitno određen, provjerivo zabilježen – otvorio je mogućnost prikaza kako je načinjen Marulićev *Evanđelistar* i kako je jedan čitalac upoznao stil toga teksta.

Traganje za stilom *Evandelistara* paralelno je dovelo i do nekih uvida o suvremenoj stilistici. *Evandelistar* je, naime, odigrao ulogu kamena-kušača, ili vražjeg advokata, za raspoložive stilističke teorije i pristupe: evo teksta koji ne pripada čitaočevu ni piščevu materinskom jeziku, koji ne pripada čitaočevu vremenu, koji nije ni klasičan ni kanonski, koji možda uopće nije *književan* (u našem današnjem smislu); napokon, evo teksta čiji svjetonazor istraživač kao čitalac ne dijeli, s kojim mjestimično vrlo teško simpatizira. Pokazalo se da sve te »otežavajuće okolnosti« stilističari često zanemaruju, ako ne i izbjegavaju, da se historijska stilistika i stilistika drugog jezika nalaze na obodu njihovih interesa. To onda bitno smanjuje korisnost i upotrebljivost same struke.

Traganje za stilom *Evandelistara* ovdje ću koncipirati i opisati kao putovanje. Izvještaj s tog putovanja bit će jednostavan računalni model zapažanja stila zadanog teksta: strojno obradiv i javno dostupan »dnevnik« onoga što sam primjećivao čitajući. Upravo uvođenje ideje o strojnoj, računalnoj obradivosti i dostupnosti uspostaviti će svojevrsan okvir, raširiti nad tekstem mrežu; svaki novi čitalac, svako novo čitanje mogu taj okvir i tu mrežu ispunjavati drugačijim sadržajem, drugačijim »ulovom«. . . da bismo kasnije po rezultatima tražili odgovor na bolno pitanje: *kako znamo to što znamo?*

Dio I.

Stilistika

Kratka povijest opće stilistike

MODERNO DOBA stilistikom naziva znanstveno proučavanje jezično-stilskih pojava u tekstu i diskurzu. Svaki element ove priručne definicije ima važne implikacije. Nužno je istaknuti *jezično-stilske* pojave, jer se termin »stil« susreće na brojnim drugim područjima: može se odnositi na najrazličitija ponašanja i djelatnosti obilježene »karakterističnim« osobinama: pažnje vrijednim, prepoznatljivim i usustavljivim. Nužno je govoriti o *proučavanju* da bi se djelatnost razlikovala od *preskriptivne* stilistike, djelatnosti koja daje tehničke upute za proizvodnju prihvatljivih ili djelotvornih tekstova. Važna je i odrednica *znanstveno*: ona upozorava da se djelatnost koristi tehnikama nagovora koje novovjekovna zapadna civilizacija smatra posebnom karakteristikom znanosti. Napokon, bitno je naglasiti *moderno* doba, jer su ranija razdoblja učene o stilu shvaćala drugačije: u antičkoj, srednjovjekovnoj, pa i ranonovovjekovnoj Evropi refleksija o vrstama i vrlinama stila jedan je od dijelova retorike: umijeća otkrivanja raspoloživih sredstava nagovora.

POVIJEST MODERNE stilistike i njezino trenutačno stanje pokazuju sljedeće:

1. stilistika nije homogena; heterogenost uzrokuju ne samo različite metode, škole i fokusi istraživanja, nego i ne-znanstveni razlozi, npr. društveni i kulturalni;
2. stilistika nema posebne teorije i metode, već ih preuzima; najvažniji su joj izvori lingvistika, znanost o književnosti i filozofija;

Da bi danas bilo prihvaćeno kao znanstveno, proučavanje mora pokazati: a) da se bavi predmetom koji je prepoznatljiv i drugima, b) da o tom predmetu govori nešto što nije već rečeno, c) da je korisno drugima, i d) da je osiguralo podatke za daljnje provjere svoje hipoteze (Eco, 1977, 37–41).

3. stilistika nema posebnog predmeta istraživanja, jer tekst i diskurz, kojima se bavi, dijeli (prvenstveno) sa znanošću o književnosti, književnom kritikom, i lingvistikom;
4. stilistiku, kao modernu duhovnu ili humanističku znanstvenu disciplinu, obilježava napetost između analize i interpretacije, tekstualizma i kontekstualizma, lingvističkog relativizma i lingvističkog univerzalizma, pa i između lingvistike, znanosti o književnosti i književne kritike.

Ne, dakle, »stilistika«, već »stilistike«. One se razlikuju od zemlje do zemlje, od jezika do jezika, od kulture do kulture. Razlikuje se i njihova svijest o drugima.¹ One dijele, ipak, zajedničku jezgru; to je ἀτιον, priča o postanku svih njih iz susreta lingvistike i književne kritike, priča o »prodor« lingvistike u proučavanje književnosti (usp. Petrović, 1972, 67–74). Iznijet ću svoju verziju te priče, upotpunjavajući je podacima o stilističkom razvoju kod nas.

¹Od svih inozemnih tekstova moga radnog uzorka – stilističkih uvoda, vodiča i čitanki na engleskom, francuskom i njemačkom – samo studentski vodič za germaniste Sowinski (1999, 58–69) referira o stilistikama Zapadne i Istočne Njemačke, o romanističkoj, latinskoj, skandinavskoj, sovjetskoj i ruskoj, te o engleskoj stilistici i (posebno) onoj u SAD. S druge strane, kad se angloamerički i francuski stilističari koriste stranim spoznajama, u pravilu se ne radi o stilističkim studijama, već o djelima »kanonskih autora« znanosti o književnosti općenito, poput Bahtina, Käte Hamburger, Genettea, Greimasa.

Pretpovijest

PRIJE STILISTIKE, vrstama stila i stilskih figura bavila se retorika. Kao što smo spomenuli, ona je primijenjena znanost, usmjerena prvenstveno poučavanju djelotvorne uporabe izražajnih sredstava (u svrhu djelovanja na publiku). U retorici je zato i opisivanje stila podređeno propisivanju: važnije je *što treba* nego *što*. U XVIII. i XIX. st. iz krila retorike izdvojila se stilistika, postajući dio školskog programa, »nauk o načinu, kako se imaju misli izraziti« (Tomić, 1875). Područje je stilistike tada šire od »književnosti«, a »stil« je nužno shvaćen kao nešto nadindividualno, nešto što se može naučiti.

Takva je, preskriptivna i didaktička, nad-literarna i nadindividualna, i prva hrvatska stilistika XX. stoljeća, poglavlje u *Gramatici i stilistici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (1899, 1931) Tome Maretića. Ondje je stil

shvaćen kao forma neovisna o sadržaju; Maretićeve upute namijenjene su onome »ko zna, što će pisati, te ima dovoljno misli i građe,« a »opće norme dobra stila« jesu jasnoća, istinitost i ljepota (Derossi, 1972, 192). Maretićevske univerzalne norme vrijede i u današnjim preskriptivnim stilistikama, te pojedine njihove članove prepoznamo u paru *clarity and grace* (Williams, 1990) ili CBS-trijadi (*clarity, brevity, sincerity*) koju kritizira Lanham (2003).

POČETAK STILISTIKE kao znanstvenog proučavanja obilježit će premještanje naglaska s propisivanja na opisivanje. Na to je premještanje, već znamo, bitno utjecala lingvistika. No, prihvativši lingvističke termine i procedure, stilističari su se njima od početka koristili na različite načine, ovisno o tome je li ih više privlačila analiza ili interpretacija. Pritom su se razlikovali i odabiri predmeta proučavanja: da li proučavati književne tekstove – ili sve tekstove?

Maretić svoje učenje očito oblikuje prema Lachmannovu učeniku Wilhelmu Wackernagelu (*Poetik, Rhetorik, Stilistik*, predavanja iz 1836, obj. 1873), za kojeg je predmet stilistike »die Oberfläche der sprachlichen Darstellung,« »lediglich die Form« (cit. prema Sowinski, 1999, 24).

Bally i Spitzer

Dok je sam Bally afektivnost proučavao prvenstveno u leksiku, njegovi su nasljednici istraživanja proširili na fonetiku, morfologiju i sintaksu, kao i na analize književnih djela. Proces preobrazbe ballyjevske metode možemo pratiti i u Hrvatskoj: Petar Guberina istražuje stilske vrijednosti akustičkih i vizualnih elemenata govora, te afektivnost složenih rečenica (uvodeći originalnu semantičku klasifikaciju takvih rečenica; usp. Vuletić, 2000, 48–50), a istraživač sljedeće generacije, Branko Vuletić, Guberininu stilistiku »vrednota govornog jezika« primjenjuje na književne tekstove, razvijajući *fonetiku književnosti*.

Spitzerovu je stilističku kritiku u Hrvatskoj prikazao – i, istovremeno, procijenio – Ivo Frangeš (1986); njegove rezultate preuzima i dopunjava Petrović (1972, 70–74). Frangeš uočava da je Spitzerova metoda na milosti i nemilosti interpretatora, individualnog talenta, znanja, simpatija i perceptivnosti, dok je njezina lingvistička analiza – čak i kad iziskuje ogroman napor – tek persuazivna gesta, argumentativno ruho koje zaodijeva kulturnopovijesne, filozofske, psihoanalitičke zaključke do kojih se može doći i drugim putovima.

PRIPADNIK ŽENEVSKE lingvističke škole Charles Bally (1865–1947) smatrao je da stilske vrijednosti jezika izražavaju i izazivaju osjećaje, afekte (za razliku od intelektualnih vrijednosti jezika, namijenjenih izražavaju i prenošenju ideja). Ballyjeva stilistika proučava, stoga, afektivnost u jeziku: onu prirodnu, imanentnu izražajnim sredstvima, i onu simboličnu, indirektno odredivu, ovisnu o izvanjezičnim faktorima (društveni položaj, povijesno razdoblje, životna dob). Ballyjeva stilistička metoda, navodi Georges Molinié (2001, 19), sastoji se u izdvajanju i identificiranju afektivnog izraza, te njegovu transformiranju u stilski neobilježen izraz (pomoću »ideološkog rječnika«: sustava razvrstavanja, spremanja i hijerarhizacije).

Ballyjeva teorija ne rješava pitanje izbora u jeziku. Zašto se jednom koristimo stilski neobilježenim, a drugi put stilski obilježenim izrazom? Ako je naš odabir uvjetovan kontekstom, stil-kao-izbor može postojati samo u *parole*, u konkretnim realizacijama jezika; elementi *langue*, jezika kao virtualne cjeline, nose tek stilske potencijale koji se ne mogu *a priori* čvrsto odrediti (Ax, 1976, 40). I dalje: ako je naš odabir uvjetovan kontekstom, kako taj kontekst analizirati?

NASUPROT BALLYJU, romanist Leo Spitzer (1887–1960) koristio se lingvističkim opisom kao srednjim stupnjem pri interpretaciji individualnog teksta. Spitzer kreće od iskustva čitanja književnog djela; čitajući otkriva jezične detalje koji kriju »ključeve« djela. To su riječi i stilski postupci koji odražavaju značenje cjeline. Njihovo je izvorište u autorovoj osobnosti. Valjanost interpretacije pretpostavljenog ključa treba kontrolirati višekратно putujući od lingvističkog rezultata do književnokritičkog i obratno, supostavljajući uočenu jezičnu karakteristiku uz druge karakteristike istoga stila. Ova interpretativna metoda jest lingvistikom nadograđen i kontroliran Schleiermacherov hermeneutički krug: razumijevanje izdvojenih mjesta

iz cjeline, koja je dokučiva tek intuitivno, divinacijom iz dijelova (Frangeš 1986, 43; Biti 1997, 125).

Opet drugačije od Ballyja, Spitzer svoje područje nije ograničio na sinkroniju, već je proučavao književna djela svih razdoblja. Pritom je jasno zapazio historijsku uvjetovanost pozicije stilističara-interpretatora.

Tako se otkriva dijalektička opozicija srednjeg vijeka i našeg doba; ne samo da mi, moderni čitaoci, kritičkim postupkom pridajemo starim djelima tu opoziciju, već se ona temelji na činjenici da smo mi, ljudi današnjice, baštinići kulturnog razvoja koji se u međuvremenu odigrao [...] i kad čitamo i nastojimo shvatiti, onda se petnaesto stoljeće koje nam je pred očima neizbježno suprotstavlja dvadesetom koje je u nama. Zbog jednostavne činjenice da mi, ljudi XX. stoljeća, čitamo djelo XV. stoljeća, naš sud automatski postaje historijski. (Spitzer, 1928, 58)

Jakobson

NAREDNU FAZU razvoja stilistike donijela je primjena spoznaja strukturalne lingvistike i generativno-transformacijske gramatike. Ključni je poticaj za to dao Roman Jakobson (1896–1982), važan član Moskovskog lingvističkog kružoka i Praške škole, emigriravši u SAD 1941. Jakobson je 1958. predstavio »Closing statement: Linguistics and poetics«, »u [XX.] stoljeću nesumnjivo najutjecajniji, najčešće citiran doprinos lingvistike analizi književnosti« (Cook, 1994, 153). Našavši u akademskoj zajednici SADA sredinu zaokupljenu problemom literarnosti (što je to književnost?), Jakobson je ponudio autoritativan, jednoznačan, elokventan odgovor. Taj je odgovor, nadalje, obećavao »demokratsku« – potpuno eksplicitnu i objektivnu, provjerljivu i univerzalno primjenjivu – metodu.

Umjesto novokritičarskog pomnog čitanja Jakobson je predložio iscrpnu analizu »struktura«, međusobnih odnosa jezičnih znakova teksta po položajnoj bliskosti (sintagmatskih odnosa). Ti odnosi mogu uključivati sličnost i opreku, sinonimiju i antonimiju, gomilanje i isključivanje. Sve je to u neknjiževnim tekstovima irelevantno – prolazi

Jakobsonov referat možemo smatrati i trijumfom retorike znanosti. Suvereno vladajući metajezicima književne i lingvističke teorije, Jakobson kampanilizmu tadašnje angloameričke književne kritike, ograničene na djela engleske i zapadnoevropske književnosti, nudi vatromet podataka iz najrazličitijih velikih i malih svjetskih kultura, od srpskog i indijanskog narodnog pjesništva, preko staroindijske teorije književnosti i kineske klasične poezije, do Pasternaka i Norwida; ustoj svoje glavne teze, možda na Platonovu tragu, Jakobson (1996, 17) zaodijeva u geometrijsko-matematičke metafore: »Poetska funkcija projicira princip ekvivalencije s osi selekcije na os kombinacije«.

nezapaženo – ali čim prevlada jakobsonovska poetska funkcija, oni postaju »konstitutivno sredstvo sekvencije«. Zadatak je strukturalne analize: potpuno, objektivno i dosljedno opisati sve fonološke, morfološke, sintaktičke odnose koji su u službi ove poetske funkcije; potom, prikazati kako iz tih odnosa nastaje vrlo visok stupanj kohezije, zbog čega poetska i referencijalna funkcija teksta interferiraju, tj. nastaje (novokritičarska) dvosmislenost, »an intrinsic, inalienable character of any self-focused message«.

DANAS, PEDESETAK godina nakon što se pojavio »Closing statement«, primijetili bismo: prvo, iako su Jakobsonove teze formulirane objektivno i impersonalno (npr. poetska funkcija je »usmjerenost«, »fokus« na poruku kao takvu), iza apstrakcija se ipak kriju osobe: *netko* usmjerava i fokusira svoju pažnju, ili tekst usmjerava i fokusira *nečiju* pažnju. Drugo: opis i inventarizacija ponavljanja, paralelizama, devijacija ne vode sami po sebi do interpretacije; semantičku vrijednost pojavama pridaje interpretator, opet *netko*.²

²Da interpretativni čin *nije* objektivan, impersonalan i apsolutno važeći, na primjeru Jakobsonovih vlastitih interpretacija pokazuje Attridge (1996, 44–46).

Riffaterre

PRIMAOCA književnog djela pokušao je za polazište objektivne stilističke analize iskoristiti Michael Riffaterre (1924–2006) (Riffaterre, 1959). On je, naime, uvidio da lingvističkoj analizi teksta manjkaju *kriteriji* po kojima bi izdvojila stilski relevantne detalje. Što jest, a što nije stilski djelotvorno – to određuje tek onaj tko djelovanje osjeća. Primaocu, odnosno čitaocu, Riffaterreova analitička metoda dodjeljuje ulogu *informanta*: njegova reakcija na određenu pojavu u tekstu postaje signal da ta pojava ima stilsku vrijednost. Primaočeve vrijednosne sudove istraživač, međutim, odbacuje; oni nisu predmet stilističke, već metastilističke analize. Sami učinci nemaju *fiksnu* vrijednost i značenje, budući da je stil tek *naglasak* dodan informaciji. Funkcija je tog naglasaka *savladavanje otpora pri komunikaciji*.

Dijakronija i sinkronija RIFFATERREOVA PROMIŠLJANJA

nalaze mjesto i za učinak vremena u komunikaciji: kôd poruke ostaje nepromijenjen, ali kôd primalaca se s vremenom mijenja. Riffaterre se zalaže za stilistiku koja će kombinirati sinkroniju i dijakroniju, proučavajući i pismeno fiksirane kontrolne mehanizme dekodiranja i različite aktualizacije potencijala književnog djela. Takva stilistika spoznaje

the degree to which and the manner in which an immutable system can continue working in changing sets of reference, with a widening chasm between the author's and the reader's codes (...) we can find in the survival of [stylistic devices] as efficient units an experimental confirmation of the expressivity revealed by other means of investigation. (Riffaterre, 1959, 160)

I način pribavljanja spomenute »eksperimentalne potvrde« stilske ekspresivnosti Riffaterre detaljno razrađuje. Tu potvrdu opet pruža skup informanata. Mogu ga činiti istraživačevi suvremenici, ali i svi raniji komentatori, kritičari i vrednovatelji konkretnih mjesta u tekstu. Statistička rezultanta danog skupa informanata jest *average reader* (AR).

Svaka fusnota, svaka marginalija trag je potencijalnog stilskog izražajnog sredstva.

RIFFATERRE SAM PREDVIĐA ograničenja AR eksperimenta:

1. AR skupina može imati previše disperzirana opažanja, previše kompleksna za interpretaciju;
2. AR može griješiti *dodavanjem* (elementi koji su u ranijem stanju jezika irelevantni čitaocima se ukazuju kao stilske pojave)
3. AR može griješiti *ispuštanjem* (stilski relevantni elementi ranijeg stanja, prešavši kasnije u opću upotrebu, gube ekspresivnost: za kasnije čitaoce više nisu obilježeni).

Relevantnost opažanja stilskih pojava u tekstu iz prošlosti treba, dakle, kontrolirati. Jedan način kontrole jest razmatranje konteksta zapažene pojave. Riffaterre je i ovdje

dao značajan doprinos stilističkoj teoriji, razvijajući model konteksta temeljen na kognitivnim procesima tijekom čitanja. Taj model konteksta možemo smatrati i modelom percepcije stila.

Stilski kontekst RIFFATERREOVA PREDODŽBA O stilskom kontekstu razlikuje se od *communis opinio* po tome što kontekst više nije isključivo statičan, određen isključivo neposrednom okolinom ili nadređenom cjelinom stilske pojave (odlomkom i sl). Kontekst je ovdje viđen kao *vektor*, linearni segment po kojem se krećemo tijekom čitanja. Duž tog vektora čitaočeva svijest akumulira informacije, formalne pojave, i sjećanje na prethodne sekvencije. Granice vektora određene su sposobnošću memoriranja prethodno pročitanog, i spoznajom upravo čitanoga.

Unutar takvih granica, »abnormalna« jezična činjenica stilski je ekspresivna ako joj prethode »normalne« činjenice istog reda; no, ako je okružuju brojne istovrsne abnormalne činjenice, ona svoju ekspresivnost gubi. Abnormalnost biva preobražena u lokalnu normu, i činjenica postaje lokalno pretkaziva.

Kontekstualna kontrola treba, dakle, ustanoviti podudara li se opažanje AR s postojanjem *kontekstualnog kontrasta*, strukture koja nastaje iz opozicije *obilježeno* \longleftrightarrow *neobilježeno* (ovo je kontrola AR ograničenja 1 i 2), ili s *kontekstualnom konvergencijom*, okupljanjem nekoliko neovisnih stilskih sredstava u određenoj točki (što korigira AR ograničenje 3).

Ovaj dinamički model interakcije sinkronije i dijakronije važna je inovacija u stilistici, koja je dotad razmišljala prvenstveno u sinkroniji. Nadalje, polazeći od primalaca, Riffaterre je jasno formulirao i dva razloga zašto je lingvistička općejezična (»gramatička«) norma stilistički irelevantna: 1. analiza koja se oslanja na gramatiku popisat će devijacije, ali će joj promaći stilski obilježeni *normalni* elementi; 2. čitaoci (i pisci) svoja opažanja ne temelje na idealnoj normi, već na vlastitim shvaćanjima

što je prihvatljivo, a što ne; ta se shvaćanja tek djelomično podudaraju s normativnom gramatikom.

HRVATSKU JE ZNANSTVENU javnost – nedugo nakon pojavljivanja Riffaterreova članka – s ponuđenim kriterijima za stilističku analizu upoznao Radoslav Katičić (1960b), odmah i kritizirajući Riffaterreov pristup. No, Riffaterreove su misli potakle i samog Katičića da iznese viđenje stila. Po Katičiću – a suprotno shvaćanju stila kao očitovanja literarnosti – stilska izražajna sredstva (»stilemi«) služe čitalačkoj orijentaciji u unutrašnjem svijetu teksta, uvlačenju čitaoca u taj mogući svijet. Stilemi su

znakovi koji unutrašnju strukturu književnog djela čine uočljivijom. I upravo ta njihova funkcionalna veza s unutrašnjim svijetom književnog djela daje im mogućnost da kod čitaoca pojačaju estetski doživljaj. (...) stilemi [su] jako uočljivi elementi koji nam pomažu da utvrdimo tok unutrašnjeg zbivanja, a osobito njegove vrhunce. (Katičić, 1960b, 11)³

Objektivnost Riffaterreova stilističkog pristupa zaintrigirala je i Svetozara Petrovića (1972, 160–161). Petrović je odobrio odbacivanje općejezične norme kao stilskog mjerila, pohvalio je domišljenost Riffaterreove metodologije i koncept stilističkog konteksta, ali je ostao rezerviran prema beziznimnom povezivanju vrijednosnog suda i stilističkog stimula iz teksta, sugerirajući da vrijednosni sudovi mogu biti potaknuti i vanjskim uzrocima. Napokon, Petrović, kao hrvatski pandan i prethodnik Stanleyja Fisha, pomalo aristokratski sumnja i u mogućnost i svrhovitost samog objektiviranja književnosti: »ako nas zanima vrijednost književnoga djela, ispitivanje reakcije prosječnoga čitaoca neće nas dovesti nikamo« (Petrović, 1972, 99).

Strukturalizam iznad rečenice

STRUKTURALISTIČKA STILISTIKA, kao što vidimo, uspostavljala je analogije između stilskih sredstava i pojedinih

Katičićeva se kritika odnosi na Riffaterreovo shvaćanje problema prirode literarnosti – problema omiljenog hrvatskoj znanosti o književnosti (usp. Užarević, 1986). Enkodiranje viška obavijesti i svladavanje komunikacijskog otpora nije specifikum književnosti – te postupke susrećemo i u reklamama; dijakronijski gledano, stilistički »višak obavijesti« isto je što i *ornatus* antičke retorike, koji nije dovoljan za objašnjenje fenomena književnosti (Katičić, 1960b, 8–9).

³Ova skica, uz sva otvorena pitanja, anticipira petnaestak godina kasnije iznesenu teoriju mogućih svjetova, čija se naratološka i književnoznanstvena varijanta naziva teorijom svjetova diskurza, *discourse world theory* (Biti, 1997; Stockwell, 2002).

Strukturalistička analiza i njezina terminologija danas su kanonski dio pojedinih uvoda u stilistiku (Fromilhague i Sancier-Chateau, 1996, 63; Bradford, 1997, 49–55; Molinié 2001, 57–76; Molinié, 2002, 64–73). Francuski uvodi iz mog uzorka osobitu pažnju poklanjaju adaptacijama Greimasove hijerarhije sem → klasem → izotopija (Fromilhague i Sancier-Chateau, 1996, 63; Biti 1997, 161; Molinié 2001, 61), jer identificiranje semantičkih izotopija daje empirijsku podlogu za određenje glavnih tema teksta – i, kasnije, međusobnih odnosa tih tema.

jezičnih kategorija, da bi potom stil analizirala onako kako lingvistika tretira dotične kategorije. Jakobson stil razmatra analogno metrici i stihu, a Riffaterre analogno akcentu. Književni strukturalisti (Greimas, Todorov, Barthes) popunjavaju sljedeću kućicu, interpretirajući književne fenomene u gramatičkim kategorijama morfologije i sintakse.

Ono što lingvistika radi unutar rečenice, ti strukturalisti čine u nadrečeničnim cjelinama: identificiraju najmanje jedinice žanra (najčešće različitih podvrsta narativne proze), razrađuju pravila po kojima se te jedinice mogu paradigmatički zamjenjivati i sintagmatski kombinirati. Tu je metodu Vladimir Propp primijenio na bajke (1928), Claude Lévi-Strauss na mitove (1955), Tzvetan Todorov na detektivske priče (1966) i *Dekameron* (1969), A. J. Greimas na tekstove od Mallarméa i Baudelairea do viceva (1966), Umberto Eco na stripove o Supermanu i romane o Jamesu Bondu (1979).

PREGLED OGRANIČENJA i slabosti strukturalističkih analiza daje Cook (1994, 146–149). Vrijedi isto što i za Jakobsona: strukturalisti, iako pretendiraju na empirijsku objektivnost, u biti proizvoljno određuju korpus tekstova, definicije jedinica, pravila kombinacije i odabir značajnih obilježja. Praksa pak zamjera da strukturalisti najuvjerljivije analiziraju stereotipne tekstove; analitički su alati slabije prilagođeni »otvorenim« djelima ili diskurzima, onima koji odskaču od zatvorene i predvidive strukture – onima koje kritika često smatra umjetnički vrednijima od stereotipnih.

Ova je ograničenja problematizirao i sam Roland Barthes (*S/Z*, 1970), otvoreno priznajući i ironizirajući arbitrarnost svojih postupaka, pokazujući koliko ovisi o interpretaciji i čitaocu: svoju nedjeljivu jedinicu prozne strukture – »leksiju« – on definira kao kategoriju određenu uvidom jednog jedinog čitaoca – Rolanda Barthesa (Cook 1994, 146; Bradford, 1997, 80–81; Biti 1997, 239).

Chomsky

STILISTIKA U SAD – nasuprot evropskoj, sklonijoj strukturalizmu – posegnula je za lingvističkom teorijom generativno-transformacijske gramatike Noama Chomskoga (r. 1928).

Kopernikanski obrat Chomskoga bio je u pristupu opisivanju jezika; ono što su dotad bili podaci o distribuciji jezičnih pojava, dobiveni proučavanjem korpusa, Chomsky je proglasio svedivim na određen broj generativnih pravila. Usvajanje tih pravila vodi do jezične kompetencije, koja omogućava korisniku jezika da (u fazi performancije) proizvede i razumije neograničen broj iskaza.

Rana verzija generativno-transformacijske gramatike (1957) pokazivala je kako iz dubinske strukture jezika po transformacijskim pravilima nastaje površinska struktura realiziranih rečenica. Ovdje su stilističari naslutili analitički potencijal, zamišljajući »stilotvornost« kao stupanj razlike između dviju struktura:

On the one hand, there are texts in which deep structure matches surface structure very closely. In others, there is considerable difference between the two. In this latter case, we may find that deep structures are relatively diverse, while surface structures are relatively uniform and deceptively simple. Or we may find that surface structures are relatively diverse, whereas the deep structures are relatively uniform. And everywhere we find transformations being exploited (...) also to create structural parallelisms which add cohesion or counteract the potential monotony of overcohesiveness. (Traugott i Pratt, 1980, 167–168)

No stilistički entuzijizam za generativno-transformacijsku gramatiku opada već od pojave tzv. standardne teorije Chomskoga (1965), koja primjerenije objašnjava vlastiti predmet (način na koji govornikov um shvaća jezik) ali je manje poticajna i manje primjerena za stilističke prenamjene.

Ugled generativno-transformacijske teorije – od šezdesetih godina dvadesetog stoljeća Chomsky slovi kao najutjecajniji živi lingvist – pomogao je stilistici da se na američkim sveučilištima »konačno formira kao struka s nezavisnim, samostalno određenim ciljevima« (Catano, 1997, 703).

Generativno-transformacijski pristup stilu identificirao je npr. Hemingwayevu »neposrednost« kao kombinaciju izostanka opcionalnih transformacija (»nesažimanje«: He saw the road empty and he saw movement on it) s paralelizmima površinskih struktura koje se u dubini razlikuju; suprotnost je takvom stilu obilje opcionalnih varijacija i izbjegavanje paralelizama kod Henryja Jamesa (Traugott i Pratt, 1980, 170–175)).

Fish

AKO JE DO OVE TOČKE priča lingvističke stilistike *success story*, sredinom sedamdesetih nastupa preokret, *καταστροφή*. Stilistika doživljava udarac baš ondje gdje joj je bio najjači adut: osporava joj se znanstvenost.

Najutjecajniji je osporavatelj bio Stanley Fish (r. 1938), autor članka »What Is Stylistics and Why Are They Saying Such Terrible Things about It?« (1973, drugi dio 1980). Fish je vatrometom nemilosrdne retorike »sa-sjekao« reprezentativne predstavnike svih angloameričkih lingvostilističkih trendova: praktične stilističare statističkog, generativno-transformacijskog i sistemičko-funkcionalnog pristupa, kao i teoretičare koji shvaćanje stila grade oko strukturalističkih i pragmatičkih teorija jezika.

SVI SU ONI, po Fishu, krivi za sljedeće: kad (za razliku od Jakobsona) krenu *interpretirati* analizirani tekst, između jezičnog opisa i književne interpretacije oni umeću kompleksnu i impozantnu lingvističku aparaturu (statističke analize, transformacije itd.) koja u stvari služi prikrivanju temeljne proizvoljnosti i cirkularnosti stilističkih istraživanja. Svejedno zaključuju li o autorovoj psihi ili o sadržaju ili učinku teksta, stilističari u djelu pronalaze: a) ono što su znali i prije istraživanja, b) ono što su sami onamo stavili. Tako biva zato što jezične forme teksta naprosto ne mogu imati stalnih, fiksnih, o kontekstu neovisnih semantičkih i psiholoških vrijednosti. Fish pokazuje kako npr. ista sintaktička transformacija u jednom tekstu biva interpretirana na jedan, a u drugom na dijametralno suprotan (Fish, 1996, 99). Tako sve »objektivizirajuće« istraživačke postupke kritičar razotkriva kao kićenje perjem »tvrde znanosti« i kao ustrašenu čežnju za »automatskom interpretacijom«:

Behind their theory (...) is a desire and a fear: the desire to be relieved of the burden of interpretation by handing it over to an algorithm, and the fear of being left alone

with the self-renewing and unquantifiable power of human signifying. (Fish, 1996, 105)

Deus ex machina za Fisha je čitalac, čije je iskustvo jedino moguće ograničenje proizvoljnosti stilističarskih interpretacija. Na tragu Rolanda Barthesa (*»La mort de l'auteur«*, 1968), čitalac je taj koji, sukladno svojim interesima i očekivanjima, pridaje značenje uočenim leksičkim i gramatičkim obrascima. Zato valjana stilistika – Fishova *afektivna stilistika* – mora prvo interpretirati same interpretativne aktivnosti iz kojih spomenuti interesi i očekivanja nastaju:

what a reader, as he comes upon that word or pattern, is doing, what assumptions he is making, what conclusions he is reaching, what expectations he is forming, what attitudes he is entertaining, in short, what acts he is being moved to perform. (Fish, 1996, 109)

Pokušavajući kasnije objasniti kako onda nastaju zajednička, nad-individualna, opće prihvaćena i trajna čitanja, Fish uvodi koncept interpretativnih zajednica (*Is There a Text in this Class: The Authority of Interpretive Communities*, 1980). Takve zajednice proizvode, odobravaju i održavaju autoritativne interpretacije; njihova su čitanja nadređena osobnima.

FISHOVA JE KRITIKA stilistike svakako pomogla povratku različitih konteksta (situacije, iskustva, emocija, društva, povijesti) na obzor stilističkog istraživanja. Otrežnjavajuće je djelovalo i njegovo upozorenje da je stilističko istraživanje tek jedan od načina čitanja, način koji preferira određeni stilističar. Snažno je djelovalo i Fishovo otkrivanje logičkih grešaka u stilističarskim postupcima, prepoznavanje lingvističkog opisa kao persuzivne geste, pa i metodološki *caveat*: koliko god privlačno i primjenjivo djelovale objektivne metode »tvrdih«, egzaktnih znanosti, stilistika, čak i kad se koristi tim metodama, ostaje humanistička disciplina. Nadalje, preispitivanje Fishova koncepta interpretativne zajednice dovelo je (slično

Koncept interpretativnih zajednica Fish nije dovoljno detaljno razradio: »It is never made clear just what these 'interpretive communities' are, where they are, how they are constituted, influenced, and changed« (Toolan, /1990/ 1996, 126).

»Odbijajući da budu lučeni od naučne lingvističke stilistike, ističući svoju zasnovanost u lingvistici i egzaktnost lingvističkih metoda, [književni stilističari] stvaraju iluziju o mogućnosti da se književnost metodama stilističke kritike objektivno studira. U metodološkoj i terminološkoj zbrci, koja se danas stvorila oko stilističke kritike, nastaje poplava djela kojima autori nemaju talenta za kreativan kritički posao, niti erudicije i opće metodološke sprema za napornu lingvističko-stilističku analizu. Dok su razlike među vodećim predstavnicima suvremene stilistike prilično jasne, prosjek je – opčinjen magijskom riječju ‚stilistika‘ – granice među njima sasvim izbrisao, metodološki se naslonio na najnevjerovatnije kombinacije kontradiktornih gledišta i počeo proizvoditi ono što je zapravo ništa.« (Petrović, 1972, 74)

⁴Michel Arrivé, »Postulats pour la description linguistique des textes littéraires«, *Langue française* 3 (1969), s. 4–13 (cit. prema Larthomas, 1998, 2, bilj. 5).

preispitivanju kompetencije Chomskog) do uspostave realističnijeg modela: do zajednice koja nije homogena niti posve jasno omeđena, čiji članovi ne raspolažu jednakim, urođenim kompetencijama; do zajednice iz koje se može izaći ili biti izbačen, koja se može mijenjati, raspasti ili dijeliti pod utjecajem drugih interesa; do polifonije interpretativnih zajednica. Svijest o »polifoničnosti« važna je i kad pokušavamo naći uporište za stilističko istraživanje: stil je, očito, rezultanta više vektora, plod interakcije teksta, kontekstâ i čitaoca / čitalaca.

SPOMENULI SMO VEĆ da je, prilično prije Fishove kritike, u Hrvatskoj slične sumnje u znanstvenost i objektivnost stilistike iznio Svetozar Petrović (1972, prva verzija 1960). Citirajući Charlesa Bruneaua, Petrović odvaja »čistu«, isključivo lingvističku stilistiku (čiji zaključci mogu biti korisni u književnoj analizi, ali mogu biti i za nju beznačajni), od »stilističke kritike,« koja djelo književno interpretira. Premda je kontekst u kojem ovakva kritika razmatra djelo osobit, jezični, ipak: »Kad je uspješna, [stilistička kritika] je nesumnjivo vrsta književne kritike; kad nije uspješna – nije jednostavno ništa« (Petrović, 1972, 73). Petrović negoduje oštro poput Fisha, ali prvenstveno težeći metodološkoj i terminološkoj čistoći.

Otrprike u to doba nepovjerenje prema stilistici javilo se i u Francuskoj, gdje je ulogu sličnu Fishovoj odigrao Michel Arrivé (r. 1936), proglasivši 1969. stilistiku mrtvom, tj. nesposobnom da se ustroji kao autonomna znanstvena disciplina;⁴ nakon toga frankofona stilistika nazaduje do sredine osamdesetih (Larthomas 1998, 2, 7; Molinié, 2002, 5, 25).

Kontekst: kritička stilistika

DA BI, SLIJEDEĆI Fishov poticaj, u svoju analizu uključila kontekst, stilistika se okrenula, s jedne strane, lingvističkim granama koje se kontekstom bave: pragmalingvistici, sociolingvistici, kognitivnoj lingvistici. S druge strane,

nadahnuti filozofskim sistemima poput marksističkog i Foucaultova, stilističari su posegnuli za konceptima kritičke analize diskurza. Istraživanje stila počinje tako ispitivati konkretne komunikativne svrhe jezičnih kodova, ali ujedno i način na koji tekstovi podupiru društvene institucije, kako manipuliraju mišljenjima, kako izražavaju društvene i političke ideologije i odnose moći. Zbog društvenokritičkih ambicija ovakva je aktivnost nazvana *kritičkom* stilistikom; njezina je reprezentativna grana feministička stilistika.

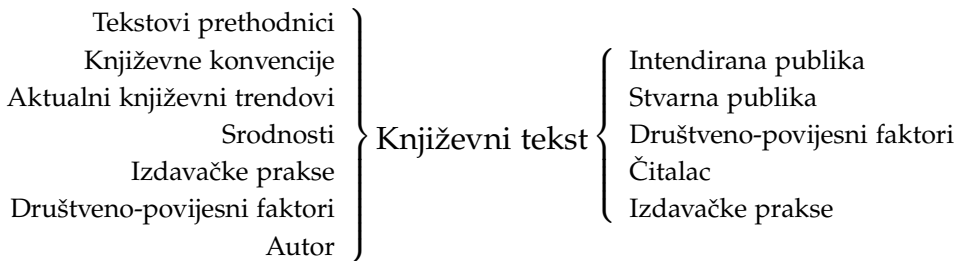
Radi li se ovdje opet o proizvoljnom pridruživanju dodatnog – konotativnog, impliciranog – sadržaja pojedinim jezičnim kategorijama (na primjer: odabir struktura tranzitivnosti utječe na poimanje ženskih likova u književnosti i masovnoj kulturi, pri čemu glagolski pasiv implicira pasivni društveni položaj)? Kritička stilistika takve sumnje pokušava teorijski otkloniti na više načina.

Prvo, za konceptualni okvir ona odabire lingvističke teorije koje proučavaju načine korištenja jezika, a jezične elemente objašnjavaju na osnovi njihovih funkcija u sistemu. Otud proizlazi da određeni element (uz podršku ostalih) može služiti određenoj, više ili manje konkretnoj komunikacijskoj svrsi. Problem proizvoljnosti riješen je, dakle, time što su funkcije definirane i distribuirane na razini *langue*, a ne *parole*.

Drugo, radovi kritičke stilistike – kao i teorije koje im pružaju okvir – neprestano upozoravaju: odnosi elementa jezika i upotrebe jezika, kao i odnosi jezičnog koda i kulture koja se kôdom koristi, nisu jednostavni, jednoznačni i nepromjenjivi. Kritička stilistika pokušava ostati svjesna koliko bi naivno – čak i opasno – bilo povezivati izolirane gramatičke fenomene s obilježjima pojedine kulture.

Treće, kritička stilistika zna da, poput jezičnog koda, i same iz stila iščitane ideologije nisu jednostavne, homogene i statične; one su kompleksne, dinamične, kontradiktorne (Weber, 1996, 5).

Napokon, promišljajući diskurs – interaktivne cjeline teksta i konteksta – kritička stilistika poseže za idejama znanosti o književnosti o komunikacijskoj izvedbi i književnom sustavu, odnosno podjeli uloga unutar tog sustava. Shema kakvu predlaže Sara Mills (1992, sada u Weber, 1996) čini razvidnim da u stvaranju značenja teksta sudjeluje i kontekst recepcije, tj. strana čitalaca – a ne samo kontekst proizvodnje, strana autora (usp. tablicu 1). Ovo će biti korisno za našu kasniju raspravu o historijskoj stilistici (v. dolje, s. 37).

Tablica 1: Model konteksta u diskursu prema Sari Mills

Funkcionalna stilistika

Havránek je prvotno identificirao razgovorni, znanstveni i književni jezik; sovjetska stilističarka Elise Riesel razlikuje stil javnog govora, znanosti, tiska i publicistike, svakodnevnog govora, lijepe književnosti (Sowinski, 1999, 32–33). Branko Tošović (1988, 8–9) pak – slijedeći tradicionalnu podjelu ruske stilistike – raslojava jezik na književnoumjetnički, naučni, administrativni, publicistički i razgovorni stil. Ovakvu klasifikaciju prihvaća i Josip Silić (2006).

FUNKCIONALNA JE stilistika lingvistička disciplina koja proučava upotrebu jezika u pojedinim oblastima ljudskog života. Ideju funkcionalnih stilova iznio je 1932, u okviru Praške lingvističke škole, Bohuslav Havránek (1893–1978), a razradili su je Jan Mukařovský (1891–1975) i Felix Vodička (1909–1974). Ovu će teoriju – paralelno s razvojem stilistike na Zapadu i kao njezinu alternativu – razrađivati ruska, odnosno sovjetska, čehoslovačka i istočnonjemačka stilistika. U šezdesetim i sedamdesetim godinama prošlog stoljeća ova je teorija postala dominantnim stilističkim učenjem zemalja Istočnog bloka; osim toga, teorija funkcionalnih stilova prihvaćena je i prvo u jugoslavenskoj, a potom u hrvatskoj stilistici (ponajviše među lingvistima).

Temeljni je pojam ove teorije funkcionalno raslojavanje:

jezik nije jedinstven, već se, uvjetovan društvenim funkcijama i ekstralingvističkim faktorima, dijeli na mnoštvo podsistema (»nejednako govorimo u različitim prilikama i na različitim mjestima«, Tošović, 1988, 21). Postoje socijalni, teritorijalni, individualni – te funkcionalno-stilski jezični podsistemi. Osobine ovih podsistema zajedničke su mnogim tekstovima; otkrivanje, sistematizacija i klasifikacija tih osobina – uz izradu tipologije funkcionalno-stilske diferencijacije jezika – glavni su zadaci funkcionalne stilistike. Ona tako proučava nad-individualne karakteristike jezika, i zato je manje korisna za istraživanje stila kao individualnog fenomena. Usto, usprkos atributu »funkcionalna«, pripada skupini teorija stila koje Sowinski (1999, 55) naziva fenomenološkima: interesira ih prvenstveno opis, a manje interpretacija svrha, upotreba i učinaka.

U HRVATSKIM I BOSANSKIM funkcionalnostilističkim pregledima i radovima koji su nam služili kao uzorak (Pranjić, 1968; Silić, 1997; Tošović, 1988; Katnić-Bakaršić, 2001) nalazimo uglavnom deduktivan, apodiktičan i fragmentaran pristup; nalazimo i manjak eksplicitnosti – npr. u opisivanju korpusa na osnovi kojeg su identificirane karakteristične stilske crte – i sustavnosti opisa. S druge strane, funkcionalna je stilistika u Hrvatskoj naišla i na kritiku. Krešimir Bagić (1997), govoreći sa stanovišta književnog teoretičara, pokazao je da načela funkcionalne klasifikacije nisu primjerena opisivanju jedinstvenog i nekonvencionalnog, autonomnog i polifunkcionalnog, otvorenog i svjetotvornog fenomena »beletrističkog stila«. ⁵ Otud proizlazi pomalo paradoksalna situacija: funkcionalna stilistika ne zna što bi s tipom teksta u kojem *sensus communis* stilsku dimenziju najviše traži i primjećuje.

⁵Na tragu Bagićeve kritike, Silić (2006) isključuje »jezik književnoumjetničkoga djela« iz korpusa funkcionalnih stilova »jer ne podliježe društveno-jezičnim zakonitostima«.

Stil, broj i kompjuteri ☞

USPOREDNO S ADAPTACIJAMA lingvističkih teorija i modela, javljali su se i pokušaji da se da se relevantne stilske pojave u tekstu prevedu u algoritmički obradive podatke. Algoritmi su od XIX. st. bili izražavani matematičkim formulama – to je grana stilometrije ili stilostatistike – da bi od pedesetih godina prošloga stoljeća za obradu takvih podataka bila korištena računala. Kako je rasla dostupnost računala, rasla su i očekivanja od njihove primjene u humanističkim znanostima. Očekivanja se, međutim, nisu ispunila. Umjesto promjene paradigme, računala su dosad donijela naprosto »više istoga«. Zbog toga čitavo područje »humanističke informatike« ili »digitalne humanistike«, i zajedno s njim računalno istraživanje stila, ostaje na periferiji, podalje od humanističke matice: »ne odbačeno, nego zanemareno.«

Stilometrija

PRVA SU STILOMETRIJSKA istraživanja vezana uz posebne tekstove i posebne probleme: Friedrich Schleiermacher atribuirao je autorstvo na osnovi hapaksa u Prvoj poslanici Timoteju (1807), a »krivuljama« Pavlova i Pseudo-Pavlova stila bavio se i C. Mascol (1888); Lewis Campbell uspostavljao je Platonovu kronologiju prema obilježjima leksika (1867), a T. C. Mendenhall uspoređivao distribuciju dužina riječi kod Shakespearea i Bacona (1901).⁶

Stilometrija kreće od podataka o frekventnosti bilo čega što se u tekstu može izbrojiti, pa i stilskih sredstava;

Πρώτος εὐρετής digitalne humanistike po općoj je suglasnosti isusovac Roberto Busa (1913–2011), koji je 1951. objavio *Aquinatis Hymnorum Ritualium Varia Specimina Concordantiarum: A First Example of a Word Index Automatically Compiled and Printed by IBM Punched Card Machines*, indeks uz djela Tome Akvinskog.

⁶Fr. E. D. Schleiermacher, *Über den sogenannten ersten Brief des Paulus an den Timotheos*, Berlin 1807, pretisak u Friedrich Schleiermacher's sämtliche Werke 1.2 (Berlin 1836), 221–320; C. Mascol, »Curves of Pauline and pseudo-Pauline style«, *Unitarian Review*, 30:452–460, 539–546, 1888; Lewis Campbell, *The Sophistes and Politicus of Plato*, Oxford 1867; T. C. Mendenhall, »A Mechanical Solution of a Literary Problem«, *The Popular Science Monthly*, LX (1901), 97–105.

primarna je njezina djelatnost prikupljanje podataka (ovime se posebno bavi »evropska škola« stilometrije čiji su centri u Liègeu i Tübingenu). Računala i optički čitači omogućili su opsežna istraživanja, poput onih koja provodi Étienne Brunet, analizirajući u projektu *Le vocabulaire français de 1789 à nos jours*, više od 350 autora, 1000 tekstova, 70 milijuna riječi (Clayman, 1992, 386). Kao što ćemo ubrzo vidjeti, postoje mišljenja da se upravo u *opsežnosti* obradivih podataka krije glavni potencijal strojnog i matematičkog istraživanja tekstova.

NO UPRAVO SU OVAKVE super-brojačke procedure pokazale da ni pri najsavjesnijoj i najiscrpnijoj proceduri, usprkos ugledu »jezika brojki« i »računalne obrade«, sami podaci o stilskim pojavama nikad neće biti apsolutni i egzaktni. Postalo je, između ostalog, jasno da se stilski (i drugi lingvistički) podaci od podataka egzaktnih i društvenih znanosti razlikuju *kvalitativno*, te je za valjanu analizu potreban u najmanju ruku *poseban* matematičko-statistički model, primjeren osebjunostima tekstualnih pojava. Kako sažimlje Clayman (1992, 386–87):

1. tekstualne su pojave ustrojene u *strukture* (nasuprot raspršenim ili pravilno distribuiranim podacima koji su građa egzaktnih i društvenih znanstvenih istraživanja);
2. te su pojave podložne dijakroniji
3. te su pojave međusobno zavisne

To nije sve. Osim statističkom specifičnošću građe, stilometrijska istraživanja uvjetovana su – poput svake druge stilističke analize – istraživačevim pretpostavkama o samoj građi: o jeziku, književnosti, konkretnom korpusu. Tim je pretpostavkama zato Stanley Fish lako pripisao proizvoljnost i cirkularnost pri zaključivanju (vidi gore, 24). Posljedice Fishove kritike u angloameričkim stilometrijskim krugovima procjenjuje Susan Hockey (1999):

Fish, together with Chomsky, effectively extinguished a lot of computer-based humanities research in North

America just at the time when many possibilities were beginning to emerge. Fish's (1980) condemnation of stylistics (especially computer-based work) turned many scholars away from close study of texts and shut the door on work that might have led to developments with possibly far-reaching implications.

Humanistička informatika

NAKON KRIZE kasnih sedamdesetih, interes za strojno istraživanje tekstova, za »književno računarstvo«, obnavlja se tijekom devedesetih, u doba kad su računala i Internet postali sveprisutni kako u društvu općenito, tako i u akademskoj zajednici. Formira se novo područje istraživanja, poučavanja i inovacije: »humanistička informatika« (*humanities computing*) ili »digitalna humanistika« (*digital humanities*); danas područje obuhvaća prvenstveno digitalizaciju i analizu građe kojom se inače bave humanističke znanosti.

NO, USPRKOS velikoj vidljivosti i atraktivnosti »svega vezanog uz kompjutere«, humanističku informatiku muči to što je i dalje izolirana u svojevrsni geto unutar humanistike: kolege naprosto ne zanima što »digitalni humanisti« rade. Uzroke ove izolacije analizirali su npr. Mark Olsen (1993) i Willard McCarty (2008). Suprotno Clayman, Olsen smatra da osnovni problem nije u specifičnosti tekstualnih pojava, već u tome što tehnologiju ne prati i adekvatna teorija; McCarty neuspjeh formulira kao neuspjeh struke da bitnije doprinese interpretativnim postupcima ključnim za humanističke znanosti i znanstvenike. Dok Olsen rješenje nalazi u »više teorije« (u prihvaćanju strukturalističkih i poststrukturalističkih književno-teoretskih modela) te u korištenju kompjutera ondje gdje su najjači: za vrlo brzu obradu *doista vrlo velike* količine podataka, McCarty zagovara okretanje ne zadatku, ni alatu, već samome *obrtu*: propitivanje procesa i prakse književne znanosti s aspekta računarstva, korištenje računalnih modela kao indikatora onoga »što

»Kompjuter je idealna semiotička mašina, jer može brzo istražiti velik broj znakova, uspoređujući njihovu porabu u definiranim blokovima teksta« (Olsen, 1993).

Kao polaznu točku propitivanja McCarty predlaže »naslijeđena referentna pomagala« rječnika, kritičkog izdanja i komentara: valja prvo pronaći koncept teksta inherentan tim pomagalicama, i potom zamisliti ili izraditi tom konceptu ekvivalentan računalni program.

nekako znamo, ali ne možemo adekvatno specificirati«. Književni fenomen koji je u središtu takvog interesa jest »kontingentan, interaktivan, emergentan ishod koji se mudro imenuje glagolskom imenicom: čitanje«.

Stilometrija kao izobličenje teksta

VELIK JE DIO atraktivnosti stilometrije u mogućnosti da se pomoću statistike jezičnih obilježja dokaže autorstvo ili ustanovi datacija. Pretpostavimo načas, suprotno Clayman (1992), da je ta mogućnost osnovana, da postoji jedinstveni »otisak prsta« u obliku određenih jezičnih obilježja (»tikova«) prisutnih u svim tekstovima istog autora ili istog stvaralačkog perioda. Očito, takva obilježja moraju biti neovisna o kontekstu i funkciji (ti se činioči mijenjaju od teksta do teksta, od časa do časa), pa i o autorovoj volji (jer on može svjesno prikrivati identitet ili, jednostavno, poželjeti malo varijacije u svom pisanju). Stilometrija, dakle, mora slijediti ono o čemu autor ne razmišlja, što ne kontrolira, nešto čime se koristi nesvjesno i automatski.

ETO PROTURJEČJA: ako je stil nešto što obilježava (dakle: nešto što biva zamijećeno) – na koji način u stilu sudjeluje nesvjesna i nezapažena jezična pojava? Odgovorit ćemo, naravno: tu pojavu ne zapaža autor, već čitalac. Ali što s okolnošću da kao predmet statističke analize stilometrija često odabire funkcionalne riječi, upravo one koje nose malo kontekstualnog značenja – npr. veznici, prijedlozi, zamjenice? Mogli bismo, zajedno sa Spitzerom, prihvatiti postojanje stilskih idiosinkrazija, tikova kojih autor nije svjestan, ali ih čitalac zapaža kao otklon od uobičajenog i očekivanog; no proučavanjem funkcionalnih riječi, riječi s malo samostalnog značenja, stilometrija se okreće onome što ne zapaža autor – ali, *a fortiori*, ni čitalac. To daje pojmu stila drugačije značenje, i metafora otiska prsta postaje prikladna na drugačiji način: i otisak prsta jedinstvena je karakteristika, ali takve vrste da je u uobi-

čajenoj komunikaciji nećemo, čak i *ne možemo* zapaziti. Svracajući nam pažnju na ono što inače ne zapažamo, čineći nevidljivo vidljivim, stilometrija kao da stil *proizvodi*.

Fish bi, dakako, rekao: »To nije stil!« Otisak prsta za njega je krajnje nezanimljiv iskaz osobnosti, njega interesiraju značajnije konfiguracije: fizionomije, geste, ponašanje. Ali ako »nevidljive jezične navike« nisu stil, što su onda? I što se onda događa u trenutku kad ih stilometrija dovede u fokus naše pažnje? Stephen Ramsay (2002) tvrdi: događa se *izobličjenje (deformance)* teksta, radikalno i namjerno mijenjanje kodova tekstualnosti. Umjesto da istraživani tekst čitamo na uobičajen način – linearno, koncentrirajući se na »semantičke« riječi – čitamo ga napreskokce, tvrdoglavo odabirući upravo one riječi preko kojih inače u hipu preliječemo. Polazni tekst tako iz-obličavamo, ili pre-oblikujemo, u drugi.

Označavanje teksta kao mjera neznanja

KOMPJUTERSKI PROGRAM ili algoritam rijetko može automatski obrađivati »izvoran«, neizmijenjen, nepripremljen tekst (tj. ono što je izmijenjeno samo procesom unosa u kompjuter).⁷ Učinkovitije je izvesti zahvat u uneseni tekst kako bismo zabilježili pojave koje stroj sam ne može očitati. Takve pojave priređivač pretvara u podatke; pritom nužno interpretira vlastita opažanja, trudeći se da *fiksira* ono što je u izvorniku višeznačno. Ovo dodavanje metatekstualnih/metajezičnih podataka u engleskoj se informatičkoj terminologiji naziva *markup* (u daljnjem ćemo se tekstu koristiti terminom *označavanje*).

Oznake (kodovi ili »tagovi«, *tags*) objavljuju programu: »ovdje se pojavljuje *x*«. Program je potom u stanju potpuno pouzdano pronaći označena mjesta i obraditi ih, npr. izdvajanjem ili prebrojavanjem. Priređivač oznaku može unijeti autoritativno, bez ikakva opravdanja ili obrazloženja (»ovo je metafora«). No McCarty (1995) produktivnijim smatra pristup »sustavnog prevođenja«, koji pokušava u pseudo-jezik sustava označavanja prenijeti značenje izvornika (»ovo je metafora koja znači/sluzi *y*«).

Za »deformativnu književnu kritiku« usp. i McGann (2004), osobito poglavlje 4, »Deformance and Interpretation«.

⁷Sljedeći opis strojnog označavanja donosim uglavnom prema McCarty (1995).

»Historically, the word *markup* has been used to describe annotation or other marks within a text intended to instruct a compositor or typist how a particular passage should be printed or laid out. Examples include wavy underlining to indicate boldface, special symbols for passages to be omitted or printed in a particular font and so forth. As the formatting and printing of texts was automated, the term was extended to cover all sorts of special codes inserted into electronic texts to govern formatting, printing, or other processing.« (Burnard i Bauman, 2007)

PROCEDURA OZNAČAVANJA ovime problematizira sljedeći skup naših interpretativnih odluka pri čitanju teksta:

1. koju pojavu označavamo ili zapažamo
2. kakva je kvaliteta i kakav je intenzitet našeg zapažanja
3. što sve može činiti realizaciju odabrane pojave
4. postoje li i gdje su točne granice takve realizacije
5. što je s dijelovima teksta onkraj realizacije

Sve su ovo, istovremeno, bitni stilistički problemi.

Dosljedno označavanje, temeljeno na rigorozno provedenim eksplicitnim, iz izvornika izvedenim načelima, dovodi – prije ili kasnije, ali neumitno – do neuspjeha: sustav pseudo-jezika, model proučavanog teksta, ostaje nemoćan pred sustavom ljudskog jezika – pred stvarnim, izvornim tekstom. No, sa znanstvenog gledišta, neuspjeh nije mana, već vrlina. Umjesto da bude ušuškan u samorazumljivosti, priređivač se na svakom koraku sukobljava s brutalnim ograničenjima računalnog alata: oznakama i kodovima bježi ono što u tekstu jasno osjećamo. Neuspjeh vodi u razvijanje sljedećeg modela, u dublje upoznavanje naše interakcije s fenomenom teksta i njegova stila.

Historijska stilistika

GLAVNINA STILISTIKE bavi se *hic et nunc* situacijom: tekstovima na maternjem jeziku, nastalima u suvremenosti. Takve tekstove istraživač – bez obzira na deklarirano teorijsko polazište – ocjenjuje i analizira s lakoćom: kakav god teorijski aparat primijenio, istraživač to čini na podlozi jezične i kulturalne norme koja je dio njega samog, koja je produkt svih njegovih svjesnih i nesvjesnih znanja o bezbrojnim registrima jezika u koji je svakodnevno uronjen i izvanjezičnih konteksta (poput književnog, estetičkog, političkog, ideologijskog) s kojima se svakodnevno susreće. No, što s tekstovima na koje se norma modernog maternjeg jezika ne može primijeniti? Što s tekstovima na stranom jeziku, i što sa starim tekstovima?

Potonje je pitanje središnji problem historijske stilistike (premda, kako napominje Sowinski (1999, 50), dosta historijskostilističkih radova svoj predmet istražuje ne zamarajući sebe i čitaoce teorijskim i metodološkim refleksijama). Zdrav razum sugerira četiri odgovora. Stil književnog djela iz prošlosti možemo istraživati:

1. izvan bilo kakvog konteksta
2. u kontekstu vremena kada je djelo nastalo
3. u kontekstu našeg doba
4. u nekoj kombinaciji gornjih (a možda i drugih) konteksta

Prvi je pristup zapravo ahistorijski. Drugi je najbliži filološkim i povijesnim istraživanjima (toliko blizak da se filolozima i povjesničarima čini samorazumljivim i

prirodnim). Trećem su pristupu, kako ćemo vidjeti (s. 41), skloniji teoretičari književnosti i književni kritičari, dok solomonsko rješenje četvrtog ovisi o sposobnostima pojedinog istraživača.

Razmotrit ćemo поближе probleme drugog, naoko najvaljanijeg pristupa: stilističkog istraživanja teksta u kontekstu njegova vremena.

Stilistička norma teksta iz prošlosti

POČNIMO OD PROCJENE jednog »prirodnog« (*hic et nunc* djelotvornog) pristupa tekstu od nas udaljenog vremena i njegovim jezičnim normama.

Čini se prirodnim da bi prije svega valjalo obaviti analizu svagdašnjeg jezika (težeći pritom da »svagdašnji jezik« razmatranog razdoblja ustanovimo kao jezik na nultoj stilističkoj razini), i to sa stajališta vremena kad je djelo nastalo. Ako je riječ o starijoj hrvatskoj književnosti, zadatak je to izvanredno težak. (Vončina, 1976, 53)

Ono što je Josip Vončina rekao o hrvatskoj književnosti, vrijedi za *svaku* stariju književnost. Kako, naime, dospjeti do »svagdašnjeg jezika« prošlosti? Prvo, za lavovski dio dosadašnje povijesti upućeni smo isključivo na pisane spomenike, a oni »svagdašnji jezik« pripuštaju tek u već stiliziranom obliku; od norme prošlosti ostaje nam nedostupna čitava (ili praktički čitava) dimenzija usmenosti – odnosno, o fenomenima usmenosti možemo zaključivati prvenstveno na nepouzdanj osnovi analogija s *našom* usmenošću, ili lociranjem tragova usmenosti u pisanim tekstovima. Tražeći normu, ne nalazimo, dakle, »svagdašnji jezik« nego pisanost. – Nadalje, »nulta stilistička razina« prošlog vremena – ili, što se toga tiče, tuđe kulture – može se očima našega doba i miljea ukazivati kao već stilski obilježena (takav je slučaj npr. s nultom razinom antičkih stručnih pisaca, ili, kako je pokazao Barthes, s normom francuske beletristike u doba Camusa). Kako će onda istraživač razlučiti »standardna« stilska obilježja od »individualnih«?

DA BI TOME DOSKOČILI, umjesto da konstruiraju nedohvatljivu nultu razinu, stilistički radovi posežu za svjedočanstvima *konkretnih suvremenika* teksta (usp. Lathuillère, 1986; Kintgen, 1992). Svjedočanstva nalaze u čitalačkim, kritičkim i poetičkim iskazima iz doba nastanka djela, a indukcijom ih izvode iz autorovih revizija i korekcija. Ova metoda izgleda prihvatljivom – ukoliko takva svjedočanstva postoje, ukoliko zaključimo da su dovoljno brojna i iscrpna, ukoliko ih uspijemo ispravno razumjeti (i sama su ta svjedočanstva tekstovi iz prošlosti) i ukoliko odgovaraju stvarnom stanju (deklaracije i upute mogu se, kako znamo, prilično razilaziti s ostvarenim).

NADALJE, ČINI SE da istraživač može historijsku normu i usvojiti, interiorizirati – da može (slično antropologu koji participira u istraživanoj skupini) stvoriti vlastitu varijantu norme prošlosti, npr. ekstenzivno čitajući mnoštvo tekstova koji toj prošlosti pripadaju. Tako stečene dojmove o nad-individualnom stilu žanra, stilu skupine djela ili stilu čitave epohe, istraživač će tek naknadno primijeniti za stilističku procjenu konkretnih tekstova (Molinié, 2002, 44–45). Ovaj pristup vrlo je raširen i tradicijom ovjeren. Uostalom, on oponaša način na koji su sami autori i njihova publika stvarali svoje stilske horizonte. S druge strane, temeljita načitanost oduvijek je *condicio sine qua non* filologa i književnih povjesničara. No, koliko god rezultati izgledali imponozantno, koliko god autoritativno bili predočeni – pristup ostaje subjektivan: teško provjerljiv, teško ponovljiv, a k tome i podložan kriterijima *našeg* doba.

ALI ČEMU ovo kompliciranje? Nulta stilistička razina, razdvajanje općeg od individualnog, nije li to kod tekstova iz prošlosti izlišno? Znamo da su originalnost i otklon kao glavne umjetničke vrijednosti kanonizirane tek od romantizma; u ranijim razdobljima ova su svojstva manje bitna. Prije romantizma stil nije trag duše, već svjedodžba o komunikacijskoj kompetenciji. »Der Stil war

Provjerljivost i ponovljivost može se donekle osigurati time da osobno iskustvo detaljno dokumentiramo, da rigorozno definiramo korpus istraživanja, da se ograničimo na pet, petnaest ili pedeset tekstova i svoj izbor argumentiramo jasno artikuliranim načelima; no takvo historijskostilističko istraživanje u ovdje odabranom korpusu nisam susreo.

⁸W. G. Müller, citiran u Sowinski (1999, 329).

Otud stilistička uputa koju, kao posve neprimjerenu, odbacuje Bagić (1997), »Piši kako dobri pisci pišu«. Obilježja uspješnog stila toliko su kompleksna da ih nije bilo niti isplativo niti izvedivo pretakati u pravila; lakše je i efektnije pokazati ih. Opus »dobrog pisca« zbirka je praktičnih stilskih znanja, potpunija i korisnija od bilo kojeg stilističkog udžbenika ili priručnika. Dakako, posve drugačije misli doba koje smatra da »književnik jezikom oblikuje zaseban, ni sa čim usporediv svijet« (Bagić, 1997, 6). Pa ipak, Bagiću i Novim kritičarima usprkos, čak i na području moderne beletristike još je živo shvaćanje stila kao vještine; tržište nudi obilje praktičnih uputa za kreativno pisanje, uputa koje nude čitav dijapazon pristupa, od objašnjavanja kako glagolska lica i vremena funkcioniraju kao stilski efekti – pa do vježbi imitacije tipa »I Am García Márquez«. Takva imitacija ne cilja ni na kakvo ropsko oponašanje, već potiču pisca da na osoban način reinterpreтира određeno općerašireno, ili općep priznato, stilsko sredstvo ili stilski kompleks.

damals eine erlernte Kunst, deren Regeln in Allgemeinen keiner seiner Individualität zuliebe übertreten durfte.«⁸ Nije li takav »naučeni stil« – filolog bi rekao, διδασκτά – lako opisati prema pravilima po kojima su pisci učili? Nisu li to, do XVIII. st, naprosto pravila antičke retorike, od Aristotela do Kvintilijana?

Skup stilističkih problema ovime se tek premješta korak dalje:

1. antička retorika nije homogen, koherentan, nekon-troverzan i zatvoren sustav kakvim ga prikazuje npr. Lausbergova sistematizacija (Ax, 1976, 142; Novaković, 1995, 11–12; Plett, 2001, 125–126)
2. umijeće stila usvajalo se više imitacijom nego učenjem pravila; mnogo učinaka konkretnog teksta retorička *praecepta* reguliraju odviše općenito ili čak uopće nikako, posebno što se tiče obligatnih (primarnih, tj. gramatičkih) izražajnih sredstava, na razini ispod sekundarnog, fakultativnog *ornatus* (Landfester, 1997, 3)
3. postojanje kolektivne stilske razine ne isključuje postojanje individualne

POSEBAN JE PROBLEM historijske stilistike upravo ovo su-postojanje kolektivne i individualne stilske razine u pro-učavanom tekstu. Dok u suvremenom tekstu uglavnom intuitivno razlučujemo opća stilska obilježja od posebnih, kad čitamo tekst iz prošlosti tuđi su nam i opće i po-sebno, i postavljaju stilističkom istraživanju zamku kraj-nosti. Spitzerovski pristup može pogrešno konstruirati, pogrešno pročitati individualnost (ili devijantnost) u tek-stu čije bi kolektivističke i konvencionalne komponente s točke gledišta vremena u kojem je djelo nastalo bile važne bar koliko i one individualne (Lathuillère, 1986, 282). S druge strane, pođemo li od nad-individualnog stila lako ćemo, nalazeći posvuda zajedničko, previdjeti pojedinačno.

Tekst iz prošlosti i naša stilistička norma

AKO SU UPOZNAVANJE i uspostava izvornog konteksta pristup mio filozofima, razmatranju djela stare književnosti iz očišta našeg doba, tj. modernog čitaoca, skloniji su književni teoretičari i kritičari. U Hrvatskoj su nešto slično početkom šezdesetih godina prošlog stoljeća predložili Zdenko Škreb i Radoslav Katičić, ušavši ujedno u svojevrstu polemiku o historijskoj stilistici.

Škreba je na razmišljanje o ulozi čitaoca potakla praktična komunikacijska poteškoća.

Bio sam prisutan (...) kad su učesnici [jednog tečaja] složno upravo ismijali neke Davičove pjesme. Oni su bili uvjereni, da Davičo *njima* nema što reći, da su te pjesme dokona književnička posla; nisu znali, da ih ne odbija Davičova vijest o čovjeku, nego njegov stil. U onim dakle pjesničkim djelima, koja slušaoci, gledaoci, čitaoci primaju kao razgovor sa suvremenikom, problem pjesničkoga jezika u prvi mah uopće se ne će postaviti. Ali što onda, ako taj pjesnički jezik na nas ne djeluje kao pjesnički jezik, tj. ako pjesničko djelo ne budi u nama nikakav estetski dojam, čak ni estetsku indiferentnost, nego nam se pričinja kao više manje zanimljiv antikvitet? Kao dokumentat *povijesti, a ne poezije?* Tako će redovito na čitaoca nestručnjaka (...) djelovati pjesničko djelo prošlosti, tj. onoga doba, koje se u osnovnim svojim životnim problemima, pa prema tome u svom nazoru o svijetu i životu bitno razlikuje od našega. (Škreb, 1958, 97–98)

Prema Škrebu, očito, strano je tijelo u komunikaciji današnjice s prošlošću upravo *stil*, te je nerazumijevanje moguće prevladati jedino ako se u poučavanju takvih djelâ posebno usredotočimo na povijesno uvjetovanu stilizaciju – na ono što Škreb naziva *das Kunstwollen* prošlosti: »što je pisac tog djela držao, da se u pjesničkom stvaranju razumije samo po sebi, bez čega on sebi svoj pjesnički jezik nije mogao ni zamisliti« (Škreb, 1958, 100). Kriterij koji vraća smisao pojedinom stilu bio bi, pak, uvid u motiviranost stila izvanknjiževnim kontekstom iz doba nastanka teksta.⁹

Kao primjere *Kunstwollen* navodi Škreb *virtuoznost* hrvatskog baroka, *kliše* junačke narodne pjesme, *patetičnost* preporoda. Stilističari bi rekli da se radi o nad-individualnim stilovima razdoblja i vrste.

⁹»E, tu bi sad bilo mjesta da se s učenicima izvrši usporedba klišea narodne pjesme i klišea šund literature. Pokazalo bi se, kako su prvi izrasli iz težnje, da se snažno u poruci očituju svijet, heroj, ideali i etika određenoga stupnja rođovske kulture kojoj je u povijesti pošlo za rukom da stvori tip čovjeka, o kom je Engels govorio s najvećim oduševljenjem. Ta tehnika junačke naše narodne pjesme odlikuje se zbog toga, što se slika tijesnoga, ali snaznoga svijeta tako skladno očituje u jednoličnim, ali vrlo izražajnim stilskim sredstvima, velikom estetskom uvjerljivošću. A klišei šund literature? Oni svijesno reduciraju šaroliku, nepreglednu, kaotičnu stvarnost kapitalističkoga ili imperijalističkoga društva na nekoliko stereotipnih, ali netipičnih crta, koje nastoje prikazati tipičnima, i time namjerno iskrivljuju sliku svijeta« (Škreb, 1958, 101–102).

POJEDINE JE Škrebove stavove Katičić (1960a) shvatio dovoljno teorijski ozbiljno da bi ih poželio korigirati daljnjim izvodima. On je upozorio da među književnim tekstovima iz prošlosti postoje jedni, koji su za današnjeg čitaoca nedvojbeno umjetnički mrtvi, ali i drugi – navodi Homera, Shakespearea i Mažuranića – koji i dan danas snažno djeluju. Štoviše, stari tekstovi općenito ne izazivaju danas isključivo odbojnost i nerazumijevanje; stoljeća koja dijele doba nastanka od doba recepcije donose tim tekstovima novu estetsku vrijednost: *čar prošlosti*. Katičić uviđa i da dvije »jake« interpretativne pozicije – stajalište vremena u kojem je tekst nastao, i stajalište današnjice – nisu i jedine moguće, ili jedine »ispravne«:

kod djela, koja su kao književnost živjela stoljećima, kao Homerovi epovi ili Vergilijeva Eneida, mogla bi se teoretski postaviti analiza sa stajališta svakoga od tih stoljeća, u kojima su se ta djela čitala. U takvim je slučajevima izvanredno teško lučiti sva ta razna gledišta (Katičić, 1960a, 66).

Ali, budući da Katičić govori o interpretaciji, a ne o stilu, mogli bismo pomisliti da »danas živa« djela žive – u skladu sa Škrebovom tezom – *usprkos* svome stilu, a ne zbog njega; možda u tim djelima ima nečeg drugog što probija barijeru kakvu modernim čitaocima podiže »starijski« stil (npr. nečeg općeljudskog, ljudima univerzalno zanimljivog). No Katičić izričito tvrdi da na modernog čitaoca djeluju i »po sadržaju posve nezanimljivi« Gundulićevi stihovi (iz *Suza sina razmetnoga*):

Ovdje zaista nema ničega, osim opojno bujnih riječi. (...) A ipak se čaru tih virtuožno skladanih riječi današnji literarno senzibilni čitalac ne može oteti. Dakako, on to ne čita kao suvremenu literaturu, ali ta virtuoznost riječi tako je potpuna i u sebi zaokružena da i danas djeluje uvjerljivo (Katičić, 1960a, 70).

STAVOVI HRVATSKIH književnih znanstvenika iz pedesetih odjekuju u nazorima glavnog toka francuske stilistike s kraja stoljeća. Molinié (2001, 55) konstatira: ono što je

očaralo gledaoce *Cida* 1637. nije isto što se dopalo gledaocima 1660, a isti će tekst 1993. privlačiti možda nečim trećim. U ovakvim se interpretacijama fenomen stila, očito, isprepleće s fenomenom književne vrijednosti. No nejasnoće i interferencije mogli smo očekivati čim je za indikator stila prihvaćen čitačev doživljaj. Nije nužno pozivati se na Riffaterrea; vlastito nam iskustvo pokazuje koliko su doživljaji prilikom čitanja nediferencirani, difuzni, kompleksni. Pojedinačne niti morat ćemo izdvojiti naknadnom, pažljivom i konzistentnom analizom.

Latinska stilistika

PROUČAVANJE JEZIČNIH stilova latinskog danas u cijelosti pripada historijskoj stilistici. Situacija latinske stilistike dodatno je usložnjena osobitošću jezičnog medija (»mrtav jezik«) i osobitom ulogom tradicije u porabi i proučavanju tog medija (»klasičan jezik«).

Dvije faze latinskog jezika

POVIJEST LATINSKOG dijeli se na dvije velike faze. Prvih dvanaest do četrnaest stoljeća to je jezik poput svih ostalih: latinski ima izvorne govornike, svoju primarno usmenu i o pisanosti neovisnu dimenziju (vulgarni latinski), te sve društvene, povijesne i regionalne varijante i registre živog jezika. No, najkasnije od VI. st. n.e. od ovakvog se latinskog jasno odvaja posve drugačija vrsta: formalni, artifičijelni jezik koji se može naučiti samo u školi, koji nikome nije prvi i maternji u smislu spontano usvojenog sredstva komunikacije i izražavanja. Taj drugi latinski nije više jezik »organskog« naroda ili plemena. Radi se o jeziku *zamišljene zajednice*, konstruiranog nadnacionalnog kolektiva ujedinjenog ideologijom, religijom, kulturom, civilizacijom. Formalni latinski, nazivan još »klasičnim« ili »učenicim«, kodificiran je pisanošću; u njegovoj je osnovi *Kunstsprache*, stilizirani jezik književnosti, već dugi niz godina »zamrznut« u gramatičkim priručnicima poput Donatova i Priscijanova, u opusima školskih autora poput Cicerona i Vergilija, te u obrazovnom sustavu izgrađenom na ovim priručnicima i teksto-

vima. Pragmatično gledano, upravo je u zamrznutosti, u konzervativnosti, glavna vrijednost formalnog latinskog. Jezik koji je standardiziran, pravopisno i gramatički postojan – bitno stabilniji od usmenih vernakulara – neophodno je oruđe za komunikaciju na veće daljine, kako prostorne, tako i vremenske.

Latinski i retorika

FIKSIRANOST I KONZERVATIVIZAM latinskog obilježili su i njegovu stilistiku: klasični filolozi odupiru se novim trendovima i »teorijama« slično kao što se mijenama odupire predmet njihova proučavanja. To znači: dok je stilistika »živih jezika« nastala odvajanjem od retorike – lomom toliko drastičnim da je retorika odbačena i zaboravljena, te se u lingvistici i znanosti o književnosti periodično javljaju reinterpretacije retoričkih učenja (Chaim Perelman, Roland Barthes, Groupe μ , Richard Lanham, Dubravko Škiljan, zbornik *Tropi i figure* itd.) – u proučavanju latinskog stila ovaj se lom nikada nije odigrao. Filološka je struka u vlasti svoga predmeta; retorika dolazi u kompletu s latinskim, kao njegovo predinstalirano interpretativno oruđe. Ovjerena je najprije time što potječe iz antike, potom time što je još od antičkog doba integralan dio obrazovnog programa, i napokon time što je temeljni posao filologa *rekonstrukcija*: razumijevanje teksta sa stajališta vremena u kojem je nastao. Zato Wolfram Ax, u kritičkom pregledu latinske stilistike, naprosto odustaje od pregleda, tematske i metodičke sistematizacije klasičnofiloloških stilističkih analiza zasnovanih na antičkoj retorici: takvih radova ima previše.¹⁰

Ovaj će pregled stoga naznačiti koliko je, i kako, nezbežna retorička osnova bila u latinskoj stilistici nadograđivana ili preoblikovana; koliko su i kako u latinskoj stilistici korišteni lingvistički i književnoznanstveni pristupi stilu.

Vjernost ortodoksne klasične filologije rekonstrukciji izvornih čitanja tolika je da se čitanje teksta sa stajališta modernog čitaoca smatra naprosto greškom, kao u sljedećem »Katalogu uvjeta za uspješnu interpretaciju«: »Nichts in den Text hineinlegen, z. B. a) eine moderne Ansicht, b) eigene Assoziationen mit Antikem oder Modernem ohne deutlichste Hinweise im Text, c) Ähnlichkeiten mit anderen Texten (außer eindeutigen), d) Symbolismen« (Maurach, 1998, 101, § 80 A).

¹⁰ Ax (1976, 141); usp. Landfester (1997, XI, 1).

Latinski i stilistika

RAZMOTRIT ĆEMO NAJPRIJE stanje stilistike u latinističkoj matici. Nju čine istraživanja književnih tekstova rimske poganske antike.

Latinističke teorijske refleksije o stilu

AXOVA STUDIJA počinje preispitivanjem triju teorijskih refleksija: radova američkog filologa Edwarda P. Morrisa (Morris, 1915), Ballyjeva učenika Julesa Marouzeaua (Marouzeau, 1935), te polemičkog doprinosa talijanskog filologa Cesarea Bionea (u diskusiji s Marouzeauom iz godina 1936–1938).¹¹ Po Axu, ova su razmatranja ujedno i najvažniji klasičnofilološki pokušaji teoretiziranja o stilu. No, i njihov je utjecaj na struku ostao ograničen.

PRIJE GOTOVO STOTINU godina, Morris je ukazivao na potrebu za konstituiranjem *znanstvene* latinske stilistike. Kritizirao je tadašnje istraživačke navike, upozoravajući, između ostalog, na problematičnost koncentracije na vrhunce književnosti: izvrsnost stila u tuđem jeziku i kulturi ne možemo spoznati bez poznavanja »normalnosti«, prosječnosti. Sam stil Morris proglašava jezično-psihološkim fenomenom koji postoji u autorovu umu: stvara ga nagon za igrom i ukrašavanjem, za biranjem kapricioznijeg i dopadljivijeg oblika. To je zapravo *ornatus* viđen sa stajališta autora.

I MAROUZEAU POLAZI sa stajališta autora. Slijedeći Spitzera, on vidi stil kao odabir iz ukupnosti potencijala saussureovske *langue*. Tim odabirom nastaje *parole*. Stilski odabir, po Marouzeauu, biva usmjeravan glavnim i sporednim kontrolnim kriterijima. Sporedni su gramatička ispravnost i situacijska primjerenost (pri čemu su i jedna i druga norma rijetko određene i definirane do u detalje). Glavni vodič pri odabiru ostaje ballyjevska afektivnost: autor izražava vlastite emocionalne reakcije, stvarajući

Skup očuvanih latinskih tekstova i sinkronijski i dijakronijski je širi od korpusa poganskih književnih tekstova; no latinska stilistika, u čvrstom zagrljaju tradicije, malo haje za npr. epigrafsku, kršćansku, srednjovjekovnu itd. građu. U takvom je odnosu interesa važna iznimka Eduard Norden (1909); od novijih radova, podatke za stilističku interpretaciju književnih tekstova iz natpisa crpi npr. Thomas Habinek (1985).

¹¹ Ax (1976, 13–67)

»višak informacije« kojim svladava otpore pri komunikaciji.

U Marouzeauovu sustavu stilistika analizira odnos *parole* i *langue*: promatra konkretno jezično ostvarenje u svjetlu repertoara raspoloživih mogućnosti. Odnos *parole* i *langue* određuje i kriterije za prepoznavanje stilskog obilježja: gdje postoji samo jedan jezično ispravan izraz, izbora nema, pa stoga nema ni stila. – Marouzeau uočava i ovisnost stila o komunikacijskim odnosima: stilska vrijednost na strani pošiljaoca može biti drugačija nego na strani primaoca. Zato je, kao i u svakoj komunikaciji, i u prijenosu stilskih vrijednosti nužna *zalihosnost*, gore spomenuti informacijski višak, te stilski elementi ne ostaju izolirani. Oni ovise o kontekstu (o sadržaju): u konačnici, tek kontekst jednoznačno potvrđuje i određuje stil. – Pošto smo pomoću repertoara i konteksta dijagnosticirali stilsko obilježje i kvalitetu njegove ekspresivnosti, potrebno je pojavu i vrednovati. Marouzeauovi su vrijednosni kriteriji *primjerenost* (temi, žanru, situaciji) i *odnos prema tradiciji* (originalnost ili konvencionalnost).

BIONE JE PAK OSPORIO samu mogućnost uspostave znanstvene stilistike. On kreće s pozicija koje nisu lingvističke – promatra praktičnu, normativnu stilistiku – ali dolazi do problema koji se pokazao središnjim u općelingvističkim raspravama o stilu nakon Ballyja: postoji li stil na razini *langue* ili *parole*? Bione upozorava da je »apsolutna stilaska norma« apstrakcija i fikcija; zbog toga gube smisao kako preskriptivna stilistika, tako i ona deskriptivna čije je polazište u *lingua commune* i univerzalnim stilskim učincima. Dakle: univerzalno vrednovanje stila nije moguće.

ISCRPIVŠI TEORIJSKE POTICAJE latinske stilistike, Ax (1976, 65–67) – s osloncem na suvremene njemačke stilističare – predlaže i vlastiti, sveobuhvatan nacrt znanstvene stilistike, kao discipline koja se bavi jezičnom porabom (*Sprachverwendung*), stilom kao *parole* – drugim riječima:

istraživanjem tekstova i skupina tekstova. Axova stilistika ima analitički i sintetički dio. Analitički treba istražiti fonološke, leksičke i sintaktičke pojave, određujući koliko su u tekstu *učestale*, kako su *razmještene* i međusobno *kombinirane*. Slijedi interpretacija, koja dobivene podatke povezuje u cjelovitu sliku stila, te je objašnjava utjecajem različitih konteksta (jezičnog sustava, norme, osobnosti autora ili čitaoca – usp. dolje, s. 55 –, situacije iskaza, sadržaja, vrste i svrhe teksta, društva, razdoblja). Tako dijagnosticiran stil valja, napokon, kategorizirati, odrediti mu položaj unutar stila vrste ili razdoblja.

AXOVO SHVAĆANJE STILA kao načina jezične porabe u tekstu ili skupini tekstova usvaja u kratkom teorijskom uvodu svoje stilistike Landfester (1997, 3–5), brižljivo naglašavajući dva momenta:

1. stilsku vrijednost nose ne samo fakultativni (retorički) *ornatus*, nego i obligatna (gramatička) izražajna sredstva. Stil postoji i bez otklona i bez figura
2. stil postoji u *svakom* tekstu i skupini tekstova, ne samo u umjetničkoj književnosti

LANDFESTER IDENTIFICIRA i faktore koji određuju hoće li neka jezična pojava biti stilsko obilježje:

1. obilježje nije uobičajeno u svim tekstovima odnosno skupinama tekstova, tj. nije dio nad-individualnog jezičnog sustava
2. pojavljuje se više puta u danom korpusu i nije slučajno (no puka analiza učestalosti neće dati dostatnu stilističku analizu, budući da duži tekstovi često nisu homogeni)
3. kombinira se s drugim sličnim stilskim sredstvima u »komplekse« (npr. stilski kompleks »slikovitost« uključuje metafore, metonimije, poredbe i personifikacije)
4. često naglašava estetsku dimenziju, pokazuje otklon od standardnog i razgovornog jezika

5. čine ga *dominantni* stilski postupci; dominantnost se dokumentira statistički ili kontekstualno – dokazom važnosti konkretne upotrebe pojedinog stilskog sredstva

Na koncu, trezveno filološki, Landfester proglašava »romantičnim snom« spitzerovsku ambiciju da se preko dominantnih stilskih obilježja dopre do jedinstvenog, individualnog načela koje daje oblik i značenje čitavom umjetničkom djelu, objedinjujući sadržaj i formu.¹²

¹² »dieser Traum hat bisher zu keinen überzeugenden Ergebnissen geführt und auch nicht führen können, denn in der Regel stehen einzelne dominante Stilmerkmale (...) nicht in einem einheitlichen Funktionszusammenhang zur Sinneinheit des Textes,« (Landfester, 1997, 5–6).

Elemente za opis stila Landfester, kao i Ax, nalazi na uobičajenim jezičnim razinama: fonem, morfem, leksik, rečenica. U skladu s novijim lingvističkim spoznajama, tome dodaje i posebna stilska obilježja na razini teksta. Katalogizirajući stilske pojave, Landfester crpi iz sociolingvistike (govori o jezičnim podsistemima poput dijalekata, razgovornog jezika, i *Kunst-* odn. *Literatursprachen*: jezika književnih vrsta), iz historijske lingvistike (spominje razdoblja pretknjiževnog, arhajskog, klasičnog i kasnog latiniteta), iz lingvistike teksta (opisuje koherenciju, izmjenu teme i reme), a i iz retorike (tropi i figure).

VIDIMO DA OPISANE klasičnofilološke refleksije o stilu stoje čvrsto na stajalištu autora, uzimajući u obzir eventualno još i »normu«, koju shvaćaju kao neutralan, homogen, općejezični entitet. Metodološki, dok Marouzeau i Ax smatraju da opis stila mora voditi interpretaciji, Landfester ovaj potonji (po Axu i bitniji) dio stilističkog istraživanja diskretno zaobilazi. Zbog toga je Landfesterov uvod u stilistiku zapravo detaljan priručnik za prvu Axovu fazu, za *stilistički opis*; pa i na toj razini Landfester se ograničava na jezične i književne fenomene vremena u kojem je tekst nastao, izostavljajući odnos stila prema sadržaju i funkciji teksta, izvanjezične kontekste, stranu primaoca / čitaoca (dok Ax naznačava obje ove dimenzije, kako smo upozorili na s. 49). Iza ovoga krije se opet zazor od hermeneutičkih pitanja »kako odrediti relevantnost stilskog učinka« i »tko opaža stilski učinak«, pitanja koja su – kao što smo vidjeli – zburnila i spekulaciji sklo-

niju opću stilistiku. Klasičnofilološka stilistika čvrsto se drži vjere u znanstvenu zajednicu i objektivnu istinu: tko bude dovoljno pažljiv i temeljit pri čitanju teksta, referentne literature i postojećih stručnih radova, neće imati problema sa stilom.

Praktična stilistika: opće

MOŽDA SMO PREURANILI s ocjenama; potrebno je još osvrnuti se na široko polje latinske stilistike primijenjene u istraživačkoj praksi. Sistematizaciju i reprezentativne primjere ponovo nudi Ax (1976). Njegovu ćemo osnovu malo reorganizirati te joj dodati – ne pretendirajući na sveobuhvatnost – podatke o nekim novijim radovima, te o nekima koje je Ax izostavio jer se nisu eksplicitno izjasnili kao stilistički.¹³

Stilističku praksu Ax dijeli ovako:

1. opće stilistike (»stilističke gramatike«), kako deskriptivne, tako i preskriptivne;
2. retoričke analize;
3. radovi iz povijesti stila;
4. radovi o stilu pojedinih autora.

Ta se klasifikacija zasniva na raznorodnim kriterijima (moguće je zamisliti npr. retoričku analizu pojedinog autora), te bismo mi praktičnu stilistiku antičkog latinskog radije podijelili na opću i posebnu. Opći su radovi oni koji polaze od ukupnosti očuvanog korpusa tekstova rimske antike, a posebni proučavaju dijelove tog korpusa (razdoblje, vrstu, opus, tekst pojedinog autora ili više njih).

UNUTAR OVIH SKUPINA (bilo Axovih, bilo naših) stilistički se radovi razlikuju po teorijskoj osnovi, čak i kad ona ostaje nereflektirana i implicitna. Jedni se oslanjaju prvenstveno na *jezikoslovlje*, gramatiku i historijsku lingvistiku, drugi na *retoriku*.

¹³Usp. Pinkster (1980, 782)

Ovdje prepoznamo granice opće filološke predodžbe o opsegu stilistike: u principu se ne smatraju stilističkima istraživanja koja jezično-stilske činjenice gledaju kroz prizmu književnoznanstvenih teorija (npr. genologije, naratologije) i povijesti (tipa »književna kultura u Rimu«). Postoje, dakako, i iznimke, kao Michael von Albrecht, koji se – vrlo diskretno, bez naglašavanja teorije! – oslanja na barthesovska naratološka učenja, razmatrajući pripovjedne strukture kao »sintaksu na višoj razini« (usp. Albrecht, 1995, 12).

Neprikladnost dijakronije kao polazišta općestilističkog opisa potvrđuju referentne gramatike: »Ausgangspunkt ist das aus seinem Kontext gelöste isolierte Sprachfaktum, das in einer durchweg historischen Perspektive auf seinen jeweils ‚eigentümlichen‘ Gebrauch überprüft und den einzelnen Autoren, literarischen Gattungen oder Sprachschichten zugewiesen wird. (...) Sicherlich lässt sich nicht leugnen, dass besonders die beiden letzten Abschnitte [in der Stilistik von Schmalz] Stilistisches versprechen, man wird aber vergeblich nach einem Unterschied zwischen den ersten vier Abschnitten und dem allgemeinen Syntaxteil suchen.« (Ax, 1976, 100)

¹⁴Ovo je isti problem na koji Vončina (1976) – vremenski paralelno s Axom! – upozorava u kontekstu stare hrvatske književnosti; usp. gore s. 38.

OPĆA STILISTIKA pokušava sustavno opisati izražajna sredstva čitavog jezika. Njezina »gramatička« podvrsta s lingvističkim je proučavanjem oblika i povezivanja riječi povezana na dva načina: prvo, istražuju isti predmet, iako s različitim aspektima; drugo, gramatička stilistika građu organizira po gramatičkom sustavu kategorija (zvuk, riječ, rečenica, nadrećenićna cjelina). Gramatićke stilistike česte su u živim jezicima; latinski su predstavnici Marouzeau (1935), potom – kako smo vidjeli gore (s. 50) – Landfester (1997), te stilistićki dodaci referentnim znanstvenim gramatikama (Kühnerovoj i onima Schmalza, Leumanna i Hofmanna, te Hofmanna i Szantyra). Opću stilistiku koja se oslanja na retorićku teoriju nude kapitalni priručnik Lausberg (1960), te Norden (1909) i Leeman (1963); potonji su tematski i metodološki na granici stilistike i književne povijesti kao i na granici opće i praktiće stilistike (Ax, 1976, 195–196).

Neovisno o odabranoj teorijskoj podlozi, opća stilistika može svoj predmet razmatrati na dva načina: u sinkroniji ili u dijakroniji. Sinkronijski će pristup opisivati sustav stilskih pojava, a dijakronijski mijene koje su pojedina stiliska obilježja doživjela putujući kroz vrijeme i sudjelujući u različitim sustavima. Ax (1976, 106–107) podsjeća na Saussureovu uputu da istraživać, kad bira između sinkronije i dijakronije, treba dati prednost gledištu koje bolje odgovara specifićnosti predmeta; stilistićko istraživanje mora biti primarno *sinkronijsko*, nije moguća stilistika koja bi bila »historijska« poput historijske gramatike. Stilski aspekt jezika mnogo je tješnje vezan s konkretnim ostvarenjem – s tekstom u kojem postoji – nego što je to slućaj s gramatićkim aspektom.

STILISTIKA KOJA OPISUJE sinkronijsko stanje prošlog sustava mora znati gdje su *granice* tog sustava; kada granice nisu definirane (ili su definirane šire nego što je obićajem prihvaćeno), kritićari se bune zbog anakronizma, zbog skraćivanja perspektive¹⁴ (ako stilistićki opis biva izveden sa stajališta tog prošlog sustava, što latinska stilistika

redovno čini). Nedostatak svijesti o dijakronijskim odnosima pokazuje npr. Marouzeau (1935), kad sa stanovišta psihologije govornika bivaju interpretira dublete poput *mihi / mi, -eris / -ere* (Ax, 1976, 88–89). Kao potiskivanje dijakronijske dimenzije može se shvatiti i »homogenizacija« zamijećena u Lausbergovoj sistematizaciji retorike, usp. gore s. 40.

Praktična stilistika: posebno

PROUČAVANJA KONKRETNIH problema na razmeđi opće i posebne stilistike bave se velikim nad-individualnim stilskim kompleksima, koje bi lingvisti nazvali funkcionalnim stilovima (usp. gore, s. 28). Ovakvi su radovi (Hofmann, 1926, 1980, temeljen na Ballyju), (Axelson, 1945, leksikološko istraživanje), te (Maurach, 1995), sistematizacija zasnovana na filološki preciznom »zdravom razumu« uz standardnu gramatičku i retoričku terminologiju.

POTOM DOLAZE posebni praktično-stilistički radovi u užem smislu. Tipove određuje Ax (1976):

1. »immanentna« analiza i interpretacija, za koju promatrani tekst »sam« odabire najbolji pristup; to je *close reading* klasične filologije. Počiva na holističkom shvaćanju stila kao umjetničke posebnosti teksta, posebnosti koja određuje ne samo mikrostilističku jezičnu razinu, već i makrostilističke – nadrećenične ili tekstualne – karakteristike, poput kompozicije. Pretpostavlja se da stilske pojave različitih razina konvergiraju, pri čemu i »gore« i »dolje« djeluje identičan kreativni princip
2. gramatičko-stilistički katalog autora ili teksta, gdje se po rubrikama popisuju morfološke i sintaktičke *osobitosti* »jezika i stila«, često bez daljnjih refleksija i interpretacija
3. statističke, odnosno kvantitativne analize stila (usp. dolje s. 58)

Možemo ovamo ubrojiti i studije o ranokršćanskom latinskom tzv. Nijmegenske škole oko Josefa Schrijnena (nakon 1919; Schrijnen i ostali od Meilleta preuzimaju sociolingvističke spoznaje, a jezik opisuju tradicionalnim kategorijama), ako ne bismo ovakve radove radije svrstali u stilistiku varijanata latinskog (v. dolje, s. 63).

4. proučavanje *imitatio*, utjecaja jednog autora na drugog
5. argumentacija pri datiranju, atribuiranju i kritici teksta (stilistika je ovdje shvaćena kao pomoćna struka); nažalost, stilistički argumenti često s jednakom uvjerenjivošću podržavaju dijametralno oprečna rješenja istog pitanja
6. diferencijacija stilova kao sredstvo karakterizacije likova; zasniva se na uspoređivanju stilova unutar istog teksta, dovodeći tako u središte pažnje nehomogenost stila
7. geneza stila, tj. mijene stila unutar opusa pojedinog autora (npr. kako Tacit izgrađuje »tacitovski« stil); i ovdje proučavanja istog predmeta dovode do proturječnih zaključaka, a sredstva istraživanja najčešće su statističke analize leksika i sintakse
8. proučavanje ekspresivnosti, stila kao izrazu autorove osobnosti; ovaj spitzerovski psihologizirajući pristup u latinskoj stilistici nije osobito popularan (sjetimo se, latinistiku obilježava čvrsto uvjerenje da je u rimskoj književnosti udio osobnosti *manji* od udjela tradicije, vrste, poetike i retorike)

Iz perspektive početka XXI. stoljeća vrijedi podsjetiti koliki su zapravo pomak u proučavanju književnosti donijela načela opće lingvistike – načela koja se nama čine samorazumljivima, na koje smo navikli do te mjere da ih više i ne primjećujemo kao »lingvistička«. O tome je, posebno što se ranokršćanskih i biblijskih tekstova tiče, ostavila svjedočanstvo Christine Mohrmann: »Il a fallu presque 25 ans pour faire comprendre aux non-linguistes que le terme de ‚langue de groupe‘, ‚langue spéciale‘ ne signifie pas une langue particulière, mais une variété de la langue commune, résultant d’une différenciation sociale au sens le plus large du mot,« (Mohrmann, 1977, 94–95).

Kako praktična istraživanja latinske stilistike doprinose metodološkim i teorijskim promišljanjima? Najčešće prilično slabo, budući da, bez obzira na korisnost dobivenih rezultata, glavnina radova svoja polazišta i pristupe ne propituje posebno niti ih eksplicira. Stilska se građa opisuje standardnim i »školskim«, tj. tradicionalnim, lingvističkim, retoričkim i književno-teoretskim kategorijama, uz eventualno reorgaiziranje građe u retorikom nadahnute cjeline (na tragu Schmalzove gramatike; npr. Maurach (1995): *das Bildhafte, Setzungen und Ersetzungen, Angleichungen, Fügung und Ordnung*). Kao pozitivan trend posebne latinske stilistike Ax (1976, 265) prepoznaje pomak od opisivanja pojedinosti ka *sintetičkoj* interpretaciji stila u tekstu, premda takvu sintezu i dalje ometa jednodimenzionalno shvaćanje stila (stil *isključivo* kao izraz osobnosti).

Inspirativni primjeri

PRIMIČUĆI SE LATINSKOJ stilistici sa stanovišta stilistike općenito, našli smo među praktičnim latinističkim istraživanjima nekoliko zanimljivih metodoloških poticaja i momenata. To su:

1. gramatički ogledi temeljeni na uvidima suvremene lingvistike
2. opisi funkcionalnih stilova u kontekstu jednog djela
3. antropološki utemeljena istraživanja
4. kvantitativna stilistika klasičnog latiniteta
5. napokon – kao najzačudniji u okvirima latinske stilistike – tragovi stilističkog eksperimenta, s naznakama interveniranja u proučavani tekst

ŽELJA DA SE STILSKE pojave jednog jezika i njegovih tekstova na latinskom interpretiraju u okviru suvremene gramatike, kao što smo vidjeli, prvi je pokretač moderne stilistike. No ta je želja zapravo prilično rijetka u klasičnofilološkoj stilistici. Ondje prevladava gramatika *tradicionalnog* tipa, a alternativni gramatički opisi (poput onog Pinksterova) relativno su rijetki. Primjene suvremenih gramatičkih spoznaja na stilsku dimenziju latinskih tekstova nalazimo u kontekstima u kojima je stilistika *sekundarna*. U našem uzorku, kao »čisti« lingvist predstavlja se Panhuis (1981, 1984), dok Hall (1998) svoj rad vidi kao prilog »društvenoj povijesti«.

Panhuis

DVA RADA DIRKA Panhuisa primjenjuju lingvističku teoriju funkcionalne rečenične perspektive (kako ju je razradila Praška škola, osobito V. Mathesius i J. Firbas) na po jedan problem upotrebe latinskog glagola. Pro-matrane su pojave na prvi pogled gramatičke prirode: funkcija pasiva, položaj glagola u rečenici. Ispostavlja se, međutim, da su snažno uvjetovane kontekstom, odnosno, prema Panhuisovoj interpretaciji, žanrom (mogli bismo

Izvođenje općenitih zaključaka, poput: »Topic shift turns out to be a very important reason for passive verbs to occur in main clauses in Classical Latin narrative discourse«, (Panhuis, 1984, 238) na osnovi uzorka dobivenog od *jednog* autora moglo bi se i metodološki osporavati.

Panhuis govori o »karakteristikama«, »registru«, »Cezarovu klasičnom latinitetu«, no »stil« spominje tek u sažetku i zaključku (Panhuis, 1981, 296, 305–306), upotrijebljen bez posebnog isticanja i tematiziranja: »conventional military and administrative reporting style«, »Caesar's Classical style with predominantly final verbs«, »the style of the (topographical) genre«.

reći i: funkcionalnim stilom) diskurza kojem pripadaju. Jednom je to topografski ekskurz u *Commentarii de bello Gallico* (Panhuis, 1981), drugi put *narratio* u Ciceronovim sudskim govorima (Panhuis, 1984). U potonjem tekstu Panhuis ne otkriva što ga je navelo da općejezični fenomen promatra upravo na ovakvom uzorku, dok se onaj prvi inspirira jednim statističkim opažanjem.

Panhuis najprije opiše uočeni fenomen, potom ga tumači – sa stajališta autora teksta, ili pošiljaoca poruke. Za Cezara pretpostavlja interkulturalnu i situacijom uvjetovanu motivaciju: »Since topography has not been developed in Rome as a literary genre, it retains foreign language structures in Caesar's hurried translations« (Panhuis, 1981, 305). Kod Cicerona, međutim, motivi su formulirani neutralnije, tako da vrijede i za pošiljaoca i za primaoca informacije: »the passive (...) signals a topic shift« (Panhuis, 1984, 235).

PANHUISOVO PISANJE u strogo egzaktnoj, algoritamskoj formi karakterističnoj za »tvrde« znanosti, s opreznim i opće primjenjivim, objektivno formuliranim interpretacijama, bez oklijevanja bismo proglasili lingvostilističkim istraživanjima – kad bi autor češće isticao sam termin »stil«.

Zundel

DOK PANHUIS ISTRAŽUJE dijelove tekstova, Eckart Zundel (1981) prihvaća daljnji stilistički izazov, proučavajući stil opsežnog djela, Kvintilijanove *Institutio oratoria*. Odbrano je djelo povrh toga udžbenik, što znači da iz naše, a djelomično i iz antičke perspektive ne pripada »lijepoj književnosti«. Zundela zanima prvenstveno *nehomogenost* istraživanog teksta, okolnost da u njemu supostoje dva načina govora: *Lehrbuchstil* i *rhetorischer Stil*. Stil je, u rifferterevskom duhu, shvaćen prvenstveno interpersonalno, kao sredstvo komunikacije:

Von den Untersuchungen der Stileigenschaften eines Autors erwartet man sich ein besseres Verständnis des selbstverständlich auch in der Antike wirksamen Wechselverhältnisses zwischen Autor und Publikum (Zundel, 1981, *ibid.*)

STIL UDŽBENIKA Zundel identificira prema pretpostavljenim univerzalnim, civilizacijski neovisnim načelima. Ovaj stil obilježavaju jasnoća i jednostavnost (*dictio plana*), dok se suprotni stilski pol prepoznaje po afektivnosti i standardnom retoričkom *ornatus*. Zundel prikazuje i razmještaj dvaju stilova (odnosno, mjesta njihovih posebno uočljivih realizacija) u tekstu, na koncu se pitajući zašto Kvintilijan govori na različite načine, i što uvjetuje odabir pojedinog stila. Odgovori su ujedno interpretacija cijele *Institutio oratoria* s interpersonalnog stajališta: tekst želi djelovati na različite skupine primalaca.

Hall

SVOJE INTERPRETATIVNO ORUĐE Jon Hall (1998) nalazi u pragmalingvistici (i onom dijelu antropologije na kojem ta grana jezikoslovlja počiva). Kroz jedno Ciceronovo pismo, *fam.* 5,12, upućeno Luciju Lukceju, Hall prati napetosti i balansiranja koje u interpersonalnoj komunikaciji proizvodi »*face-threatening*« čin zahtjeva, osobito u pisanom obliku (usp. Hall, 1998, 309).¹⁵ Identificirani načini rješavanja komunikacijskog problema – Hall govori o »strategijama« – bivaju naknadno potvrđeni u daljnjem Ciceronovu pismu slične namjene (*fam.* 9,8, Varonu). Za nas to znači da bismo fenomene koje je Hall uočio mogli tumačiti kao stilske crte jednog tipa Ciceronovih pisama, govoreći, zajedno s Michaelom von Albrechtom u sintetičkom pregledu Ciceronovih stilova: ono što uvjetuje stilske odabire jest *inventio*, autorov strateški plan odabran u promatranom tekstu (von Albrecht, 2003, 4–8).¹⁶

SUOČEN SA ZBUNJUJUĆIM fenomenima tekstova tuđeg vremena i tuđe kulture, Hall traži kategorije dovoljno

¹⁵»The problem that (Cicero) faces is this: his ambition drives him to make a potentially intrusive request and tempts him to be as coercive as possible. And yet he is also aware that he must observe certain precepts of courtesy« (Hall, 1998, 310).

¹⁶Inače, Hall je, poput Panhuisa, rezerviran prema pojmu »stil« i čini se da ga shvaća prilično usko: određuje prethodne interpretacije kao »a severely limited critical approach that extends little beyond questions of character or formal style«, zaključujući: »When Cicero describes the letter to Atticus as *valde bella*, he is referring to much more than its stylistic ornament« (Hall, 1998, 308, 318).

općenite da bi ih dva vremena i dvije kulture dijelili, kategorije kao što je »obraz« (*face*) u međuljudskoj komunikaciji. Tuđe vrijeme i tuđa kultura tu se ne tumače isključivo iz *toga* vremena i kulture (odnosno, iz onoga što naše vrijeme i kultura misle da tuđe vrijeme i kultura misle).

Hall je zanimljiv iz još jednog razloga: podsjeća da u filološkim interpretacijama vjernost stajalištu izvornog autora, vremena i kulture ima jasne granice. Izvještaj o istraživanju počinje, naime, isticanjem jedne proturječnosti: dok je Ciceron, kao autor pisma *fam.* 5.12, bio svojim djelom izuzetno zadovoljan – toliko da se time hvalio pred Atikom – moderni se komentatori nad tim istim *fam.* 5.12 zgražaju, čitajući u pismu »nevjerojatnu taštinu i cinični oportunistički« (Hall, 1998, 308).¹⁷ Dakle, ako se radi o formi, priznavat ćemo antička svjedočenja i antički ukus; no, čim se prijeđe na sadržaj, vrijede naša mjerila, naše gledište odmah postaje nadmoćno antičkome. Ovdje u igru neizbježno ulaze subjektivnost i kulturalna uvjetovanost: »Whether we consider this phrasing disturbingly direct or admirably frank depends on a variety of factors, not least on our own societal norms of directness in speech,« (Hall, 1998, 310). No klasičnofilološka matica poželjnim proglašava upravo *odmicanje* od ovih »društvenih normi«.¹⁸

¹⁷ Proturječnost naknadno biva izgladnena tumačenjem da je Ciceron bio zadovoljan *stilskom dotjeranošću* svoga pisma.

¹⁸ *In nuce* verziju programa *odmicanja* vidi gore, s. 46 (Maurach, 1998, 101, § 80 A).

Posebno bismo istakli još slobodno dostupnu, specijaliziranu višezjezičnu bazu *Chicago Homer*, koja se koristi mogućnostima pretrage i prikaza elektronskog teksta kako bi čitaocima (i onima koji znaju grčki i onima koji ne znaju) približila posebnosti rane grčke epike.

Stilometrija

Velik dio korpusa antičkih tekstova (i grčkih i latinskih, uključujući i epigrafiku i kršćanske) danas je dostupan u strojno čitljivom obliku, u pouzdanim bazama podataka kao što su *Thesaurus Linguae Graecae*, *Packard Humanities Institute*, *Cetedoc Library of Christian Latin Texts* i *Bibliotheca Teubneriana Latina*, ili čak u slobodno dostupnim internet-skim zbirkama (*Perseus Digital Library*, *The Latin Library*). Strojno čitljive baze snažan su poticaj stilometrijskim analizama. Clayman (1992) razvrstava takve analize u dvije velike skupine:

1. Jednostavna prikupljanja podataka koji će – najčešće prezentirani uz minimum statističke obrade – poslužiti kao temelj budućih radova:

The scholarly objective is simply to establish a baseline of information about literary language with which new data can be compared so what is stylistically unique will not be confused with what is ordinary (Clayman, 1992, 385)

2. Prikupljanja podataka radi provjere hipoteza, uglavnom vezanih uz atribuciju i kronologiju. Clayman (1992, 387–88) ističe postojanje metodološki osviještenih i sofisticiranih klasičnofiloloških radova te vrste
3. Podvrsta kvantitativnih istraživanja s hipotezom usmjerena je na elemente koje bismo mogli nazvati tekstualnima i književnima – elementi s razina viših od jezičnog izražavanja unutar rečenica (usp. gore 21). Kao i u općoj stilistici, tj. u stilistikama živih jezika, i u klasičnofilološkim su stilistikama takva istraživanja tek na početku.¹⁹

Zvuk i sadržaj u rimskom pjesništvu MEĐU LATINISTIČKIM stilometrijskim istraživanjima posebno bismo istakli noviju disertaciju Matthewa Williama o odnosu zvuka i sadržaja u poeziji, na primjeru Horacijevih *Oda*, knj. 1–3 (Williams, 2004). Radi se o vrlo odmjerenom, eksplicitnom i promišljenom istraživanju koje svaki svoj korak pažljivo važe, postavlja relativno skroman cilj – Williams želi, pod pretpostavkom da u poeziji postoji veza između zvuka i sadržaja, ponuditi razrađen sustav za analiziranje te veze – a za pronalaženje i procjenu »sonancija« (*sonances*) temeljenih na »harmoniji« ili »repeticiji« koristi se »jednostavnim metodom numeričke analize kojom računalo može iz teksta izdvojiti potencijalne sonancije« da bi potom rezultate procjenjivao i dopunjavao »prirodnijim«, »impresionističkim« načinom pažljiva ljudskog čitanja. Rezultate Williams prikazuje u dvije dimenzije: kao kataloge harmonijskih i repetitivnih sonancija iz cjeline *Od.* 1–3, te kao detaljnu interpretaciju dviju zasebnih oda.

¹⁹Neke dosad dotaknute teme: verbalne slike starosti i mladosti u Euripidovim dramama, topološke strukture Nove komedije, odnos stila i lika u Heroidama, kriteriji za relativnu dataciju homerskih formula (Clayman, 1992, 388).

²⁰Roman Jakobson i Linda R Waugh, *The sound shape of language*, Indiana University Press, Bloomington, 1979

²¹L. P. Wilkinson, *Golden Latin artistry*, University Press, Cambridge, 1963

²²Williams (2004, 369)

²³Usp. npr. pitanje kako se doživljava zvuk u poeziji (Williams, 2004, 10–11), ili kojom metodom statistički mjeriti i testirati devijacije u korpusu pjesničkih tekstova (Williams, 2004, 173–186).

Ova analiza latinske poezije stoji na razmeđu fonetike i semantike, ili književne kritike (kao najvažnijeg lingvističkog prethodnika Williams ističe Romana Jakobsona ²⁰, a od filologa Marouzeaua i L. P. Wilkinsona ²¹). Williams se pita *što, kako i zašto*: najprije razrađuje teorijsku shemu za opis odnosa zvuka i sadržaja, potom nudi proces za procjenjivanje zvučnih svojstava poezije i za pronalaženje pažnje vrijednih skupina zvukova, da bi napokon teoriju i proces provjerio praktičnom primjenom, koju će kontrolirati književno-kritičkom interpretacijom rezultata (i onoga što postoji, ali u rezultate nije ušlo).²² Čitalac suočen s računalom razvija, kako bi ispitao nama teško dohvatljiv fenomen, strategiju eksplicitniju i definiraniju nego što je uobičajeno. I rezultati su možda ograničeniji i trezvenije formulirani (nema širokih poteza tipa »Horacijev je zvuk takav i takav«), ali su tijekom argumentiranja mnoge naizgled samorazumljive točke pomno preispitane i redefinirane.²³

Eksperiment

OSTAJE JEDNA METODA stilističkog istraživanja koju klasična filologija tek sluti, iako za nju postoji široka osnova u tradiciji upotrebe latinskog. Radi se o istraživanju stila kroz njegovo transformiranje – ili, još bolje, *deformiranje* (Ramsay, 2002; McGann, 2004). Evo koje smo naznake ovog pristupa prikupili u svom uzorku.

TACIT JE POSLUŽIO kao polazište za propitivanje klasičnofilološkog stilističkog pristupa općenito (Richter (1999), Ax (1976, 271–72)). Will Richter zapazio je da sklonost jezičnim ekstravagancijama nije Tacitovo presudno obilježje: neobične riječi i sintagme mogu biti nadomještene »normalnima« a da to ne poništi *das Stilganze*:

Wenn *infensus, supplicia luere* oder *consilia miscere* in ihrer konnotativen Bedeutung und ihrer singulären Fügung den Wert des Gesuchten, Auffälligen haben, so bedeutet das nicht zugleich, dass dieser Wert auch stilkonstituierend ist. (Ax, 1976, 275)

DRUGI JE EKSPERIMENT proveo Eduard Norden u *Antike Kunstprosa*, pokazujući kako bi rečenicu Katona Starijeg, na kasnijem stupnju razvoja rimske proze, redigirao Ciceron (Norden, 1909, 166).

Ein Beispiel für die λέξις εἰρομένη (...): *homines defoderunt in teram dimidiatos ignemque circumposuerunt, ita interfecerunt* (wofür Cicero geschrieben hätte: *homines in terram defossos igni circumposito interfecerunt...*)

Na Nordenov opit kasniji stilističar reagirat će ovako:

It must be pointed out that the sentences are not identical in content or in color, the original being fuller and more successful in both respects, and that Norden's sentence is not particularly Ciceronian. (Gotoff, 1979, 68)

RICHTER, NORDEN I GOTOFF dotiču pregršt osjetljivih točaka stilistike, kako latinske, tako i opće.

1. kroz ovakve transformacije interpretatori tekstu pristupaju sa stajališta čitaoca, i to čitaoca koji reagira na tekst
2. interpretatori tekstu pristupaju aktivno, ne tretirajući ga više kao nešto dano, nepromjenjivo i »sveto«
3. začudnost ovakva postupka unutar moderne filologije pokazuje koliko je struka nenaviknuta i na eksplicitan pristup čitalačkog odgovora i na eksplicitnu zaigranost.
4. ako je Tacit još uvijek Tacit i pošto mu oduzmemo njegovu najuočljiviju jezičnu karakteristiku – gdje zapravo prebiva Tacitov stil? Nadalje, ako se ista rečenica Nordenu čini ciceronovskom, a Gotoffu »ne osobito« takvom – gdje je uzrok različitosti njihovih mišljenja?
5. zahvat u latinski tekst iznosi na vidjelo krupan problem *stupnja jezične kompetencije* u latinskom (drastične razlike postoje među kompetencijama korisnika kojima je latinski *drugi* jezik).

Razlike u kompetenciji bitno određuju poimanje stila i na stav prema stilu. Još se Norden – koji, naglasimo, *Antike Kunstprosa* piše odlučno sa stajališta individualnog

U točki 3. naglašavamo pridjev »eksplicitan«, jer su i spekulativni postupci poput rekonstrukcije izgubljenih tekstova na osnovi fragmenata, ili poput plemenita filološkog umijeća emendacija i konjektura, u biti također vrste igranja tekstem (iako se predstavljaju kao strogo znanstveni i objektivni zahvati).

Latinistička stilska kompetencija trenutno je u drugom planu u hrvatskom i, koliko je meni poznato, angloameričkom visokoškolskom obrazovanju; tome se pokušavaju suprotstaviti Minkova i Tunberg (2004). S druge strane, u njemačkoj filologiji još uvijek su, čini se, važne *Lateinische Stilübungen*, tradicionalno koncipirane kao prevodenje tekstova s njemačkog na latinski. Možda smo se »nägelsbachovske« stilistike – one koja tekstove ne opisuje, već generira – prebrzo odrekli. Možda je to važan stupanj pripreme za senzibiliziranje na stil, kad se radi o stilu *stranog jezika*.

čitaoca, koliko god to stajalište bilo akulturacijom modificirano, prošireno, nadograđeno – još se, dakle, Norden mogao bez krzmanja upustiti u sastavljanje vlastite ciceronovske rečenice; u njegovo je vrijeme aktivna poraba latinskog još uvijek itekakav sastavni dio obrazovnih programa na svim razinama, od osnovnoškolske do sveučilišne. Nasuprot tome, na početku dvadeset prvog stoljeća poznavanje je latinskoga prvenstveno pasivno. Vladanje jezikom i dalje podrazumijeva gramatičku kompetenciju – dobri će znalci bez problema sastaviti gramatički korektnu rečenicu, čak i cijeli tekst – ali je stilska kompetencija u drugom planu, velikim dijelom prepuštena intuiciji.

O raskoraku školske standardizacije i stvarnog stanja u tekstovima usp. kako von Albrechtova upozorenja na iznenađujuću raznolikost Ciceronova stila, tako i opasku dvojice recentnih redaktora kanonske školske gramatike: »Wir waren überrascht, wie viele 'Tatsachen', die wir in Schule und Studium gelernt und in Deutsch-lateinischen Kursen gelehrt haben, sich bei genauer Überprüfung der Quellen als nicht haltbar erwiesen« (Menge, 2000, XII).

Ovdje slutimo ključ Richterova tacitovskog problema. Da, neobične Tacitove riječi i sintagme mogu biti nado-mještene »normalnima« a da ne dovedu do stilske neprepoznatljivosti – ali u čijim očima? Prvenstveno u *našim*, u očima doba kojemu je norma pasivna poraba latinskog, doba čiji je latinski prvenstveno gramatički standardiziran i sistematiziran latinitet kanonskih školskih autora.

Stilistika varijanata latinskog ☞

ISTAKLI SMO DA LATINSKI jezik nije jedinstvena cjelina niti sinkronijski niti dijakronijski (usp. gore, s. 45). Ovdje, međutim, moramo naglasiti da niti sam *formalni* latinski, standard rimske književnosti fiksiran pisanošću, gramatikama i obrazovnim sustavom, nije nepromjenjivo jezično ustrojstvo. Ove okolnosti postavljaju pred stilističara specifične probleme, o kojima će ovdje biti riječi.

Najprije ćemo, međutim, ukratko prikazati neke varijante formalnog latinskog: jednu suvremen pogansko-antičkom standardu (na kršćanski latinski) i na dva dijakronijska fenomena (srednjovjekovni latinski i novolatinski).

Kršćanski latinski

TIJEKOM II. ST. N.E. »poganskoj« se latinskoj književnosti pridružuje kršćanska. Njezin se jezični izraz dramatično razlikuje od tradicionalnog: kršćani pišu drugačije od pogana. Čine to dijelom zato što *žele* biti drugačiji, dijelom zato što im je *publika* drugačija (u prosjeku nižeg društvenog ranga, nasuprot elitnoj publici poganskih tekstova), dijelom zato što *ne znaju* drugačije. Kršćanska književnost odbacuje standardne, školske retoričke tehnike (ili bitno suzuje njihov repertoar), i otvara se jezičnim pojavama govornog latinskog, kršeći načela kako jezičnog purizma, tako i doličnosti izraza (*aptum*).

Prevodiocima *Vetus Latina* najvažnije je bilo slijediti slovo svetog izvornika pa su, prema potrebi i bez krm-

U poganskoj pisanosti kasne antike tradicija nadjačava suvremenost, tako da književni i stručni jezik, vjerni standardu Cicerona i Cezara, postaju sve dalji od svog povijesnog konteksta, sve knjiškiji, i sve zatvoreniji za inovacije. Ovakav sustavu novine prihvaća tek izolirano, kaotično, sporadično, neizbježno ih kvalificirajući kao pogreške ili pjesničke slobode.

nja, naprosto prenosili grčke riječi, kovali latinske neologizme, preslikavali grčku sintaksu (a preko nje semitsku); da i ne spominjemo kako su sam izraz i slikovnost Biblije nešto posve drugo u odnosu na književnost poganske antike. Činjenica da su ovako »pučki«, »priprosto«, »razbarušeno« i »svaštarski« prevedeni najautoritativniji tekstovi mlade religije osigurala je (kod kršćana) legitimitet brojnim zahvatima u jezik koji su za rimska mjerila devijantni.

POSTUPNO, STVARA SE amalgam biblijskog i ranocrkvenog »anti-standarda« i pogansko-književne, retorikom i klasicizmom definirane norme. Amalgamiranje počinje kod Tertulijana, slijedi ga (u Crkvi utjecajnije) Ciprijan. Augustin se već suvereno kreće kroz *nekoliko* kršćanskih registara, od onog formalnog i bliskog klasicističkom, do »popularnog« propovjednog. Kršćanske pisce – propovjednike, naučitelje, širitelje i voditelje Crkve – zanima ponajprije *funkcionalnost* jezika: za njih su dozvoljena i dobrodošla sva sredstva koja publika razumije i koja na publiku djeluju.

Postojanje kršćanskog latinskog standarda definitivno je potvrđeno krajem IV. st, kada crkveni oci – opet osobito Augustin – umjesto da se ispričavaju zbog kršćanske porabe jezika počinju opisivati ili propisivati posebnosti te porabe (Mohrmann (1961a, s. 355–357), Sheerin (1996, s. 158–159)). Kršćanski latinski možda nije poseban *jezik*, kao što je smatrala Nijmegenska škola, ali u svakom je slučaju skup leksičkih, a osobito stilističkih posebnosti (Kramer (1997, 150), Stotz (1994, 3)).

Srednjovjekovni latinski

POČETKOM SREDNJEG VIJEKA latinski, kao što smo već spomenuli (s. 45), prestaje biti ičiji *prvi* jezik. Latinski je tada superstrat kulture, učeni jezik nekoliko društvenih skupina – administratora, obrazovatelja, duhovnika. Poraba latinskoga nadilazi političke granice; njime se koristi

Romania, ali i prostori gdje su Rimljani u antici bili tek ograničeno prisutni, ili posve odsutni: Irska i Engleska, Njemačka i Ugarska, Poljska i Skandinavija.

PRIJE KAROLINŠKIH REFORMI, pisani latinski bio je otvoren prema novonastajućim govornim jezicima. Stupanj se kontakta razlikovao od područja do područja; u merovinškoj Galiji došlo je čak do »raspada norme«, te tekstovi vrve pogreškama ili hiperkorektnostima. Promjene su bile manje drastične u Italiji, gdje se govorni jezik sporije i manje uočljivo udaljavao od pisanoga; na Iberskom je poluotoku zapažamo rascjep između jezične prakse isprava, otvorene utjecajima govorâ, i književnosti, koja se drži starijih tradicija. S druge strane, u Engleskoj, kamo je latinski (ponovo) stigao tek s misionarima VI. i VII. st, jezik pisanosti i učenosti ostvario je *minimalan* kontakt s govornim anglosaskim, ostajući »čist« – to znači: i dalje oblikovan pisanom, antičkom tradicijom. U Irskoj, pokrštenoj u V. stoljeću, latinski je morao konkurirati *drugom* razvijenom književnom jeziku – irskome. Osim toga, kako su ondje antički tekstovi bili teško dostupni, irski latinski tekstovi imali su suženu jezičnu podlogu, ograničavajući se katkad na samo jednu knjigu, Bibliju; tako nastaju tipični »tekstovi na drugom jeziku«, u kojima se izrazi ne razlikuju po učestalosti ili primjerenosti (Stotz, 1994, 11).

Karolinška reforma, koju su vodili predstavnici anglosaske jezične prakse, poput Alkuina, dovela je do diferencijacije pisanog latinskog u odnosu na »živi« ili »narodni«, tj. primarno govorni jezik. Narodni se jezik počinje doživljavati kao nešto drugačije od latinskog, *illiterati* više ne razumiju latinski, a normom postaju *isključivo* tekstovi. – Oni, međutim, nisu samo antički. Latinski se uči na temelju kasnoantičkih i srednjovjekovnih gramatika (Donat, Priscijan, *Graecismus* Eberharda od Béthune i *Doctrinale* Alexandra od Villedieua). Stilske pak finese srednjovjekovni pisci usvajaju prvenstveno iz Biblije i kasnoantičke patristike. Kanonski klasici prisutni su tek u naznakama: Cezar je u srednjem vijeku gotovo

Napetost između komunikacije s prošlošću i komunikacije sa sadašnjošću Christine Mohrmann slikovito prikazuje kao sukob govornika i filozofa, pri čemu će tradiciju prvih nastaviti humanisti, a tradiciju drugih skolastika (Mohrmann, 1961b, 212–214).

²⁴ Valja upozoriti da su mišljenja ovdje podijeljena. Dok se s Norbergom («One still felt altogether free to create a personal style and to adapt the language to the needs of the moment») slaže Christine Mohrmann (1961b), Stotz (1998) smatra da je glavnina stilskih obilježja u srednjovjekovlju nadindividualnog tipa: postoji sklonost ovom ili onom efektu, ali »nur wenig würde sich nennen lassen, was einem Einzelnen ganz zu eigen wäre«. Srednjovjekovna osobnost jest u karakteru mješavine, srednjovjekovni individualac ravan Tacitu naprosto ne postoji.

nepoznat, tek je nekoliko Ciceronovih tekstova u optjecaju (Stotz, 1998, 420); antička je baština vrlo često korištena i nasljedovana ne izravno, već »kraćim putem« – na osnovi ekscerpata, florilegija i čitanki.

SREDNJOVJEKOVNI LATINSKI tako ima dvije bitne funkcije: on uspostavlja vezu s dalekim antičkim uzorima – ali i povezuje ljude u aktualnom društvu i kulturi čitave Europe. Te su funkcije donekle suprotstavljene. U slučajevima kad je važnija prva funkcija, jezičnu će normu pružati intenzivno čitanje i oponašanje izvornih antičkih tekstova; ta će norma uključivati i interpretaciju antičkih stilskih postupaka. Kada je pak važnija druga funkcija, uspješna komunikacija sa suvremenicima, jezična će norma latinskog biti protumačena prvenstveno kao gramatička korektnost. No, čak i u slučaju nasljedovanja antike, »autoritet kanonskih tekstova« u srednjovjekovlju treba shvatiti vrlo elastično: imitacija još nije postala univerzalno stilsko načelo (Norberg, 1968, 3).²⁴

Skolastički latinski

OD XIII. ST. NADALJE, u obrazovni se sustav intenzivnije uključuju sveučilišta. Ove institucije razvijaju vlastiti svjetonazor: skolastički. Sa stanovišta stila, za skolastičare dijalektika ima prednost pred gramatikom, činjenice pred formom, a znanosti (teologija, pravo, medicina, filozofija itd.) nad klasičnim autorima. Učenje jezika nije put do virtuoznosti Starih već pristup logici, spekuliranje je važnije od imitacije ovjerenih antičkih uzora.

Nastaje jezični izraz koji je upadljivo neliteraran, neukrašen. Radi se o stručnom, funkcionalnom stilu koji programatski odbacuje obilježja *Kunstsprache*, obiluje neologizmima (uključujući i helenizme i arabizme), odlikuju ga jednostavna sintaksa i repetitivnost. Varijacija (*copia verborum*), važno obilježje latinskog književnog standarda, za skolastiku je nebitna, čak i kontraindicirana, budući da može unijeti nejasnoće i nepreciznosti.

KAKO VREDNOVATI skolastički latinski? Za humaniste, od Petrarke nadalje, to je etalon degeneracije i barbarizma, nadir maksimalne udaljenosti od antičkog ideala. Ovu je ocjenu naslijedila i moderna klasična filologija. No, za medijeviste i lingviste, skolastički je stil trijumf vitalnosti: dokaz da se latinski može prilagođavati novim okolnostima, izmijeniti se do šokantnosti, oblikujući izraz na posve drugačijem sustavu vrijednosti – na logici, umjesto na retorici.

Novolatinski

KRAJEM XIII. ST. javlja se – najprije u gradovima-državama sjeverne Italije – težnja za »obnovom« antičke kulture, kao korelat dojma da je *kontinuitet* između antike i modernosti prekinut. Ta se težnja širi na čitavu Italiju, potom na Španjolsku i Francusku, ali i područja jugoistočne Evrope poput Hrvatske i Ugarske; tijekom XV. i XVI. st. – značajno podržana razvojem tiska – stići će do Nizozemske, Njemačke, Engleske, Skandinavije. Nezaobilazan dio pokreta kulturne obnove jest i obnova latinskog jezika, shvaćena kao povratak na antičko jezično stanje i estetske ideale. Jača vjera u važnost purizma i imitacije, te se oba postupka provode naglašeno dosljednije nego u srednjovjekovlju.

INZISTIRANJE NA POVRATKU antičkoj normi, inzistiranje na purizmu i imitaciji, povod je za oprečne interpretacije utjecaja humanizma na latinski jezik. Matica moderne evropske kulture baštinila je humanističku očaranost antikom; program rekonstrukcije i razumijevanja antičkog svijeta ostvaren je u razmjerima koje humanisti nisu mogli ni slutiti; njihove poglede na svijet i jezik antike usvojilo je i »klasično obrazovanje«, okosnica školskog sustava sve do najnovijeg doba. Oni koji s humanistima dijele sustav vrijednosti po logici će stvari odobravati i humanistički zahvat u standardizaciju latinskog. No oni čija je perspektiva drugačija – čiji se fokus ne nalazi na

Po funkcionalnosti skolastičkom su stilu slični moderni idiomi znanstvenog latinskoga, poput botaničkog i epigrafičkog.

»Siquidem multis iam saeculis non modo Latine nemo locutus est, sed ne Latina quidem legens intellexit; non philosophiae studiosi philosophos, non causidici oratores, non legulei iuriconsultos, non caeteri lectores veterum libros perceptos habuerunt, aut habent; quasi, amisso Romano imperio, non deceat Romane nec loqui, nec sapere; fulgorem illum Latinitatis situ ac rubigine passi obsolescere,« (Valla, 1999, 60)

»Der lateinischen Sprache, die im MA nie ganz aufgehört hatte zu leben und demgemäss Veränderungen aller Art unterworfen gewesen war, wurde von demselben Männern, die sich einbildeten, sie zu neuem dauernden Leben zu erwecken, sie zu einer internationalen Kultursprache zu machen, der Todesstoss gegeben. Die Geschichte der lateinischen Sprache hört damit endgültig auf, an die Stelle tritt die Geschichte ihres Studiums« (Norden, 1909, 767); u najnovije se vrijeme s ovim slaže Kramer (1997, 155), pišući pregled povijesti latinskog jezika ni manje ni više nego za Teubnerov uvod u klasičnu filologiju.

antici, ili im je vidokrug širi – inzistirat će na Nordenovoj tezi da su, paradoksalno, upravo humanistički klasicizirajući purizam i visokozahjevno imitiranje antike zadali smrtni udarac latinskom jeziku kao mediju komunikacije.

Stilistički pristupi varijantama latinskog

Praksa

ISTO ŠTO VRIJEDI ZA stilistička istraživanja latinističke matice (usp. s. 47), vrijedi u još većoj mjeri za stilistička istraživanja na području varijanata latinskog. Prevladavajuća su deskriptivna oruđa takvih istraživanja antička retorika i školska gramatika. Stil se razmatra prvenstveno sa stajališta autora i autorova doba, ili u usporedbi s – ponajviše antičkim – žanrovskim modelima. Vrlo važno mjesto zauzimaju popisi i analize izvornih metastilističkih razmatranja, onoga što su o stilu željeli reći autori proučavanih razdoblja.²⁵ Refleksije samih modernih istraživača o stilu ili potpuno izostaju (stil se uzima kao samorazumljiva i jasno određena kategorija, pa se ista jasnoća proteže i na metodologiju), ili se moraju iščitavati iz rasutih napomena, odnosno interpretativnih postupaka. – Drugačije su stilističke metode u mom uzorku ograničene na stilometriju (Tunberg, 1992).²⁶

Radovi nastali u ovakvom ozračju obično pripadaju nekom od sljedeća tri tipa (ili kombiniraju njihove elemente):

1. katalog s rubrikama »stilističke gramatike« (usp. gore, s. 51)
2. interpretacija koja odabranim primjerima potvrđuje ili osporava odabrane metastilističke iskaze, upute ili teze (autora ili njihovih suvremenika, antičkih autoriteta ili samih istraživača)
3. monografija koja unutar odabranog korpusa prati određeno stilsko obilježje, ili skupinu obilježja (»stilski kompleks«)

²⁵ Takav »meta-
metastilistički« pristup uzorno realizira D'Amico (1984): »[This discussion] is not concerned with evaluating the degree of technical expertise a humanist manifested in his chosen literary style; rather, it investigates the reasons behind a humanist's selection of one or another style. (...) the details of each school of Latin prose composition are less important than the humanists' advocacy of one or more of them.« (D'Amico, 1984, 352).

²⁶ Tunbergova studija nedvojbeno dijagnostičara u Vallinu opusu učestalost pojedinih klauzula, no ne rješava daljnju krupnu nedoumicu: »If Valla preferred certain metrical *clausulae*, why did he use them so moderately? We are not yet in a position to give definite answers.« (Tunberg, 1992, 125).

Teorijski poticaji

U OSKUDICI REFLEKSIJE, općenit i kurzoran, ali nezamerniv teorijski poticaj stilistici varijanata latinskog dala je Christine Mohrmann (1903–1988).²⁷ Osvrćući se sedamdesetih godina prošlog stoljeća na primjene suvremenih lingvističkih teorija u proučavanju grčkih i latinskih tekstova kršćanske antike, navodeći sve teorije s kojima u to doba eksperimentira i stilistika (strukturalizmi, semiotika, Chomsky, lingvistika teksta), Mohrmann za takve pokuse ne nalazi puno lijepih riječi. Ocjenjuje ih spoznajno neplodnima, površnima, korištenjem tehnologije zbog tehnologije same; zaključuje da bi za bolje razumijevanje kršćansko-antičke jezične situacije plodnije bilo posegnuti za spoznajama moderne sociolingvistike o bilingvalnosti, trilingvalnosti itd. (upućuje na studiju Uriela Weinreicha *Languages in Contact*).

Sugestija Mohrmann, bez obzira na konkretnu iskorištenost i iskorištenost, upozorila je da su filologija i stilistika (latinska, ali i opća) uzimale od opće lingvistike redovno *gramatičke* spoznaje: različita tumačenja *formalnih* osobina, odijeljenih od konteksta konkretne jezične porabe. No opća lingvistika ima i drugih područja. Što će se dogoditi ako promotrimo situaciju neke od varijanata latinskog – recimo, humanističkog latinskog – kroz prizmu sociolingvistike, ili neke od grana primijenjene lingvistike, npr. kontrastivne analize različitih jezičnih kodova, ili proučavanja usvajanja stranog jezika?

DRUGU SKUPINU POTICAJA pruža jedini rad iz mog uzorka koji sustavno vrednuje interpretacijske strategije stilističkih istraživanja s područja varijanata latinskog. To su *Vorüberlegungen zu Stil und Stilistik im Hinblick auf das lateinische Mittelalter* Petera Stotza (1998, 4, X § 1). Stotz je kritički odvagao uvide Axa i kod njega navedene općestilističke i klasičnofilološko-stilističke literature, primijenio ih na prostor srednjovjekovne književnosti, i formulirao niz stilističkih polazišta. Izdvojili bismo ona

²⁷Christine Mohrmann, »L'étude du grec et du latin de l'antiquité chrétienne. Passé, présent, avenir.«, u *Études sur le latin des chrétiens IV*, sv. 4, str. 91–110. Edizioni di storia e letteratura, Roma, 1977, pretisak članka iz 1973

Pristup pidginima i kreolima, smatram, treba znatno modificirati da bi se mogao primijeniti na kršćanski latinski, koji je ipak i dalje latinski, i kao takav razumljiv.

koja, smatramo, vrijede *općenito* za tekstove na nestandardnim varijantama latinskog.

1. norme i uzori, čak i kad imaju iste nazive pod kojima ih danas poznajemo, nisu sadržajem identični s onime što danas podrazumijevamo (srednjovjekovna je gramatika nešto drugo od moderne; Seneka renesanse razlikuje se od Seneke današnjice)
2. razlike između našeg doba i prošlosti daleko su krupnije na području stilistike, području finesa i suptilnosti, nego npr. na području gramatike
3. idealno stilističko istraživanje moralo bi raspolagati uvidom u *cjelokupnost* tekstualne proizvodnje nekog doba (ne samo u središnje i marginalne književne vrste, nego i u neumjetničke registre poput administrativnog i znanstvenog; ne samo u umjetničke vrhunce, nego i u primjere prosječnih i ispodprosječnih dometa)
4. u razdobljima koja priznaju autoritet klasičnog latiniteta nema *originalnog* stila u smislu u kojem su originalni Tacit ili Hemingway. Originalnost i osobnost kriju se u kombinaciji općeraširenih postupaka. Nastaje tako prezentacijski problem: kako u znanstvenom istraživanju prikazati tu osebujnu mješavinu? Kako prikazati fenomen čije je osnovno obilježje *dinamika*?
5. standardni su lingvostilistički pristupi neprimjereni specifičnoj komunikacijskoj situaciji varijanata latinskog (pogotovo otkad je latinski postao isključivo jezik kulture, »svačiji drugi jezik«). U visoko kultiviranom, pismenošću određenom jeziku poput latinskog postoje pojave koje imaju određenu stilsku vrijednost, ali pripadaju čitavoj zajednici (Stotz, 1998, 4, X § 1.8). Nadalje, i Marouzeauova interpretacija stila kao odabira tek je ograničeno primjenjiva ondje gdje se i na području morfologije, i na području sintakse, i na području leksika susreću *nichtsagende Varietäten*, nezanimljive – tj. nemotivirane, značenjem nepodržane – alternative²⁸
6. stil se ne može svesti niti na *ornatus* (ostatak nakon uklanjanja svega nužnog i banalnog), niti na afektivnost

²⁸ »Nicht jeder Entscheid eines Textverfassers im Stil-Bereich stellt ein ‚stilistisches Verfahren‘ dar: Die Wahl zwischen zwei aus der Antike ererbten Möglichkeiten (etwa zwischen *niger* und *ater* oder zwischen *filius* und *natus* bzw. *gnatus*) traf wohl mancher blindlings, weil er die sie unterscheidenden Valeurs selber nicht wahrnahm, und weil sie vielleicht in keinem Werk über Synonyme (...) festgeschrieben waren« (Stotz, 1998, 4, X § 1.10)

(ostatak nakon uklanjanja svega neutralnog). Stil nije višak; stil je način na koji je uobličena cjelina, *Geformtheit des Ganzen* (Stotz, 1998, 4, X § 1.19)

7. kao što klasično razdoblje nije homogeno, već se dijeli na posebne, stilski različite pod-odsječke, homogena nisu niti razdoblja u kojima se koriste varijante latinskoga (srednji vijek traje tisuću godina!); to znači da stilističko istraživanje biva dodatno dijakronijski usložnjeno. Pojava koja je u jednom razdoblju bila snažno stilski obilježena može u narednima postati uobičajen, čak banalan jezični obrat
8. za polazište stilističke analize Stotz preporučuje *tekst*: tek iz cjeline izlazi na vidjelo autorova *Stilwille*, prema kojoj se određuju pojedine realizacije (ovo je usmjereno protiv »stilskih kataloga« i njihove atomizacije teksta)
9. Stotz se dotiče i shvaćanja stila kao puta do mentaliteta, područja koje interesira modernu kritičku stilistiku (Stotz (1998, 4, X § 1.22); usp. gore, s. 26). No, ovakve analize Stotz smatra teško izvedivim za udaljena povijesna razdoblja.

Polazišta stilističkog istraživanja ☞

Dosad izložena saznanja rezimirat ću i procijeniti eklektički i pragmatično: sa stajališta nekoga tko se priprema za istraživanje određenog teksta, na određenom jeziku, iz određenog povijesnog razdoblja.

Neuspjeh stilistike

NA PROBLEMU OPISA književno-umjetničkog stila susreli su se lingvistika i znanost o književnosti. Taj se susret nije pokazao osobito sretnim. U okviru proučavanja »jezika uopće« umjetnički govor ostaje ekstremno, atipičan, rubni fenomen, koji jezikoslovne teorije često ne uspijevaju dohvatiti. Znanost o književnosti imala je, pak, nerealna očekivanja: umjesto da lingvističke teorije shvate kao hipoteze, ili barem kao nacрте ili poluproizvode, književni su ih znanstvenici dočekali kao gotove recepte. U retrospektivi, defile lingvostilističkih pristupa književnosti slični mijenama mode: u sezonskom ritmu, novi trendovi smjenjuju stare.

Pošto je scijentistički zanos lingvistikom splasnulo, istraživanja književnih tekstova pokušala su u proučavanje stilotvornosti vratiti izvanjezične fenomene: *čitaoca* i *kontekst porabe* jezične umjetnine. Klatno se tako zaljuljalo na dijametralno suprotnu stranu, te je okretanje čitaocu i kontekstu, u konačnici, vratilo stilistiku u isključivo krilo znanosti o književnosti i književne kritike. Na prekomjernu dozu pozornosti poklanjane primarnim jezičnim fenomenima (fonem, riječ, rečenica itd.) reagiralo se manj-

kom te pozornosti: retorika efektnih apoftegmi dekoriranih s dva-tri primjera iz teksta opet je odmijenila retoriku grafikona, tablica i transformacijskih stabala-dijagrama. I tako, kao što je predviđao Svetozar Petrović, više nije bilo moguće raspoznati gdje prestaje stilistika, a počinju kritika i opća znanost o književnosti (Catano, 1997).

Što je stil?

SERIJA NEUSPJEHA stilistike pokazuje da stil nije samo jedan od fenomena jezika, već cjeloviti jezični *podstav*, mikrokozam čija su svojstva sukladna svojstvima jezičnog makrokozma. Podstav je proturječan, teško opisiv i teško zamisliv zbog istoga onog zbog čega je takav i sam jezik-nadsustav: on je *multifunkcionalan, višedimenzionalan i simboličan*.

Stil je, naime, istovremeno:

1. ukras, izraz afekta, posljedica navike
2. plod *pošiljateljeva* namjernog ili nenamjernog oblikovanja iskaza, *tekstna* ukupnost stilotvornih potencijala, *primateljeva* reakcija na podražaje teksta (reakcija relevantna ili irrelevantna, racionalna ili iracionalna)
3. fenomen određen kulturom i situacijom (obje dimenzije oblikuju i vrstu društvenog čina, i uloge sudionika u interakciji, i vrstu komunikacijskog kanala i funkciju komuniciranja)
4. sredstvo izražavanja i organiziranja iskustva svijeta, sredstvo uspostave odnosa s drugim, sredstvo strukturiranja informacije
5. stil ima i strukturalistički aspekt: jezične i stilske pojave djeluju tek u konfiguraciji, tek kad tvore Stotzovu *Geformtheit des Ganzen* (usp. gore, s. 71).

Poći ćemo od ovog posljednjeg, od shvaćanja stila kao konfiguracije, razmišljajući o konfiguraciji *obilježenog i neobilježenog*.

Figura i pozadina

OPREKA *obilježeno* ↔ *neobilježeno* temeljni je strukturalistički uvid, danas poznat gotovo do trivijalnosti. No poslužimo li se konceptom kognitivne znanosti, te opreku zamislimo kao suprotstavljanje *figure* i *pozadine*, odmaknut ćemo se od heterogenog dvojstva »konkretni tekst – apstraktni, implicirani sustav« (npr. norma) prema homogenom intratekstualnom dvojstvu. I figura i pozadina postoje u tekstu; obje postoje na identičan način.

Slijedi aksiom: da bi se bilo što u tekstu isticalo, mora biti okruženo onim što se ne ističe. To znači da se potencijalno stilotvorno sredstvo realizira kao figura tek uz prisutnost neutralne pozadine. Odavde slijedi da se stilističko istraživanje može baviti trima stvarima:

1. onime što se ističe
2. onime što se ne ističe
3. načinom okruživanja

VEĆ POVRŠNO RAZMIŠLJANJE o načinu okruživanja pokazuje da je »prostor teksta« drugačiji od stvarnog, trodimenzionalnog prostora. Na stilsku pojavu, naime, ne može utjecati ono što slijedi: to još nismo pročitali. Upitan je i ostatak onog »uokolo.« Možemo ga tumačiti na dva načina: kao sve izvan teksta (točnije: sve izvan teksta što čitalac povezuje s tekstem) ili kao pročitan dio teksta koji je još uvijek u čitaočevoj svijesti.

»Sve izvan teksta« čini se teško dohvatljivom kategorijom; najopćenitije što o njoj možemo reći jest da ne posjeduje neka svojstva koja posjeduje druga kategorija (više o tome malo kasnije).

Skup »dio teksta još uvijek u čitaočevoj svijesti« mogao bi biti dostupniji analizi. Kako će on izgledati, određuje ljudska pažnja, i to ona kratkoročna: ona koja je aktivna *tijekom* čitanja. Ona je po prirodi stvari selektivna; određuju je perceptivnost i spekulativnost, pamćenje i zaborav; razumijevanje, prethodno znanje, interes. Slično kao i u stvarnom svijetu, i u tekstu je privlači kretanje (tj.

novina – i to ona koja će angažirati postojeće znanje), a ne statičnost (stereotipija već poznatoga). Slično kao i u stvarnom svijetu, i u tekstu pažnja obrađuje najprije podatke iz konkretne situacije – iz onoga kroz što se upravo kreće.

Intratekstualna dinamika

POD REFLEKTOROM PAŽNJE, tekst se segmentira. Pretходи ono neobilježeno – a slijedi obilježena cjelina. Čitalac je doživljava kao obilježenu na pozadini skupa x podataka iz neobilježenog »uvoda«. Taj skup x zadržala je kratkoročna pažnja.

Dinamika pažnje djeluje i *unutar* obilježene cjeline: tijekom kretanja »reflektora« pažnje kroz cjelinu raste pretkazivost jezičnih činjenica (čitalac shvaća: »još istoga, još istoga«). Ono što je na početku segmenta bilo iznenađenje postaje, što je segment duži, sve prisnije i prisnije; y ponovljenih zapažanja potvrđuje pojavu kao stilsko obilježje, ali daljnjih z zapažanja pretvara je iz figure u pozadinu.

Ako pretkazivost ili automatizacija vrijede unutar segmenta, ne vrijede nužno i u cijelom tekstu. Pošto završi jedan segment – tj. pošto ga opet smijeni nešto drugo – pretkazivost se istovremeno »odmara« i biva pohranjena u »postojeće znanje«. Kada (i ako) nakon određenog tekstualnog raspona ponovo naiđemo na slično obilježen segment, on će ponovo djelovati kao svjež, ali i nešto drugačiji podražaj: bit će već *prepoznat* (neke će se naše spekulacije potvrditi, druge će biti odbačene).

OZNAČIMO LI, DAKLE, u tekstu segmente – obilježene na različite načine – moći ćemo na skupu segmenata ispitivati:

1. valjanost označavanja (imaju li segmenti koje smo identično obilježili zaista identičnu vrijednost)
2. distribuciju i učestalost segmenata (i eventualno njihovih sekvencija)

3. njihovu kategorizaciju (u kakve ih skupine možemo razvrstati, po kojem kriteriju)
4. od čega su sastavljeni i kolik im je opseg
5. u čemu su slični, u čemu različiti

Razrezivanje teksta

GORNJE HIPOTEZE počivaju na pretpostavci da će obilježeni dijelovi teksta biti jasno razgraničivi, da se neće, na primjer, »prelijevati« jedan u drugi. Još važnije, one počivaju i na pretpostavci da »razrezivanje« teksta – uza svu subjektivnost i performativnost takvoga postupka – ima hermeneutičkog potencijala.

ŠTO ONDA DOBIVAMO ako situaciju dodatno zamrsimo, uvodeći mogućnost naknadne računalne manipulacije »razrezanim« segmentima teksta?

Naša je pretpostavka: činimo putovanje kroz tekst, i kroz upoznavanje teksta, provjerivim. Stvaramo *model* tog putovanja – da se razumijemo, model beskonačno pojednostavljen, možda čak karikiran – ali taj model može pokrenuti ciklus predočavanja onoga što znamo, testiranja tih predodžbi, redimenzioniranja, modificiranja, ponovnog predočavanja... i daljnega opetovanja i modificiranja takvoga procesa. Na to mislimo kad kažemo »provjerivost«; na to, i na okolnost da je model dostupniji *drugima*.

U OSNOVI, MODEL stvoren računalnim označavanjem sličan je primjerku knjige u kojem je čitač na marginama zabilježio svoja opažanja. Negdje u pozadini svakog stilističkog istraživanja kriju se tako označena knjiga, tako označen tekst. Međutim, u »analognom« svijetu oni nužno moraju i *ostati* u pozadini; malo kome pada na pamet da zajedno s pet ili pedeset stranica izvještaja o istraživanju isporučiti i fizički trag svog čitanja, bila to knjiga s marginalijama, kutije s karticama, ili bilježnice. To je *građa*; zajednica očekuje izvještaje i zaključke, a što se građe tiče,

Zamisao segmentiranja teksta podsjeća nas ne samo na Rolanda Barthesa (Barthes, 1970), nego i na Dantea kako ga je pročitao Jerome McGann (2004, 195–197): *Vita Nuova* svakoj uvrštenoj pjesmi dodaje *divisione*, označavanje dijelova teksta. U tim je samopodjelama Danteov pristup, konstatira McGann, kurzoran, izrazito arbitran, načelno čak neovisan o metrici ili gramatici; cilj podjela nije toliko analiza, koliko *performativnost*. Dante od čitatelja »di tanto ingegno« očekuje da se i sam upusti u igru stvaranja značenja.

Nužnost metonimiziranja i metaforiziranja građe dobrim je dijelom uvjetovana banalnim fizičkim i ekonomskim ograničenjima: distribuirati knjigu zajedno s bilješkama previše je skupo ili glomazno. Elektronski tekst, doduše, tim ograničenjima podliježe u osjetno manjoj mjeri. No, navedena nužnost uvjetovana je i zdravom znanstvenom logikom: zašto bismo trošili vrijeme čitajući ono što je netko čitao, kad nas taj netko može brzo i ukratko obavijestiti o svojim bitnim uvidima? Dapače – nije li čak *dužnost* istraživača omogućiti nam pogled na šumu, ne gubeći vrijeme na drveće?

»Višak kulture« podsjeća nas da osjetljivosti za stil može nedostajati ne samo u kontekstima tuđeg jezika, vremena ili kulture, nego i u *našem vlastitom* svijetu. Djeca, studenti, Škrebovi čitaoci Daviča – svi oni »stilsko čulo« tek trebaju razviti, ili ga moraju usavršiti.

zadovoljit ćemo se metonimijama (odabranim primjerima) ili metaforama (npr. prijevodom građe u brojke). Eventualna je alternativa žanr komentara, ali se on u humanističkim znanostima često ne smatra »izvornim« istraživanjem.

Tuđa stilistika

DOK RAZMATRAMO STILISTIKU kao pripremu za konkretno istraživanje renesansnog latinskog teksta, uočiti ćemo još jedno područje bjeline. Stilističke teorije rijetko se bave stilovima drugih kultura – kako kultura stranog jezika, tako i kultura prošlih razdoblja.

Razlozi za to doimaju se neosporivima: stilski osjećaj svakog istraživača najrazvijeniji je i najistančaniji u njegovu *hic et nunc*. Traži li netko jezično-stilističke spoznaje, one najpouzdanije čut će od izvornog govornika. Ali ako je tako, onda o stilu tekstova iz prošlosti ne možemo reći uopće ništa – kod stila tekstova na stranim jezicima osvajamo na milost i nemilost izvornim govornicima – a u posebnim slučajevima (kao pred djelom na latinskom iz doba kad on više nije *ničiji* prvi jezik) ostajemo višestruko razoružani.

APORIJE SPOZNAVANJA tuđinskih stilova podsjećaju na aporije prevođenja: usprkos nesavršenostima procesa i rezultata, prevoditi se može i mora, a nedostatak idealnih rješenja ne oslobađa nas potrebe da tražimo ona što bolja, ili drugačija. Iskustvo govori da je moguće razviti kompetenciju ili senzibilitet za stil koji je tuđ, da je moguće steći ono što Georges Molinié zove *surplus de culture*..

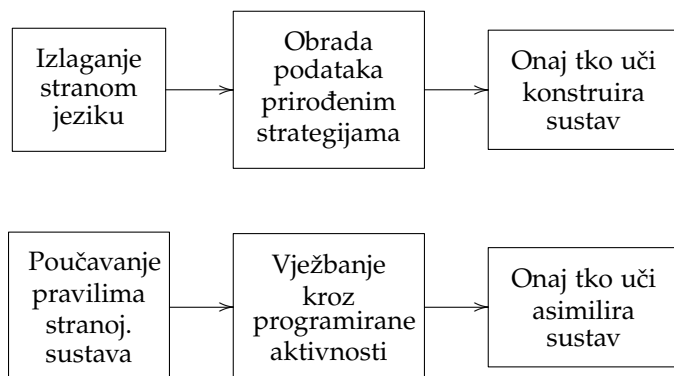
Modeli učenja stila

AKO JE STIL PODSKUP jezika, stilske su vještine podskup jezičnih. Značilo bi to da i strani jezik i strani stil upoznajemo istim putovima, pa se i za upoznavanje tih putova možemo koristiti istim modelima. Što nam nudi

lingvističko istraživanje procesa usvajanja jezika (*language acquisition*), pokazuje dijagram 1, izrađen prema Littlewood (1998).

Kreativno konstruiranje: prirodno usvajanje jezika

Slika 1: Modeli usvajanja stranog jezika

Poučavanje vještini: programirano učenje jezika

PRIRODNO USVAJAMO jezik dok nam je pažnja usmjerena drugamo, koristeći se urođenim sposobnostima (istim onima pomoću kojih smo naučili prvi jezik) da bismo spontano konstruirali niz interpretacija sustava drugog jezika. Tijekom izlaganja inojezičnoj građi u različitim komunikacijskim situacijama, naši se interni modeli postupno usavršavaju do mjere onih koji čine kompetenciju izvornog govornika. – Prema drugom modelu, jeziku nas *poučavaju*, predočavajući prvo planski odabrane primjere i pravila dijelova jezičnog sustava koje onda, pomoću unaprijed programiranih aktivnosti (vježbanja), usvajamo do automatizma; naposljetku ih spontano, u procesu sličnom onom iz nesvjesnog učenja, objedinjavamo u cjelovit sustav.

Naglašavam: u prvom slučaju *sami* konstruiramo sustav, odnosno njegov svojevrсни privatni model, uz mogućnost da se naša verzija ne poklapa sa sustavom idealnog izvornog govornika. U drugom slučaju internaliziramo izvana ponuđen »idealni« sustav.

MODEL NESVJESNOG USVAJANJA odlično odgovara danas uobičajenoj metodi izgradnje stilske kompetencije: privatnoj lektiri. Što je naša lektira opsežnija i raznolikija, što čitamo pažljivije i senzibilnije, s dubljim poznavanjem i razumijevanjem, sa življim zamišljanjem kulture i situacijâ, naša će kompetencija biti veća. Na ovakav način usvajanja stila računamo kada umjesto stilističkih analiza i opisa navodimo primjere (što je još od antike omiljen stilistički postupak).

Model poučavanja i svjesnog učenja sugerira da bismo za izgradnju stilske kompetencije mogli praktično iskoristiti spoznaje znanstvenih istraživanja stila. No, ovdje iskršava problem. Kao što smo vidjeli, stilistička teorija i stilistička istraživanja danas su odijeljeni od *učenja* stila. Stilski senzibilitet kao *vještina* i kompetencija predmet je rezerviran za udžbenike, dok istraživanja i teorija teže *intelektualnoj* spoznaji stila, njegovu denotativnom fiksiranju.

Dodatna osiguranja

SUOČENI S TEKSTOM tuđe kulture, često smo zbunjeni: što da u tekstu promatramo kad je *sve* strano, nepoznato, neobično? Nešto treba odabrati; o odabiru ovisi relevantnost i iskoristivost pothvata.

Opet pomaže analogija s učenjem jezika. Početnik će najlakše opaziti ono što je najjasnije označeno. Jasnoća se postiže redundancijom, višestrukim označavanjem. Odaberimo, dakle, za označavanje i modeliranje ono što je u tekstu višestruko označeno: to je ujedno i ono što u tekstu *jasno* zapažamo. Vrlo je vjerojatno da to neće biti pojedinačna pojava (poput asonancije ili metafore), nego konfiguracija ili – prema Sowinskom – »stilska crta« (*Stilzug*), »odabir određenog broja stilskih sredstava koja čitaocu zajednički posreduju određenu izražajnu vrijednost« (Sowinski, 1999, 79).

ZALAŽEMO SE, DAKLE, za stilistički pristup »odozgo«. Pokušat ćemo identificirati segmente teksta dovoljno obilježene da njihovu istaknutost zapažamo i s pozicije druge kulture, drugoga vremena, drugoga maternjeg jezika. Počet ćemo samo od kategorije »obilježenog«; kasnije ćemo, kako čitanje bude odmicalo, kalibrirati spoznajnu, da bismo, napokon, naučeno preispitali analizom skupa segmenata.²⁹

Osebnosti latinske stilistike

UNUTAR RODA HISTORIJSKIH stilističara latinisti (osobito oni koji se bave različitim varijantama tzv. poklasičnog latinskog) posebna su vrsta, jer se njihov *modus operandi* u bitnoj nijansi razlikuje od standarda historijske stilistike. Podsjetimo: ova podvrsta stilistike najčešće traži od istraživača da zauzme poziciju Moliniéova »akultuiranog« čitaoca, nekoga tko stil doživljava kroz mjerila prošlosti, točnije – ishodišnog razdoblja teksta. Put je do ovih mjerila pravocrtan: ovdje i sada → ishodište.

Poklasični latinisti prihvaćaju osnovni historijskostilistički zahtjev; i oni žele razumjeti stil sa stajališta ishodišnog razdoblja. Do tog stajališta oni, međutim, putuju po *trokutu*: da bi stigli do teksta iz prošlosti, prvo posjećuju još dalju prošlost.

NAIME, KADA U XXI. st. čitamo latinski tekst, čitamo ga s pozicija nekog čija je primarna kompetencija *klasični* latinitet. Varijanta koju smo u školi upoznali najčešće je klasični latinski, kojemu su norma i prototip »rimski klasici«: Cezar i Ciceron, Vergilije i Ovidije (možda su neke prve latinske tekstove još uvijek Vulgata, časoslov i misal, ali takvi slučajevi ne određuju ton opće prakse). To znači da na stilske učinke poklasičnog teksta automatski reagiramo u skladu s *antičkom* stilskom normom. Evo dviju prizmi, dvaju filtera. Ono što primjenjujemo jest, kao i uvijek, moderna interpretacija izvorne norme: naša rekonstrukcija prošlih shvaćanja o tome što jest stilski

²⁹ Alternativa je pristup »odozdo«: odabrati jedno stilsko sredstvo i bilježiti mijene njegovih funkcija i različite oblike njegovih realizacija. Ovdje, s jedne strane, nedostaje redundantnost, jamac postojanja izražajne vrijednosti; s druge strane, jedno stilsko sredstvo može i naknadno pratiti kroz skup segmenata.

obilježeno, što nije, koje su funkcije stila itd. Ali u slučaju latinskoga rekonstrukcija uspostavlja normu koja je – npr. za djelo iz XV. stoljeća – tisuću i petsto godina starija od teksta.

REĆI ĆEMO: KLASIČNI latinski kakav su oblikovali Cezar i Ciceron norma je za sva potonja razdoblja; kako za naše, tako i za kasnu antiku, i za srednjovjekovlje, i za novovjekovlje. Ili: kada mjerimo tekstove prema vlastitom viđenju antičkih normi, činimo ono što su činili sami autori tih tekstova, čitavo njihovo doba, pa i sva kasnija razdoblja. . .

Stotz (1998, 4, X § 1.2) upozorava da je upravo na području stila srednjovjekovni latinski bliži kasnoj antici nego klasičnom razdoblju. S druge strane, IJsewijn podsjeća da »klasično« ne znači isto za nas i novolatinske pisce: »We can, of course, use the classical grammars and lexica as a starting point, provided that we never forget that these tools were elaborated in the last two centuries on textual bases which can differ markedly from what the readers of the fifteenth through eighteenth centuries found in their editions« (IJsewijn i Sacré, 1998, 379–80).

Možemo odgovoriti dvoje. Prvo, analogija je valjana onoliko koliko su točno procijenjene sličnosti i razlike uspoređivanih pojava. Da ovdje ima razloga za sumnju, saznali smo već iz Stotzovih napomena u vezi sa stilističkom analizom srednjovjekovnih tekstova (v. gore, s. 70). Drugo: *cum duo faciunt idem, non est idem*. Ako nam je mjerilo *naše vlastito viđenje* antičke norme, kako možemo govoriti o rekonstrukciji *izvorne* percepcije stila iz doba nastanka teksta?

NA POČETKU STILISTIČKOG istraživanja poklasičnog latinskog teksta moramo, dakle, odlučiti (a poželjno bi bilo i da to eksplicitno objavimo) namjeravamo li istraživati *svoj* doživljaj latinskog stila, ili rekonstruirati *tudi*, povijesni. Moguće je, dakako, i kombinirati oba pristupa – ali to traži stanovite žonglerske vještine.

Iz prethodnog je odjeljka vidljivo koji smo pristup odabrali u ovome radu.

Dio II.

Stilistički model
Evandelistara

DJELO MARKA MARULIĆA (Split, 1450–1524) nastajalo je tijekom 57 godina. Marulić je pisao na tri jezika – na latinskom, hrvatskom i talijanskom – ogledajući se u najrazličitijim književnim vrstama: od epske poezije i moralno-teoloških rasprava do epigrafskih zbirki i raparija. Napisao je preko tri tisuće stranica (sabrana djela u izdanju Književnog kruga Split zamišljena su u dvadeset svezaka); neke od tih stranica još uvijek nisu dostupne u valjanim modernim izdanjima.

Čitav Marulićev opus prožet je kršćanskom pobožnošću. Bez obzira na vrstu teksta, temeljna namjena i temeljno polazište gotovo su svuda moralna i vjerska pouka u duhu tzv. kršćanskog humanizma (Lučin, 2001). Djelo tako promiče vrijednosti koje moderna, uvelike sekularizirana, kultura osjeća kao strane; njegove jezične i književne prakse, koliko god bile uobičajene prije petsto godina, danas se doimaju tuđe.

Tu slutimo neke od razloga što je broj znanstvenih radova posvećenih *isključivo* Marulićevu stilu u dramatičnom nesrazmjeru prema opsegu autorova opusa. Velik dio stilskih uvida ostaje u usputnim napomenama, po komentarima ili bilješkama. Katkad se, opet, budući da nedostaje konsenzus *što sve* čini Marulićev stil, stilski fenomeni razmatraju u radovima koji se ne deklariraju kao stilistički, već kao lingvistički ili književnoznanstveni.

SLJEDEĆI KRATAK PREGLED stanja Marulićeve stilistike donijet će najprije podatke o općim uvidima u Marulićev stil, te o postignućima na području stilističkog istraživanja njegovih hrvatskih djela. Potom ćemo razmotriti stilističke interpretacije latinskog dijela opusa, da bismo napokon procijenili trenutačna stilistička saznanja o *Evanđelistaru*. Nakon toga bit ćemo spremni za opis i promišljanje vlastitog »kontroliranog učenja« stila Marulićeva djela.

Tematsko kazalo uz bibliografiju prvih deset zbornika *Colloquia Maruliana* (Jozić, 2001) ima natuknice *atribucija / autorstvo, estetika, naratologija, pjesnički postupci, retorika, vrsta (književna)*, ali ne i natuknicu *stil*. Dakako, disperzija stilističkih tema i uvida nije specifičnost Marulićeve stilistike; podsjećam da je nešto slično potaklo recenzentsku zamjerku Axovu istraživanju klasičnofilološke latinske stilistike (Pinkster, 1980).

Stilistika i Marulić

Marulićeva opća stilistika

JEDINI ZNANSTVENIK KOJI SE okušao u monografskom promišljanju cjelokupnosti Marulićeva stila jest Drago Šimundža (2001). Njegove rezultate možemo dopuniti samo iz dva izvora: iz nacрта Marulićeve poetike koji je dala Elisabeth von Erdmann-Pandžić (2000), te iz *communis opinio* kakvu ćemo najjasnije izraženu naći u standardnim pregledima i uvodima Tomasović (1999) i Lučin (2001).

Šimundža odabire poziciju izvan »denotativnih igara« humanističkih znanosti, a osobito znanosti o književnosti. On prihvaća tek vlastiti izbor iz stručne terminologije, dopunjujući je impresionističkim, ponešto *ad hoc* nađenim pojmovljem. Stoga njegove iskaze veći dio vremena treba »prevoditi« na uobičajeni kôd stilistike. Prema našem prijevodu, Šimundža je došao do sljedećih uvida:

1. najveći dio Marulićeva opusa oblikovan je dvjema dominantama: literarnom stilizacijom i didaktičkom intencijom³⁰
2. ni jedna ni druga dominanta nisu uvjetovane tipom teksta; tip utječe samo na međusobni omjer dominanti (u prozi su važniji didaktički ciljevi, u poeziji »skladnost i metaforičnost«)
3. svejedno, Marulić je »i u poeziji etičar i u prozi književnik«; njegova uporabna proza (poput moralno-teoloških djela) nije oblikovana ni po tradicijama pučke pobožne literature (poput *Imitatio Christi*) ni po konvencijama znanstvenog stila skolastike

³⁰Šimundža (2001, 12–13) upozorava i da izvan utjecaja ovih dominanti ostaje »jedan dio Marulićeva dosad poznata opusa (...) malen (...), vrlo malen, ali (...) stvaran« (Glasgowski stihovi). Ti su tekstovi bliži modernom poimanju književne umjetnine, budući da su nastajali prvenstveno radi zabave, na prigodne poticaje, kao varijacije na konvencionalne mitološke teme ili kao polemike.

4. Marulić suvereno vlada pravilima književnih vrsta, što mu omogućava da »svoj stil poetski strukturira i svjesno podešava konkretnoj temi«; pa opet, prilagodbe i transformacije stila imaju samo jednu svrhu, adekvatno i učinkovito djelovanje na čitaoca: »bez obzira na to o kojoj se vrsti, žanru ili području radi – [Marulić je] pun didaktičkih naboja i sugestivnih dopuna, metaforičkih niti i konotativnih značenja«
5. imperativ djelovanja na čitaoca dovodi do »difuznih formi« u dužim proznim djelima; ondje se kombiniraju, raznolikosti i osvježena radi, mnogi tipovi diskurza i »jednostavnih oblika«³¹
6. Raznolikost je tvorbeno načelo i u makrostrukturama (koje Šimundža zove »koncepcijom i izradom«)

³¹ Npr. u *Instituciji Šimundža* zapaža: refleksije, slike, citate, anegdote, priče, egzempla, legende, aforizme, biografije.

Šimundža (2001, 26, bilj. 38) spominje Spitzera, i jezičnu razinu djela u izravnom suodnosu sa sadržajnom razinom (kritički stilističari rekli bi: ideološkom), ali Spitzerovu teoriju preoblikuje, jer ne ostavlja mjesta mogućnosti da bi Marulić išta *nesvjesno* unio u svoje djelo, da bismo u tekstovima mogli tražiti znakove skrivenih razina autorove psihe.

ŠIMUNDŽINA STILISTIKA ČVRSTO počiva na stanovištu autora: Marulićevi didaktički i moralizatorski ciljevi određuju njegov odabir stilskih sredstava. Svrha je odabira kako ispunjavanje čitaočevih (žanrovskih) očekivanja, tako i očuđavanje teksta (ne bi li jače djelovao). Nadalje, citirajući latinske primjere isključivo u hrvatskom prijevodu, istraživač implicira da bitne osobine Marulićeva stila nisu jezično specifične – da Marulićev stil postoji na razini koja se može percipirati i u hrvatskom, i u latinskom, i u prijevodu. Napokon, Šimundža se zadovoljava *izvještavanjem* o supostojanju različitih tipova diskurza u Marulićevim djelima, ali ga ne zanimaju eventualna pravila distribucije, izmjene tih tipova unutar konkretnih tekstova.

ISTRAŽUJUĆI NAČELA MARULIĆEVE poetike, i Erdmann-Pandžić (2000) razmatra književni izraz sa stajališta autora. Gdje Šimundža vidi dvojstvo oblikotvornih polazišta, Erdmann-Pandžić izdvaja *jedno* kao izrazito karakteristično; dok Šimundža govori o funkcijama (didaktičnost i literarnost), Erdmann-Pandžić govori o konkretnom postupku, i to o jednoj retoričkoj figuri. Za autoricu je,

naime, u temelju Marulićeve misli i Marulićeve slike svijeta – alegoreza. Ova figura biva smještena u povijesni kontekst (koji nam treba olakšati razumijevanje i ispravnu ocjenu ovog Marulićeva postupka), povezana – preko sadržajnih i biografskih podataka – s neoplatonističko-kršćanskom tradicijom alegorijsko-tipologijske egzegeze Biblije, čiji su predstavnici Origen, Nikola od Lire, Juvenko (autori iz Marulićeve knjižnice), Augustin, Toma Akvinski, Bonaventura (Marulićevi izvori i modeli), te Dante i Boccaccio (pobornici alegoreze u književnosti, također Marulićevi potvrđeni izvori). *Sub specie allegoreseos* ključ za razumijevanje i interpretaciju Marulićeva djela postaje »autohermeneutička« *Tropologica Davidiadis expositio*, upravo tekst koji se »današnjem čitaocu doima najteže razumljivim«, tekst kojem je svojedobno osporena »ikakva organska veza sa samim epom« (Marcovich, 1957, XVII).

Naposljetku, u jednom od ključnih pitanja istraživačica se odmiče od stajališta autora: »Welchen Leser erzieht Marulić durch seine autohermeneutischen Erklärungen? Soll sein Leser genauso funktionieren wie der Leser der Bibel?« (Erdmann-Pandžić, 2000, 321). Premda je formulacija osobna (»Marulić odgaja / proizvodi«), slutimo u pozadini Ecovu teoriju o idealnom čitaocu – ne onom teško odredivom i provjerljivom entitetu koga autor »ima na umu« za vrijeme pisanja, već o čitaocu kao funkciji teksta, o onome tko je u stanju shvatiti i osjetiti *sve* efekte i ideje koje tekst sadrži.³²

Dok je kod Šimundže na nama samo da pustimo neka Marulićev tekst na nas djeluje (svojom međuigrom didaktičkih i estetskih komponenata), za Erdmann-Pandžić mi tek moramo *postati* sličnima čitaocu kojeg projektira Marulić (odnosno, njegov tekst); da bismo to mogli, uočivši važnost alegoreze, moramo bolje razumjeti – naučiti – njezina načela i njezino funkcioniranje. Zbog ovog uvida smatramo analizu Erdmann-Pandžić više *historijsko-stilističkom* nego što je Šimundžina.

³²Usp. Eco (1979).

PREDODŽBA KOJU o Marulićevu stilu nude opći uvodi dopunjava gore navedene spoznaje na sljedeće načine:

1. tumačeći Marulića njegovim autopoetičkim iskazima (osobito na osnovi posvete *Juditi*, o čemu više dolje)
2. pokazujući kako se Marulićeva djela uklapaju u književne tradicije (antike, humanizma, renesanse, hrvatskog srednjovjekovlja)
3. promatrajući tekstove kao stjecište čitavog dijapazona retoričkih tropa i figura
4. demonstrirajući Marulićevu intertekstualnost (i, s tim vezano, načine na koje tekstovi preoblikuju predloške)
5. upozoravajući na simetriju makrostrukture (katkad shvaćenu kao još jedno renesansno obilježje)
6. objašnjavajući vrste stihova (osobito hrvatskih) koje Marulić upotrebljava i etos tih vrsta
7. »posvajajući« Marulića naglašavanjem mjesta i karakteristika bliskih našem današnjem senzibilitetu (»antologiziranjem« slikovitih, lirski metaforičnih, realističnih, dramatičnih i prepoznatljivim koloritom obogaćenih odlomaka)

Ne podređujući sebe djelu već djelo sebi povlačimo potez koji u znanstvenom radu obično ima tek sekundarnu važnost, status kurioziteta i eventualne popularizacijske atrakcije. Kada netko u latinskim heksametrima *Davidijade* pronalazi panulavanje ugora na Barbarincu, uvjetovani je znanstvenički refleks nepovjerenje; interpretacija je »previše subjektivna« da bismo je shvatili ozbiljno. No stilističaru je posvajanje zanimljivo kao važan put ka akulturaciji – put učinkovitiji i od informiranja o stajalištu prošlosti, i od katalogiziranja žanrovskih obilježja i retoričkih figura. Posvajanje, je, naime, *neodvojivo od interpretacije*.

Standardni je pristup Maruliću, dakle, škrebovski: upoznavanje stajališta prošlosti trebalo bi nadomjestiti nemogućnost poimanja stila u sadašnjosti. Ovako komponirana slika naglašava nad-individualne aspekte Marulićeva djela, stilske crte razdoblja i vrste.

Izuzetak predstavlja tek posljednja od navedenih strategija. »Posvajanje« zapravo primorava djelo iz prošlosti da znači nešto *za nas*. Tako stvoreno značenje i smisao ne djeluju intelektualno – ne sugeriraju: »moramo cijiniti kvalitetu *x* jer ju je cijnilo Marulićevo doba« – već afektivno. Izazivaju *neposredne* dojmove u čitavom rasponu od zaintrigriranosti do užitka i katarze.

Marulićeva hrvatska stilistika

Vrednovanje i funkcije figura

NAJUTJECAJNIJI RAD NASTAO na području stilistike hrvatskih Marulićevih djela nesumnjivo je studija Petra Skoka (1881–1956) *O stilu Marulićeve »Judite«* (Skok, 1950). Ovim je radom prvi hrvatski ep prigodno (o petstotoj obljetnici autorova rođenja, a nakon dugotrajnog negiranja njegovih književnih vrijednosti u razdoblju od početka Prvog do poraća Drugog svjetskog rata) »doživio temeljitu revalorizaciju kao pjesnički tekst« (Tomasović, 1999, 27).

Na prvi pogled, Skok je uspio žonglerski vješto spojiti oba u prethodnom odjeljku opisana stilistička pristupa. On u *Juditi* nalazi, prikazuje i tumači kako nadindividualne stilske crte razdoblja (renesansnu učenost i sklonost simetriji, hrvatsku srednjovjekovnu tradiciju, retorički aparat, tragove petrarkizma i smjera *dolce stil nuovo*), tako i nama razumljive i bliske književne postupke slikovnosti, jezične kreativnosti, umjetničke samostalnosti naprama predlošku. Uočava i kontaktno područje ukusa našeg i Marulićeva doba: uravnoteženost i variranje stilskih sredstava (»I ovaj dio njegova djela može još i danas ugodno da djeluje«, Skok, 1950, 236).

GLAVNINU STUDIJE ČINE citati iz *Judite* popraćeni ocjenama »estetske vrijednosti« figura u njima. Kriterije ocjenjivanja Skok definira na samom početku rada, prezentirajući ih vrlo apodiktično – i donekle kriptično:

hoću da u ovoj studiji apliciram i svoja tri stilistička zakona, koja vladaju stilom jezika. To su zakon vizuelnosti, zakon djelovanja pisca na osjećaj čitaoca i zakon o držanju pisca pri pripovijedanju. (Skok, 1950, 236)

Dva su potonja »zakona«, ako dobro razumijemo, dvije strane iste medalje. Marulić osjeća prijeku potrebu etički djelovati na čitaoca (ovaj se uvid podudara sa Šimundžinim). Etička tendencija, opet, »uzrok je, što pjesnik ne piše objektivnim stilom bez sudjelovanja svoje ličnosti«, tj.

»Potvrđeno nam je da je Marulić bio slikar, ali nemamo njegovih slika. Možemo ipak na osnovu ove činjenice pretpostaviti, da je jak vizuelan karakter imala njegova mašta, koja točno vidi konkretne konture. Naša će stilaska analiza opet pokazati, da su u *Juditi* najuspjeliji i najsvježiji oni odsječci, koji se odnose na gledanje, koji odgovaraju slikarskom oku: deskriptivnost, pikturalnost, razvijene poredbe i perifraza za indikacije vremena, koje se odnose na prirodu« (Skok, 1950, 184–185).

³³ Sa stajališta nekoga tko želi enkodirati doživljaj stila, zanimljivo je Skokovo usputno svjedočanstvo o više stupnjeva toga »osjeća se«. Za njega se ponegdje traženje rime osjeća »donekle« (npr. u poredbi Jud. 5, 281–284, Skok, 1950, 204), neka su mjesta »podnošljiva« (npr. metafore Jud. 4, 273–276, Skok, 1950, 211), a drugdje je, nasuprot tome, traženje rime »očito«, te se figure »osjećaju kao nasilne« ili »neprirodne«.

³⁴ U ovom se svjetlu kao gotovo frojdovska omaška – podsvjesno priznanje – ukazuje Skokovo proglašavanje *njegovih* triju stilističkih zakona.

»u svakoj prigodi, koja mu se pruža, izražava svoje etičke sudove«. Formalno, taj se udio očituje u upotrebi »retoričkih pitanja, raznih refleksija, usklika itd.« (Skok, 1950, 185).

No najvažnije mjesto u Skokovu doživljaju stila *Judite* pripalo je vizualnosti, koju istraživač motivira činjenicama iz Marulićeve biografije. Ta kategorija omogućuje Skoku da krene od univerzalija (ili od onoga što sam proglašava univerzalijama), identičnih i za nas današnje i za ljude prošlosti.

Nasuprot »uspjelim i svježima«, *oni drugi* odsječci svi su neuspjeli iz istog razloga: zbog problema s formom. Odabir dvostruko i još k tome preneseno rimovanog dvanaesteračkog stiha nametnuo je Maruliću »težak zadatak.« »Velike muke« u borbi s kalupom dovele su do toga »da je zbog naprezanja, da dođe do rime, dobar dio stila izgubio spontanost i stilski efekat« (Skok, 1950, 236). Drugim riječima: stil mora imati *dvostruku* motivaciju. Kada nas forma zaokupi više od sadržaja – kada Skok postaje *svjestan* forme, »osjeća traženje rime«³³ – to je za književni ukus ove studije nezadovoljavajuće i neprihvatljivo. (Skok tako zauzima poziciju dijametralno suprotnu onoj na koju će deset godina kasnije stati Katičić, pišući o *Suzama sina razmetnog*; usp. gore s. 42.)

Usprkos brižljivo odabranim bezličnim formulacijama i prenošenju odgovornosti na pojave iz teksta (»stil je izgubio spontanost«), Skokov stilistički kriterij očito je doživljaj čitaoca, onoga tko 1950. ocjenjuje tekst nastao 1501. Još točnije, Skokov kriterij očito je *njegov vlastiti* doživljaj.³⁴ Skok to nije spreman priznati – on mora nastupati autoritativno, što će reći »objektivno« – i zato se upušta u nategnuta zaključivanja: »Gdje god [figura] ne prinosi vizuelnosti prikazivanja, gdje nije spontana, uzet ćemo, da se radi o potrebi stiha« (Skok, 1950, 201) (sada najedanput ne postoje više *tri* stilistička zakona, već jedan jedini).

SKOK SE NAŠAO u raskoraku. On definitivno *posvaja* Marulićevo djelo, čini ga »živim« – dokazuje to i trajna

utjecajnost ovog rada – ali studija o stilu *Judite* zapravo nije *historijsko-stilistička*. Ona interpretira samo *moderne* aspekte Marulićeva stila; sve tuđe, sve što pripada isključivo prošlosti, studija u najboljem slučaju *opisuje*.³⁵ *Judita* biva segmentirana na »uspjela« i »neuspjela« mjesta, pri čemu uspjeta cijenimo, a preko neuspjelih brže-bolje prelazimo. Time zapravo ne upoznajemo tuđe, ne učimo osjećati stajalište tuđeg vremena. Umjesto toga, prepoznajemo u tekstu iz prošlosti podudarnosti s nama. Ono što cijenimo u Marulićevu djelu, cijenili bismo i u bilo kojem modernom; ono što ondje ne poimamo, ne poimamo ni nakon Skokove studije.

TUMAČENJE ULOGE FIGURA u *Juditi* znatno proširuje Dunja Fališevac (1995), donoseći umjesto Skokova sukoba vizualnosti, robovanja formi i čudoredne zaokupljenosti sljedeći popis:³⁶

1. generička funkcija (figure kao znak roda ili vrste)
2. persuazivna (figure podržavaju poučavanje i pokretanje čitaoca)
3. aksiološka (figure otkrivaju autorov stav prema likovima)
4. prikazivačka (figure djeluju na osjetila – ovo je Skokova vizualizacija)
5. intertekstualna (figure uspostavljaju dijalog s Marulićevim žanrovskim uzorima)
6. metatekstualna (figure – boraveći u tekstu i na njegovim marginama – autohermeneutički ističu poetičku, ideološku i žanrovsku strukturu)
7. diskurzivna (kao unaprijed definirani, prepoznatljivi elementi, figure služe artikulaciji i razgraničavanju tri tipa diskursa koji se smjenju u epu, one identificiraju naraciju, deskripciju i refleksiju, te odvajaju jednu od druge, omogućujući nastajanje ravnomjernosti i harmonije)
8. svjetonazorska (figure odražavaju viđenje svijeta; mi bismo možda rekli da one to viđenje i stvaraju)

³⁵ Simptom ovoga raskoraka jest odio naslovljen »Lingvističke osnove stila u *Juditi*«, koji se svodi na etimološku analizu Marulićeva leksika i određivanje udjela splitske čakavice prema ostalim dijalektima. Danas to ne bismo smatrali stilističkim, pa ni lingvostilističkim, već naprosto lingvističkim radom, koji analizira *langue*, a ne *parole*.

³⁶ Fališevac (1995, 422-24) navodi devet funkcija, ali ja ih vidim najviše osam; njezina je prva »generička« funkcija (figure »imaju i funkciju znaka o generičkom ustrojstvu teksta«), a deveta »rodovsko-književnosna« (figure imaju »funkciju uspostavljanja genusa *epsko* u njegovoj biti«).

Fališevac je posve svjesna multifunktionalnosti figura. Na primjer, katalog lijepih žena u Jud. 4, 121–152 djeluje na pet načina istovremeno, doprinoseći *pikturalnosti* (stvara slike ženske ljepote), *generičkoj legitimaciji* (signalizira epski žanr), *intertekstualnosti* (podsjeća na Homerove i Vergilijeve kataloge, na mitološke sustave Biblije i poganske antike, potiče čitaoca da interpretira uspostavljeni intertekstualni odnos), *metatekstualnosti* (unutar samog kataloga postoji i dionica autoreferencijalnog, autorefleksivnog preispitivanja; katalog sadrži vlastiti komentar) te *persuazivnosti* (retoričkim sredstvima potiče na kršćanski ispravno spoznavanje i ponašanje).³⁷

³⁷ Fališevac (1995, 416–17).

No, kao i Skok, i Fališevac pojave unutar teksta opisuje izolirano, ne načinjući problem njihove interakcije, njihove dinamike – kako unutarnje (ako figura ima više simultanih funkcija, može li se nekako opisati ili prikazati *udio* pojedine funkcije u sintetičnom čitaočevu doživljaju), tako i vanjske (kako su funkcije *distribuirane* u cjelini teksta; recimo, da li se djelo *učestalo* legitimira kao epsko). Zato izvan dometa analize ostaje tekst kao cjelina koja je nešto više od zbroya vlastitih *membra disiecta*.

Marginalije i proza

VAŽNU IDEJU O metatekstualnosti kao funkciji stila (koju je moguće i preokrenuti, zaključiti da je metatekstualnost jedno od *obilježja* određenog stila) nešto je kasnije sustavno primijenio Bratislav Lučin (1996) u istraživanju marginalnih bilježaka *Judite*. Ovo je istraživanje stilistički značajno jer premješta fokus znanstvene pažnje sa standardnog spektra (sâm tekst i programatski iskazi o njemu) na genetteovske paratekstualne pojave, koje se inače smatraju neizražajnim, »funkcionalnim« – ali mogu bitno djelovati na čitaočev doživljaj teksta i stila.³⁸ U historijskostilističkom istraživanju, percipiranje nečega što inače i ne zamjećujemo jedan je od putova do drugosti djela, do tuđe perspektive. Možemo reći i da paratekstovi preuzimaju dio uloge Riffatterreova *average reader*, da nam

³⁸ Osim što pomažu percepciji stila glavnog teksta, paratekstovi su i sami mjesta stilskih pojava, mjesta gdje Marulićeva proza djeluje »živo, skladno i jasno« (Lučin, 1996, 52–54).

govore glasom Ecova idealnog čitaoca, poučavajući kako da opažamo stilske učinke djela.

MARGINALNE AUTOROVE BILJEŠKE poticaj su i katalogiziranju »prilika« (usporedbi, *comparationes*) u *Juditi* kako ga je provela Ružica Pšihistal (2008). Mada tvrdi da je željela »tek izdvojiti temeljne tropološke modele i pružiti inicijalnu semantičku raščlambu bez pretenzija lingvo-stilističke analize«, autorica vrlo dobrodošlo upozorava na razilaženje autora i čitalaca: mjesta koja je sam Marulić na margini svoga epa identificirao kao »prilike« nisu sve »razvijene usporedbe, a još manje bi se sve mogle opisati jednoobraznim tropološkim modelom epskih usporedaba« (kako ga je ponudio Lausberg).³⁹ Ovaj potencijalno izazovan historijskostilistički uvid – Marulićevo autorsko označavanje teksta drugačije je i od našeg i od »retoričkog«, zasnovanog na teoriji! – ne biva, ipak, razrađen, a funkcija usporedbe kao stilske figure shvaćena je jednostavno i nimalo problematično.⁴⁰

MARULIĆEVU HRVATSKU PROZU – i to cjelokupan očuvani korpus, tekst po tekst – stilistički je analizirala Smiljka Malinar (2002b).⁴¹ Njezino se istraživanje bavi prvenstveno sintaksom (sintaktostilistikom) Marulićeve rečenice, i odvija se na četiri razine. Malinar prikazuje *genezu* Marulićeva rečeničnog stila, identificirajući »prototipove« njegovih tekstova, njegove – ponajprije žanrovske – uzore i obrasce iz književne tradicije; *strukturu* tipičnih rečenica iz svakog od očuvanih proznih Marulićevih djela; *obrasce* kojima se Marulić najčešće koristi gradeći proznu rečenicu; *vrijednost* (odnosno, stilski učinak) pojedinih sintaktičkih pojava i njihovih sklopova. Tipičnost strukture Marulićevih rečenica Malinar tumači kao rezultat (mi bismo radije rekli: znak) »mentalnih predložaka«. Te predloške u autorovu umu »aktiviraju« odabrana tema i konkretna komunikacijska prigoda.⁴²

³⁹Od sedamnaest označenih »prilika« jedna »ne zadovoljava ni minimalne uvjete za razvijenu usporedbu, jedna bi [...] bolje pristajala u antologiju *končeta* negoli epskih usporedaba,« (Pšihistal, 2008, 164).

⁴⁰Usporedbe »služe amplifikaciji, pojašnjavanju i ukrašavanju osnovnih misli« (Pšihistal, 2008, 161).

⁴¹Ovaj je rad, uz sitne razlike, uvršten i u knjigu Malinar (2002c).

⁴²Autorica ne odaje porijeklo ove »teorije mentalnih predložaka« (sintaktičkih matrica ili navika) kojima će se koristiti u još jednom svojem marulićevskom radu (Malinar, 2002a).

Vrijedno je upozorenje Malinar da naše doba ima odviše jednostavnu predodžbu o repertoaru iz kojeg ovakvi predlošci nastaju. Neće sva Marulićeva pisma, mada pripadaju vrsti pisma, i mada ih je napisao humanistički autor, automatski biti građena po obrascima ciceronovske humanističke epistolografije – poslanice Katarini Obirtića jače su obilježene predlošcima Biblije, crkvenih otaca i duhovne (pastoralne i devocionalne) književnosti (Malinar, 2002b, 319–20). Dakle, odabir jezika interferira s odabirom vrste i stila.

PIŠUĆI NA HRVATSKOM, Marulić je svoje »mentalne obrasce« nužno stvarao kao prijevode s latinskog. Malinar demonstrira da se u latinskim prototipovima Marulićevih tekstova može pronaći uzor i za složenije i za jednostavnije autorove rečenice (pogansko-antički tekstovi pribavljaju jednu, kršćansko-antički i srednjovjekovni drugu skupinu obrazaca). Struktura rečenica istražuje se kroz filter uobičajenih retoričko-gramatičkih kategorija (dobrim dijelom preuzetih iz latinske gramatike, zasnovanih na službi riječi i formalnom opisu) i autoričinih vlastitih, najčešće prostornih metafora (»horizontalno širenje rečeničnih sklopova«, »vertikalni smjer podređivanja rečenica«, »vertikalna kohezija teksta«, »hijerarhijski višestruko diferencirani period«). Njezina je analiza Marulićevih rečenica u biti gramatičarska parafraza:

Jednak oblikovni sklad i kompozicijska vrsnoća ostvareni su i u sljedećem, sintaktički jednostavnije strukturiranom ulomku [*Naslidovan'ja*]. U prvom periodu koji se sastoji od glavne te subjektne rečenice usložnjavanje je postignuto prije svega horizontalnim širenjem i kombinatorikom sintagmatskih figura: dvjema [!] paralelnim dvočlanim sklopovima, dijelom zrcalno raspoređenim (*s... prihiljenim počtovan'jem, s punom mirom*) te tročlanim glagolskim nizom (*služen'je... i... tican'je... i vazet'je*). U sljedećem periodu između prve i ostalih dviju međusobno koordiniranih glavnih rečenica umetnuta je subordinirana načinska. Iza posljednje (treće) glavne rečenice dolaze dvije koordinirane posljedične, nadređene dvjema odnosnima (u oba para koordiniranih rečenica surečenice su spojene istim veznikom). (Malinar, 2002b, 283)

Primjećujemo da u ovom sustavu stilskih vrijednosti posebno važno mjesto dobiva »sklad«, podržan variranjem i primjerenošću.⁴³ U čemu se, međutim, »sklad« točno sastoji, to čitalac mora sam znati, zaključiti ili naučiti (uz pomoć predočenih primjera). Isto vrijedi i za slučajeve »sintaktičke vještine« i »konstruktivnog umijeća«.

Za Malinar, stil je prvenstveno *ukras* – dakle, nešto sekundarno u odnosu na sadržaj. Ovakav *ornatus*, slično

⁴³Npr: »Marulić, vjeran odabranoj stilskoj normi i istodobno vođen svojim umjetničkim osjećajem, ostvario je skladan i uravnotežen raspored te ritmičku alternaciju različitih sintaktičkih mogućnosti.« (Malinar, 2002b, 300).

našoj interpretaciji, ima funkciju stvaranja raznolikosti (mada ta funkcija kod Malinar ne biva povezana s čitačevom pažnjom):

Brojni pasusi (...) potvrđuju važnu ulogu ornatusa u oblikovanju tekstovnog tkanja. Repetitivni oblici jakog intenziteta redovito prate rečenice jednostavnije sintaktičke strukture, te djeluju kao protuteža nedostatku hijerarhijskog diferenciranja opsežnijih i napučenijih sintaktičkih segmenata. (Malinar, 2002b, 281)

Općenito, autoricu *interpretacija* stilskih učinaka zanima znatno manje od sintaktičkog opisa i utvrđivanja genetičkih veza. Tako u sjeni ostaje i uvid Malinar (vrlo značajan, barem iz perspektive našeg rada) da unutar istog Marulićeva teksta postoji *više* tipova diskurza. Malinar (2002b, posebno 281, 291) jasnije navodi dva: »funkcionalni« (kojemu kao formalni signal određuje parataksu i paralelizam, i to pretežito onaj »binarne strukture«, tj. dvočlan) – te diskurz »složenijeg sintaktičkog ustrojstva« (u kojima Marulićeva proza pokazuje »formalnu vrsnoću« i »visoku vrijednost«, legitimirajući se kao »primjer humanističke, ciceronske proze«).

PROBLEMI KOJE Malinar otvara mogli bi poslužiti kao temelj za formuliranje sljedećeg niza hipoteza:

1. u Marulićevim tekstovima postoje najmanje tri različite vrste diskurza; svaka vrsta ima neko značenje unutar teksta, a nijedna ne postoji izolirano, neovisno o drugima. – Te vrste jesu:
 - (a) diskurz sintaktički jednostavniji, ali obilježeni »emotivno« i interpersonalno
 - (b) diskurz sintaktički složeniji, ali stilski manje obilježen, uvjetovan prvenstveno kompleksnim idejama koje treba priopćiti
 - (c) diskurz u kojem sama sintaktička složenost postaje stilsko obilježje, oznaka generičke pripadnosti (tekst se pokorava estetici humanističke proze)

Možda se radi o opreci denotativno–konotativno, budući da je *ornatus* ponekad jači ako je intelektualni sadržaj jednostavniji: »*Enumeratio* kao dominantno sredstvo ukrašavanja i ritmičke artikulacije rečenice u formalno-tehničkom smislu vezuje prethodni odsječak [poslanice Balistriću] s postupnim smanjenjem intelektualne tenzije, sa silaznom putanjom Marulićeva obrazlaganja« (Malinar, 2002b, 295).

2. izmjenjivanje ovih diskurza ima veze s čitalačkom pažnjom i pretkazivošću stila – diskurzi jedni drugima donose osvježenje i, nakon pauze, ponovnu izražajnost.

Pravilnosti pripovjedne i tekstualne strukture

Posve nedavno Lovro je Škopljanac (2011) kratko analizirao dvije razine strukture *Judite*, pripovjednu i tekstualnu (potonja je shvaćena kao “količina teksta”). Ustanovio je da na obje razine postoje ne samo pravilnosti, nego i simetrija: šest je pjevanja epa oblikovano *istovremeno* binarnom i ternarnom pravilnošću, koje su komplementarne »i mogu se prikazati u modelu s minimalno šest opisanih i jednim hipotetskim, najavljenim događajem. Time se naglašava jednostavnost i pravilnost narativne strukture teksta temeljene na jednom početnom i šest kasnijih događaja, od kojih je svako na svoj način u središtu jednoga od šest pjevanja« (Škopljanac, 2011, 19).

Ovakva interpretacija precizira – pa i objedinjuje – uvide ranijih istraživača (Skok, Fališevac, Pavličić). Metoda naratološke raščlambe čini Škopljančev rad bliskim onome što su na području latinskog Marulićeva opusa ostvarili Zlata (1991), Novaković (1986) te Stepanić (2000) (usp. niže, s. 116). Povezivanje neverbalne građe (pripovjedne jezgre, događaji) s verbalnom (količina redaka koju Marulić namjenjuje pojedinom događaju) kod Škopljanca je urodilo dodatnom interpretativnom vrijednošću, te je istraživač u stanju zaključiti npr. (govoreći o petom i šestom pjevanju): »brojke pokazuju da [...] narativno središnji događaji nisu i tekstualno centrirani, ali istovremeno otkrivaju koji jesu« (Škopljanac, 2011, 18). Ovaj se rad, rekli bismo, nalazi na tromeđi naratologije, interpretacije i stilistike.

Jezikoslovlje i atribucijski prijepori

ZNATAN BROJ NOVIJIH RADOVA pristupa Marulićevim tekstovima s lingvističkih polazišta, ali se pojave koje istražuju mogu smatrati i stilističkima (katkad su i u samim

radovima tako određene). Stolac (2002) bavila se stilom atributa u Marulićevoj prozi, dok Kolenić (2003) glagolske oblike Marulićevih hrvatskih djela razvrstava prema uobičajenim gramatičkim kategorijama (»izbor glagolskih vremena i načina«), s naglaskom na (marouzeauovskom) istraživanju morfoloških dubleta, uz povremene ambicije odjeljivanja »poetskog« od »proznog« stila; Kolenić, slično Malinar, kao osnovni Marulićev stilski postupak izdvaja variranje.

Proučavanja Marulićeva prijevoda Kempenčeva *De imitatione Christi* (Horvat i Perić Gavrančić, 2010; Horvat, 2011) identificiraju »koje lekseme možemo smatrati upravo Marulićevim prinosom hrvatskomu jezičnom izrazu« pomažući uvidu u profil Marulićeve leksičke kreativnosti (kako općenito, tako i u usporedbi s Bartolom Kašićem, koji je Kempenčevo djelo prevodio 1641). Obilje još nedovoljno vrednovane stilističke građe donose dva rada Dragice Malić (2009, 2011), koja Marulićev jezični izraz razmatra u odnosu prema kolektivnoj podlozi jezičnih uzusa hrvatske srednjovjekovne književnosti (osobito pjesništva), uključujući i onu crkvenoslavenske tradicije. Poticajna stilistička skica Amira Kapetanovića pristupa Marulićevoj *Suzani* s tri pozicije: ispituje stilske figure sinonima (i dubleta) te kataloga, uspoređuje Marulićeve metafore s Vetranovićevima (metodologijom kognitivne teorije), razmišlja o znakovima funkcionalnih stilova (pravnog, pastoralnog, razgovornog) u Marulićevoj pjesmi (Kapetanović, 2006).

STILSKA SU OBILJEŽJA od izvjesne važnosti u prijeporima oko atribucije pojedinih hrvatskih tekstova Maruliću. Primjećujemo pritom da oni koji tekstove žele pripisati Maruliću (Verdiani, Prosperov Novak, Pandžić) stilističke ocjene donose češće impresionistički, dajući prednost primjerima pred opisom,⁴⁴ dok jasnije i argumentiranije nastupaju osporavatelji atribucija (Malić, Moguš, Malinar). Malinar (2002a) koristi se svojim uvidom u tipologiju sintakse Marulićeve hrvatske proze pri istraživanju *Života*

Dodajmo još da Stolac (2002) nakratko uzima Marulića kao polazište za dijakronijsko istraživanje: opis Juditina ukrašavanja ona uspoređuje ne samo s Vulgatom, kao mogućim predloškom, već i s hrvatskim prijevodima tog biblijskoga mjesta od XVII. st. do danas. Ovakav postupak rijedak je u Marulićevoj stilistici, zagledanoj daleko češće *unatrag* nego unaprijed. Značajno je i da se ovime propituje *čitaovo* stajalište – pratimo kako se i kada formirao naš današnji »prototip« pojave koju prepoznajemo kao »biblijski opis«, procjenjujemo koliko tome prototipu odgovara Marulićevo ostvarenje.

⁴⁴Npr. »Ovo je, bar po meni, prepoznatljiv jezični stil Marka Marulića,« (Pandžić, 2009, 132). Izjava slijedi nakon opširnog citata iz rukopisa *BL Add. 10394*, ali istraživačevo stajalište ne biva više ni obrazloženo ni precizirano.

Dragocjenim nam se čini jedno konkretnije stilističko opažanje Malinar (2002a, 165): u tekstovima *Života*, autoritarni likovi, čiji je izričaj kategoričan, skloniji su crkvenoslavenskom, knjiškom obliku futura.

⁴⁵Malinar se terminima koristi prema Lausbergu.

blaženoga svetoga Ivana Karstitela, u različitim verzijama sačuvanog u *Firentinskom zborniku* i *Vartlu*. Definiravši općeniti »prozni standard« hrvatskog srednjovjekovlja (najvažnija bi mu obilježja bila: parataksa, polisindet, izmjenjivanja sindetskih i asindetskih veza, »hijerarhija hipotakse do druge razine subordinacije«, povremene participske konstrukcije, stilističkoreprizni veznici, kumulacija subordinativnih, koordinacijski relativizator, sintaktička inkongruencija / anakolut), te Marulićeve specifičnosti prema ovom standardu, Malinar zaključuje da *Život* ni u kojoj verziji nije Marulićev. (Prema Malinar (2002a, 205), Marulićeva je sintaksa racionalna, a ne primarno emotivna, odnosno sugestivna, kao u *Životu*; sastavnice su Marulićevih perioda protaza i apodoza, njegove su surečenice konstruirane »oko polova« *pendens oratio* i *sententiae clausula*⁴⁵ te oko »sintaktičkog i konceptualnog klimaksa i antiklimaksa«, »a rekurzivnost apstraktnoga morfosintaktičkog nacrtu konkretizira se leksemskom progresijom.«)

Malić (2004, 2010) osporava Marulićevo autorstvo molitvenika iz Arhiva HAZU (*I. a. 5*) i *Muke svete Margarite*. Čini to, prvo, identifikacijom nekih općejezičnih morfoloških i fonoloških crta (karakterističnijih za čakavštinu sjeverniju od Marulićeve splitske), a potom ustanovljavajući da se u proučavanim tekstovima susreću (funkcionalne) riječi nepotvrđene u ostatku Marulićeva hrvatskog opusa, dok izostaju one »tipične za Marulića« (poput veznika »poni«). Slično je kod stihotvornih pojava (izostaje marulićevsko opkoračenje). Malić dokazuje da su idejne i retoričke sličnosti s Marulićevim djelima, koje su bile ključan argument pri atribuciji, »stalna književnotvorna sredstva hrvatske srednjovjekovne književnosti« (osobito vjerskopoučne i pučkog pobožnog pjesništva): mogu se pojaviti u svakom i svačijem tekstu, nisu »otisak prsta«. S druge strane, Malić primjećuje da takvih »općeknjiževnih« crta (navodi: uobičajene amplifikacije, usporedbe, citati, sintagme, te »narodski« način izražavanja) kod Marulića ima »ne u tolikoj mjeri i tako očito«. Radi se o

stilizaciji, reinterpetaciji, koja je znak autorskog pristupa konvencijama vrste i roda.

Karakterizacija

KURZORAN PREGLED STILISTIČKIH istraživanja Marulićeva hrvatskog opusa vodi nas, kao ne-kroatističke autsajdere, do sljedećih zaključaka:

1. i ovdje su malobrojna istraživanja koja jasno definiraju ključne termine, polazišta i metode
2. Marulićeva se djela tretiraju kao dokumenti prošlosti (»građa«), te opisi i izvještavanje imaju prednost nad interpretacijama
3. najočitiiji način da tekstovi iz prošlosti počnu na nas djelovati jest njihovo »posvajanje«; ono se i ovdje – kao i u većem dijelu humanističkih znanosti – doživljava kao ne-znanstveno, subjektivno. Zbog toga se ili primjenjuje bez posebne refleksije (Skok, 1950), ili je retorički prikriveno (a spoznajno potisnuto u drugi plan)
4. Marulićevu se hrvatskom stilu najčešće pripisuje *estetska* funkcija (ostvarivanje »sklada«, »jasnoće«, demonstracija »vještine«), što znači da je stil najčešće shvaćen kao *ornatus*
5. druga najpoznatija funkcija Marulićeva stila jest *žanrovska legitimacija*: autor zadovoljava konvencije koje epoha nameće pojedinom tipu teksta⁴⁶
6. sukladno svemu gore navedenom, Marulićev se stil razmatra prvenstveno u kontekstu diskurza i književnih obrazaca Marulićeva doba te u kontekstu (ranijih) tekstova koji su identificirani kao »uzori« ili »modeli«; rijetki su izleti u Marulićevu budućnost (poput usporedbe tekstova Marulića i Vetranovića, Marulića i Kašića)

⁴⁶ Radovi D. Malić vrlo jasno pokazuju da će ovakav pristup otkriti samo nad-individualnost stila epohe (ili vrste), dok izvan dosega ostaje kreativnost poigravanja danim konvencijama. A mogli bismo, potaknuti radom D. Fališevac, postaviti i pitanje je li žanrovska legitimacija *jedina* funkcija stila.

7. stilski fenomeni razmatraju se izolirano – izostaju pitanja o djelovanju pojedine pojave u cjelini teksta (npr. odnosa »prilika« prema ostatku *Judite*), o interakciji više pojava ili funkcija, o dinamici kojom pojave (ili tipovi diskurza) mijenjaju svoje funkcije tijekom teksta

Dodajmo da su kao stilske karakteristike Marulićevih hrvatskih djela dosad isticani: interpersonalna (etičko-moralistička) motivacija, alegoreza, vizualnost, variranje, binarna struktura (paralelizam, antiteza) rečenice i njezina periodična struktura (»racionalna sintaksa« prema latinskim uzorima), opkoračenje u stihu, česta upotreba pojedinih riječi i sveza (te izostanak drugih). Kao što vidimo, ovi fenomeni pripadaju sasvim različitim razinama teksta i konteksta.

Marulićeva latinska stilistika

Gramatika, retorika, metrika

O MARULIĆEVU LATINSKOM stilu najčešće je govorio Branimir Glavičić (1926–2010).⁴⁷ Njegovi se radovi čvrsto drže razine jezičnog izraza, a stilu pristupaju na standardni klasičnofilološki način, baratajući kategorijama gramatike, jezične ispravnosti i antičke retorike, te razumijevajući stil kao *ornatus*. »Jezik i stil« po tom su shvaćanju cjelina, pa će npr. Glavičić (1983), u odjeljku »Stil Starozavjetnih ličnosti«, odrediti opća obilježja Marulićeva jezika, upozoravajući da je većina Marulićevih djela pisana »izrazitim humanističkim latinitetom kakav se u književnosti tada općenito prakticirao«. Glavičić, dakle, identificira nad-individualnu dimenziju Marulićeva jezičnog izraza.

ZA HUMANISTIČKI LATINITET, »taj bujni jezik,« karakteristični su:

hipotaksa, voluminoznija fraza, poduži rečenični periodi, skladno građeni i retorički brižno izbalansirani, biran rječnik s traženim sinonimima te razne retoričke figure

⁴⁷ Glavičić (1983, 1986a, 1995a,b).

koje su obilno zastupljene u općega humanističkog uzora Cicerona.(Glavičić, 1983, 101)⁴⁸

Citirane kvalifikacije počivaju na čitalačkom iskustvu, tj. subjektivne su. Stilističkom bi istraživanju bilo zanimljivo i poučno doznati točne parametre »voluminoznijih« fraza i »pođužih« perioda, saznati – kao kod Malinar – kojim su sredstvima i strukturama postignuti »sklad« i »balans« rečenice. (Ako je sklad i balans nemoguće apsolutno eksplicitno odrediti ili analizirati – ako je situacija slična onoj s kuharskim receptima, gdje se preporučuje staviti »onoliko koliko treba« ili »koliko jelo traži« – i sama spoznaja nemogućnosti može postati polazište za daljnja promišljanja i eksperimentiranja.)

NAD-INDIVIDUALNA STILSKA OSNOVA biva, prema Glavičiću, kod Marulića nadograđena sljedećim specifičnostima:

1. supostoje humanistički i srednjovjekovni latinitet, tj. jezični standardi poganske antike i različitih razdoblja kršćanske književnosti
2. u nekim djelima prevladava humanistički, »ukrašen« izraz (*Dijalog o Herkulu, Propovijed o Kristovu posljednjem sudu*), u drugima onaj funkcionalni, bilo »jednostavan« (*Pedeset priča*), ili »sažet« (*Starozavjetne ličnosti*)
3. Marulić voli varirati na svim razinama, od morfološke (koristi se dubletama), preko leksičke, sintaktičke i semantičke, do tekstualne (u istom djelu susrećemo različite tipove diskurza, pri čemu su neki od njih uvjetovani tekstualno: »retorički efektne ekshortacije na kraju pojedinih poglavlja i knjiga«)
4. osobito učestale strategije sintaktičkog variranja jesu hiperbat, paralelizam, hijizam, homeoteleut, te različite kombinacije ovih figura (Glavičić, 1983)⁴⁹
5. u izrazu, kao i u tekstovima, važnu ulogu imaju citati, prvenstveno oni iz kršćanske književnosti; Glavičić ih

⁴⁸ Gotovo identične formulacije nalazimo u opisu *Institucije* i *Evandelistara* (Glavičić, 1986a,b); samo je karakterizacija *Evandelistara* proširena dodavanjem »bujne i žive naracije«.

Posebno su nejasne kategorije »biranog« rječnika i »traženih« sinonimima. Potonje donekle objašnjava kasniji rad (Glavičić, 1995a) iz kojeg proizlazi da se Marulićeva sklonost sinonimiji očituje prvenstveno u tzv. kontaktnim sinonimima, kod kojih je izražajno »jači« drugi član para. Ovakvu *copia dicendi* Glavičić pronalazi i kod Cicerona, te je u slučaju Marulića tumači kao »ugledanje na antičke uzore.«

⁴⁹ Figure reda riječi prisutne su čak i u »neukrašenim« *Starozavjetnim ličnostima*, tekstu s »nultim stupnjem stila«, tako da ih možemo smatrati nečim bez čega Marulić pisanje nije kadar zamisliti.

razvrstava na a) eksplicitne (u tekstu na neki način označene), b) citatne aluzije, c) neoznačene, »prikrivene«

6. Marulić je sklon figurativnom izražavanju u metaforama (kako općeprihvaćenim, tako i novostvorenim) i razvijenim poredbama⁵⁰

⁵⁰ Posebnu pažnju Glavičić poklanja Marulićevim slikama mora. Prepoznajemo gestu posvajanja Marulićeva stila već viđenu kod Skoka i Tomasovića.

Vidimo da se Glavičićeve stilističke opaske i prilozi uglavnom zaustavljaju na identifikaciji; stil je za njega svojevrsna legitimacija autora. Na primjer: pošto je formirao korpus proširenih poredaba u Marulićevoj latinskoj prozi (našao ih je ukupno 15, najviše u *Evanđelistaru* potom u *Instituciji*, *De humilitate* i prijevodu *Hrvatske kronike*), zaključio je da se radi o »doduše sporadičnoj, ali vrlo izražajnoj i osebujnoj razlikovnoj crti u odnosu na druge neolatinske prozaike« (Glavičić, 1995b). No, dok čitamo poredbe citirane *in extenso*, nama se gotovo sama od sebe nameću daljnja pitanja: kojim jezičnim sredstvima Marulić ostvaruje taj trop? na kojim mjestima svoga razmišljanja osjeća potrebu za njim? napokon, koji su to »drugi neolatinski prozaici« u odnosu na koje su Marulićeve poredbe izražajne, osebujne i razlikovne?

UZ BAVLJENJE MARULIĆEVIM djelom, druga važna nevolatinska Glavičićeva tema bila je metrika. Dugogodišnje analiziranje načina na koji hrvatski latinisti po antičkom obrascu grade stihove urodilo je studijom *Versifikacija hrvatskih latinista* (Glavičić, 2001), izvještajem o stihotvornim uzusima četrdesettrojice autora, među kojima je, dakako, i Marulić. Glavičićeva knjiga istražuje prozodijske fenomene i obrasce. Oni pripadaju »stilističkim česticama« – jezičnim pojavama koje su same po sebi arbitrarne, bez značenja ili s vrlo elementarnim značenjem.⁵¹ Suprotno Williamsovim eksperimentima sa zvukom, Glavičić ne pokušava prozodiju povezati s *konkretnim* značenjem pojedinog mjesta u tekstu. Glavna je funkcija, i ujedno glavni kriterij vrednovanja versifikacijske vještine, kod njega generička identifikacija: koliko autor vlada »antičkom metrikom« (koliko se približio praksi Vergilija, Ovidija,

⁵¹ Drugi je takav skup pojava zvuk latinskih riječi kako ih istražuje gorespomenuti Williams (2004)

Lukrecija), a koliko stihotvorni uzusi odstupaju od antičkih normi, pokazujući se »srednjovjekovnima«, »inovatorskim« ili naprosto nezadovoljavajućima (»omaške« kakvih, Glavičiću je važno dodati, »ima i u inozemnih latinista«). – Na primjer, Marulićeva gradnja heksametra ovako je ocijenjena:

slijedi u osnovi i mnogim pojedinostima praksu klasičkih rimskih pjesnika, što je i razumljivo imajući u vidu njegovu humanističku orijentaciju. Od te prakse on tu i tamo odstupa unoseći pokoju crtu arhajskog ili pak srednjovjekovnoga heksametra, u želji da bi i tim formalnim sredstvima dao nešto specifičnoga kolorita svojem djelu s izrazitom biblijskom tematikom. Tako je on svojem stihu utisnuo osebujan pečat i učinio ga prepoznatljivim u mnoštvu ne samo svojih suvremenika. (Glavičić, 2001, 81)

Stilističko bi istraživanje u Glavičićevim metričkim analizama našlo prvenstveno građu za daljnji rad.⁵² Napomenuli bismo također i da je fenomen kojim se Glavičić bavio, prozodija i prozodijski obrasci, suvremenom čitaocu iznimno teško dostupan (uho prosječnog modernog latinista karakteristične ritmičke obrasce naprosto ne čuje): i kod antičkih autora – koji su taj ritam, smijemo pretpostaviti, osjećali – »obrasce« identificiramo tek analizama velikog broja podataka. Stilistički gledano, i ovdje se (kao i kod odabira funkcionalnih riječi, poput veznika) radi o »otisku prsta«: o crti koja bez statistike ostaje neosvijestena i kod autora i kod čitalaca.

VAŽAN MARULIĆEV TROP, alegoriju, onako kako je realizirana u kontekstu jednoga konkretnog latinskog djela (*Dijaloga o Herkulu*), proučio je Bratislav Lučin (1993). »Silogističku strukturu« alegoreze u *Herkulu* Lučin je raščlanio na četiri stupnja (rekapitulacija priče, njezino alegorijsko tumačenje, vrednovanje alegorijske razine nasuprot doslovnoj, i zaključak – da je kršćanin jači, bolji, ili zaslužniji od Herkula), primjećujući da je ovakva »forma sadržaja« različita od »forme izraza«:

Dakako, gornja je shema samo heuristički konstrukt: Marulić piše književno djelo, a ne logički izvod; njegov

⁵² Glavičićeve rezultate Benić (2009) dopunio je usporedbom Marulićeve epske prozodijske prakse s onom njegova dubrovačkog suvremenika Jakova Bunića (u epu *De vita et gestis Christi*); Benić je ustanovio da su prozodijske nepravilnosti u Bunićevu epu rjeđe nego u Marulićevu.

Forma izraza Marulićeve alegoreze tema je i rada Jovanović (2005), gdje primjenjujemo metodu sličnu onoj kojom ćemo ovdje istraživati stil *Evandelistara*. Tvarne, patrističke izvore alegorija u *Tropologica Davidiadis expositio* identificira u nizu članaka Palameta (2005, 2006, 2007, 2008).

je Bogoslov retorički naobražen i iskusan govornik; stoga izvedba nikako nije stroga ni shematična, nego naprotiv slobodna, varirana, ne uvijek potpuna, s nejednakom duljinom i različitim redoslijedom navedenih elemenata. (Lučin, 1993, 29)

OPISOM MAKROSTRUKTURE *Herkula*, pak, dobili smo još jedan doprinos upoznavanju Marulićeva variranja. Dijalozi Pjesnika i Bogoslova, naime, simetrični su: uvod, sredinu i završetak čine izmjene kraćih replika; glavninu teksta zapremaju dva na identičan način organizirana monologa, »na istom mjestu (...) prekinuta kraćim dijaloškim umecima« sa sličnom temom. Jedini otklon od simetrije, intervencija Bogoslova u Pjesnikovo izlaganje, u tekst unosi napetost. Ovakvo komponiranje izaziva kod Lučina dojam »čvrstine i preglednosti«, ali uz izbjegavanje »odveć krute shematičnosti«. Ovakav nam se put čini preporučljivim za stilističku analizu: povezati čitalački dojam s preciznim opisom onoga što je dojam izazvalo.

Stilistički katalog i kraća Marulićeva djela

BRATISLAV LUČIN zaslužan je i za važnu monografsku stilističku (barem *znatnim dijelom* stilističku) obradu Marulićeve latinske propovijedi *De ultimo Christi iudicio* (Lučin, 1998). Stilistička je interpretacija ovdje dopunjena genološkom, uz tumačenje interakcije dvaju aspekata: »generički izbor podrazumijeva i zadanost stilskih izbora.« Kvaliteta učinjenih izbora otkriva Marulićevu žanrovsku i stilsku kompetenciju. Zaključno će se pokazati da se generički i stilski kontekst donekle razilaze, ostavljajući dojam »djelomične nesinkroniziranosti«.

U stilističkom dijelu rada (Lučin, 1998, 108–160) razmatraju se dvije, tradicijom uvjetovane, razine: prva je srednjovjekovna *amplificatio* (usmjerena na intelektualno uvjeravanje), a druga antička *elocutio*, stilaska dotjeranost, i kao *ornatus* i kao *compositio*. Očito je da Lučin želi rekonstruirati izvorni kontekst teksta iz prošlosti, i to onaj kontekst koji je mogao biti najbliži autoru.

SREDSTVA KOJIMA MARULIĆ *amplificira* temu obuhvaćaju:

1. biblijske citate⁵³
2. njihovo konkordiranje s drugim citatima ili sa zbiljom
3. alegorezu (jednostavna i složena alegorijska tumačenja)
4. postupke slične alegorezi (razjašnjavanje biblijskih metafora i metonimija);
5. logičke dokazne postupke (u radu precizno raščlanjene pomoću Lausbergove retoričke terminologije)
6. *exempla*, u djelu slabo zastupljena
7. usporedbe (one su *amplificatio*, a ne *ornatus*, »jer se Marulić njima služi poglavito radi pojašnjavanja svojih misli (...) pa i u sklopu argumentacije«
8. etimologije

Lučin razmišlja i o verbalnim signalima ovih postupaka; popisuje, recimo, brojne izraze kojima Marulić u alegorezi uvodi preneseno značenje, a njihovu raznolikost interpretira kao sredstvo održavanja »recipijentove pozornosti«, ali i kao sredstvo »da se postigne visoka literariziranost teksta; iz brige za izraz i formu razvidna je žanrovska i auktorska svijest Marulićeva kao i njegova književna vještina« (Lučin, 1998, 125).

ANALIZA RAZINE *elocucije* otkriva pak *De ultimo Christi iudicio* kao iznimno stilski dotjeran tekst, s »velikim brojem retoričkih postupaka koje svrstavamo u trope i figure« (Lučin, 1998, 140). Svrha je ovolike pažnje prema stilu ista kao i u netom spomenutom slučaju alegorijskih tumačenja, na isti način dvojaka: žanrovska i literarna legitimacija uz čitalački užitak.

Ornatus se za Lučina ograničava na figure iskaza, među kojima se osobito ističu figure ponavljanja i figure *per ordinem* (usp. gore Glavičićevu kvalifikaciju, s. 103). Ostvarenja tih figura Lučin iscrpno dokumentira. Posebno su mu zanimljiva sredstva »za koja držimo da ih je

⁵³ Citate Lučin iscrpno identificira i dokumentira, nalazeći ih oko 280, tj. čine 21,3% teksta. Dodaje i apologiju Marulićeva citiranja, tumačeći ovo odstupanje od autorstva kao »običaj vremena«.

Vrijedi istaknuti Lučinovo tehničko rješenje: prezentirajući npr. paralelizme i, kasnije, organizaciju perioda, on rečenice dijeli *per cola et commata*, a uvlačenjem redaka sugerira njihovu hijerarhiju i korespondencije. Koliko je meni poznato, ovaj je istraživač prvi koji je za analizu Marulićevih latinskih tekstova mobilizirao *grafičke* mogućnosti tiskarskog medija.

Marulić uporabio s očitom namjerom podizanja afektivnog naboja i retoričke stilizacije« (Lučin, 1998, 141), dok neke figure (poput kršćanskih metafora) bivaju izostavljene »zato što pripadaju u neutralnu, stilski neobilježenu (kadšto upravo petrificiranu) razinu iskaza, a k tome su i razmjerno malobrojne« (Lučin, 1998, isto, bilj. 47).

U stilskom je katalogu (Lučin, 1998, 141–148) zamjetna učestalost *kombinacija*: od 37 zabilježenih »rubrika« tek je 18 – malo manje od polovice – »jednostavnih« slučajeva, onih u kojima je istaknuta samo jedna figura;⁵⁴ kombinacije obuhvaćaju priličan broj elemenata, npr. »Koacervacija, anafora, sinonimija, retoričko pitanje«. Nažalost, kako se Lučin unaprijed ogradio od pretenzija na iscrpnost, ne otvara se prostor razmišljanju o *učestalosti* pojedine pojave; ne možemo znati jesu li pojave zastupljene samo jednim primjerom (npr. paronomazija) u tekstu zaista jednokratne.

⁵⁴ Čitava »nad-kategorija« izokolona, tj. paralelizma, javlja se »gotovo redovito s homeoteleutom, homeoptotom, rimom«.

⁵⁵ »Značajke su toga odsječka nizanje susljednih zbivanja u kratkim parataksnim rečenicama uz uporabu participijske hipotakse te gotovo potpuna odsutnost stilskih ukrasa. Sve to ukazuje na uporabu osobite pripovjedne tehnike koja se naziva *percursorio*,« Lučin (1998, 158).

⁵⁶ »prvo, zacijelo bi se moglo dokazati da je povijesni ekskurs samo krajnji oblik niskoga stila, te da ovaj u manje ekstremnim oblicima možemo zateći i drugdje u propovijedi, osobito u onim odsječcima kojih je izrazita svrha *docere* (...); drugo, lako je zapaziti više različitih razina retoriziranosti i emocionalnog intenziteta unutar onih dijelova teksta koje bismo eventualno uvrstili u *genus medium*« (Lučin, 1998, 159).

POSLEDNJI JE DIO stilističke analize posvećen stilskim razinama, *genera dicendi*. Lučin počinje od najuočljivijeg: od uzvišenog stila, obilježenog »povišenošću afektivnog naboja«, na ključnim mjestima teksta (shvaćenim tematski: paklene muke, nebeske vizije – i tekstualno: završna molitva), te od *genus humile* u povijesnom ekskursu o progonima kršćana.⁵⁵ Razmišljajući o tradicionalnim razinama stila, Lučin se suočava s osnovnim problemima ove teorije: što je, zapravo, *genus medium*? Nadalje, postoje li samo tri razine – ili postoji i čitav dijapazon nijansi? Lučin je skloniji potonjem.⁵⁶

U općem zaključku određuje se karakter generičke i stilske komponente Marulićeva teksta. Unutar žanrovske tradicije, *De ultimo Christi iudicio* je hibridno djelo, i srednjovjekovno i humanističko. Slično se događa i na razini stila: Marulić na čitaoca želi djelovati i srednjovjekovnim tehnikama (argumentiranjem) i humanističkom dotjeranošću i retoriziranošću. No, kod stila je omjer »srednjovjekovnog« i »humanističkog« drugačiji nego kod sklopa žanrovskih obilježja: odmak od tematskoga tipa propovijedi znatno je veći.

Tu je ona »nesinkroniziranost« s početka ovog odjeljka: kad Marulićeva stilska i generička rješenja promišljamo prema pravilima po kojima je Marulić mogao raditi, proizlazi da je humanističko-patristička elokucija »istovremeno i 'starija' i 'mlađa' od genusa.« (Lučin, 1998, 164). Lučin u tome vidi »unutarnju dinamiku« i »zanimljivo stjecište mnogih tradicija, koje se zahvaljujući auktorovu umijeću amalgamiraju u jedinstvenu cjelinu«.

LUČINOVE RAŠČLAMBE I rezultati pokazuju koliko je stilistika (osobito neofilološka) izgubila »zaboravivši« retoriku početkom XX. st. Procjenjujući, međutim, metodologiju ovog istraživanja s mišlju na stilistički pristup *Evanđelistaru*, uočavam dvije osjetljive točke.

Prvo: djelo se promatra u prvenstveno u kontekstu vremena njegova nastanka (i književnog horizonta njegova autora). Drugo: upravo dosljedno inzistiranje na *dokumentaciji* uočenih pojava i stilističkih ocjena podsjeća nas na opće ograničenja stilistike. Ono je na prvi pogled tehničko – ali, u konačnoj liniji, utječe i na spoznaju samu. Radi se o *količini teksta* koju treba istražiti i prezentirati. S jedne strane, vidjeli smo, sam Lučin mora se pomiriti s činjenicom da njegova dokumentacija, ma koliko iscrpna, nije i potpuna; zbog toga izostaju točni podaci o udjelima pojedinih pojava u tekstu, što onda otežava razmišljanje o *utjecaju* tih udjela na percepciju stilskih obilježja (na primjer: jesu li »stilotvornije« rijetke ili česte pojave? mogu li se odrediti granice uočljivosti?). – Nepotpune su i Lučinove analize: izostavljaju *stilski neobilježena mjesta*. Impresivno djeluju nizanje i prezentacija retorički, gorgijanski organiziranih perioda, ali nama se nameću i pitanja: što je s rečenicama koje dolaze između? koliko ih ima? i zašto ih *ne doživljavamo* kao periode?

Dobili smo, tako, odličan *katalog* stilskih pojava u *De ultimo Christi iudicio*, sastavljen prema povijesno ovjerenim i motiviranim načelima. No, poput svakog kataloga, i ovaj je dekonstruirao cjelovitost i unutarnju dinamiku teksta. Tekst je »raspleten« – ostajući zamrznut u toj raspletenosti.

Ako nemamo uvjeta za razmišljanje o percepciji stila, bit ćemo skloniji razmišljati o stilu iz očista autora ili teksta – nego iz očista čitaoca.

Nekoliko je godina kasnije Lučin sastavio još jedan Marulićev jezično-stilski katalog, uz izdanje *Latinskih stihova* u Marulićevim sabranim djelima (Lučin, 2005). Ovdje se pregledno donose podaci o Marulićevim neklasičnim grafijama, o leksiku, morfologiji i sintaksi (posebno se upozorava na pojave koje pripadaju općem »pjesničkom stilu« latinskoga jezika), prozodiji i metrici, te o glasovnim figurama, figurama ponavljanja i reda riječi, te tropima. Lučin ni ovdje ne pretendira na iscrpnost zabilježenih stilskih pojava, već se ograničava na »one koje smatramo važnima i one o kojima se dosad manje pisalo«.

CJELOVITE STILISTIČKE INTERPRETACIJE dvaju kraćih Marulićevih latinskih tekstova, pritom obogaćene paralelama s tekstovima drugih latinista, donio je Ruggero Cattaneo. Cattaneo (2007) raščlanjuje *Inst.* 3,5 »De sacerdotibus honorandis«, najprije podijelivši tekst na tematske segmente (Cattaneo hvali Marulićevu jasnoću u odnosu na pristup Valerija Maksima), potom karakterizirajući to poglavlje jezično – uočava variranje, »umjereni *ornatus*«, komunikativnost i homogenost – da bi zatim od rečenice do rečenice opisivao odnos sintaktičke složenosti sa sadržajem (intelektualnim i emotivnim). Marulićev tekst Cattaneo uspoređuje i s obradom iste teme u *De imitatione Christi* (4,5 »De dignitate sacramenti et statu sacerdotali«): kod Kempenca je sintaksa »manje artikulirana«, tj. periodi su kraći; organizirani su na načelima bipolarnosti i paralelizama; Kempenčev je izričaj kondenziran, te »svaka riječ traži zaustavljanje i meditaciju«, a tek je kraj poglavlja obilježen dužim i razrađenijim periodom. U odnosu na Kempenca, Marulićev je diskurs »širi, tečniji, živahniji«, donekle je ublažena mistično-asketska linija, a naglašena »prisnost i srdačnost s čitateljem.« Rad završava daljnjim dvjema usporedbama, s Petrarkom i Filipom Lastrićem, no donesene su samo sumarne ocjene (Petrarkin je »moralni jezik totalno drugačiji« – od jezika Valerija Maksima) i građa za samostalno proučavanje (u slučaju Lastrića).

Analiza *Poslanice papi Hadrijanu VI* (Cattaneo, 2008) uvodi u stilistička istraživanja Marulića važnu novinu (grafičke) segmentacije teksta prema njegovoj »ritmičkoj artikulaciji«, određenoj interpunkcijom izvornog izdanja (uz dodatno isticanje »tekstovnih konektora« radi praćenja »nizanja autorovih misli i osjećaja«). Prema koheziji tema u segmentima Cattaneo rekonstruira kompoziciju poslanice, nalazeći simetriju (otprilike: 1 – 3 – 9 – vrhunac – 9 – 3 – 1). Dalje istraživač parafrazira sadržaj rečenica u segmentima, ujedno komentirajući figure, najčešće one *per ordinem*. U tekstu ističe, između ostaloga, smjene »tona« (opisno-pripovjedačkog, deliberativno-argumentativnog, »suhog« narativno-povijesnog koji kontrastira s emotiv-

nošću) i »tempa« (ubrzavanje, usporavanje); napredovanje kroz poslanicu prekidano je usporedbama s protutorskim govorima talijanskih humanista Francesca Filelfa i Enee Silvija Piccolominiya, a usporedba egzemplar s izvornikom, Filelfovom latinskim prijevodom Plutarha, doprinos je poznavanju Marulićeva parafraziranja. Također, Cattaneo upozorava i na sličnost citatima obilježenog dijela poslanice s *Inst.* 3,6.

PO ORIJENTACIJI NA sintaksu rečenice kao polazište stilističke interpretacije, Cattaneovi su radovi slični onima Malinar (usp. gore, s. 95). Značajan Cattaneov doprinos Marulićevoj latinskoj stilistici vidimo u monografskom i komparativnome pristupu, a možda ponajviše u pažljivom segmentiranju teksta. No, ako Lučinovi katalozi »dekonstruiraju« cjelovitost teksta, u Cattaneovim nam čitalačkim parafrazama, koje kontinuitet čuvaju i prate, manjka rekapitulacije. Na primjer: ubrzava li se tempo svuda u *Poslanici Hadrijanu* na isti način? Ima li jezičnih sredstava *zajedničkih* narativno-povijesnom i emotivnom registru? Važna ideja danteovskog raščlanjivanja (*divisione*, v. gore, s. 77) ostaje tako kod Cattanea, čini nam se, nedovoljno iskorištena.

SIMETRIČNA JE STRUKTURA otkrivena i tematskom analizom Marulićeva *Tumača uz natpise starih* (Lučin, 2011, gl. 4.3-5). Zbirka je, pokazuje se, jasno organizirana u pet dijelova (posveta – glavni tekst: *Rome* 36 natpisa, *Externa* 76, *Salonis* 18 uz poseban paratekst – peroracija; 11 naknadno dodanih natpisa čine posebnu skupinu *postea repertum*). Lučin upozorava da artikuliranosti strukture i unutarnjoj koheziji teksta (po sebi prilično heterogenog, jer se sastoji od niza komentiranih antičkih natpisa) posebno doprinose dvije skupine »metatekstualnih signala«: »šavovi« i »uputnice«. – Lučinova interpretacija važan je doprinos i za upoznavanje dosad neopisanog Marulićeva žanra: komentara (toj bi vrsti pripadali, uz *In epigr.*, sažeci uz Katula, *Tropologica Dauidiadis expositio*, dio marginalija

U Lučinovu doktoratu ekskursu »salonitanskog parateksta« namijenjena je i zasebna strukturalna i leksička analiza (Lučin, 2011, gl. 8). Istražuju se prvenstveno izvori leksika vezanog uz semantičko polje arhitekture (posebno hapaksa u Marulićevu opusu), te sličnosti s klasičnim piscima i humanističkim tekstovima. Tematski prikaz strukture proveden je drugačije nego u Jovanović (2011): Lučin identificira tematsko-retoričke elemente (osobne reminiscencije, prošlost Salone, Dioklecijan, opis Palače, pohvala Papaliću i refleksija, prijelazna formula) i parafrazira sadržaj, mi smo se bavili posebno »kretanjem« opisa (kojim se redom pojavljuju opisani fenomeni).

u *Juditi*). Ponuđena je tipologija komentara uz »natpise starih« po temama i učestalosti: očitavanje natpisa čini »epigrafske komentare u užem smislu«, takvih ima uz 65% natpisa (kasnije će Lučin sistematizirati i Marulićeve fraze kojima se uvodi očitavanje natpisa); komentare *realia* nalazimo uz 56%, moralističkih uz 47% natpisa (u salonitanskoj skupini najmanje; pokazuje se da su ključne riječi moralističkih komentara *uirtus, gloria, fortis, laus*), filološki su komentari uz 30% natpisa, a motivacija za spomenik komentirana je uz 23%; parafrazirano ih je 14%, dok se ekskurzi javljaju uz njih 5% (četiri iz salonitanske skupine). Naravno, vrste su komentara »nerijetko prepletene«, te Lučin posebno razmatra koje se kombinacije pojavljuju češće, a gdje je kombinirano više tipova. Zaključuje da »postoji težnja k uspostavi rekurentnoga komentarskog obrasca«, uz sklonost ovakvom slijedu: epigrafski, filološki, realni, moralistički komentar.

Dijakronija i intertekstualnost

PRVE KORAKE PREMA upoznavanju tijeka (ili mijena) Marulićeva stila iz teksta u tekst poduzeo je Darko Novaković (1999a), priređujući izdanje novootkrivenog rukopisa s Marulićevim pjesamama. Taj rukopis, koji je sam Novaković pronašao u Glasgowu, sadržava ranije i kasnije Marulićeve pjesme. Glasgowska nam zbirka stoga »omogućuje pratiti što se u Marulićevoj pjesničkoj radionici zbivalo više od pola stoljeća, praktično cijeli njegov književni vijek;« »kako se formirao Marulićev stilski ukus, što je iz naslijeđenoga repertoara rado prihvatio, a što ga u njemu nije osobito privlačilo« – drugim riječima, što su konstante, a što varijable Marulićeva (pjesničkog) stila.⁵⁷

Ovakvo poimanje stila također je unutar klasičnofilološkog standarda. Stil je nešto što autor uči od svojih »žanrovskih i stilskih mentora;« stilska se sredstva prepoznaju prema nad-individualnom, čak i nad-vremenskom retoričkom katalogu tropa i figura; prostor individualnosti otvara se u *odabiru* iz tog kataloga – u *odabiru iz prethod-*

⁵⁷Novaković je interes za dijakroniju pokazao i na drugačijoj razini: na području Marulićeva rukopisa i njegovih mijena u autografu *Repertorija* (Novaković, 1998).

nih odabira. Tako formiran Marulićev trajni poetski biljeg čine, u korpusu Glasgowskih stihova (Novaković, 1999a, 262–265):

1. variranje, kako u pripovijedanju, tako i u »figuralnom ukrasu«
2. figure ponavljanja (prosapodoza, anafora, epifora, hijastičko ponavljanje) i ponavljanja u kontaktu (anominacija, poliptot, anadiploza)
3. antiteza i paradoks, kao figure misli.

TUMAČEĆI STIL KAO rezultat autorove djelatnosti, Novaković ima priliku razmišljati i o Marulićevu umjetničkom profilu, u kojem zapaža kvalitativno drugačije crte nego Skok (čiji je Marulić, podsjećam, izrazito vizualan tip):

Poput drugih novolatinskih pjesnika i Marulić je čitajući klasike stvarao vlastitu bazu gotovih versifikacijskih rješenja, od formula kojima se započinje ili zaključuje stih do konektora koji uspostavljaju vezu između dviju pripovjednih ili argumentativnih cjelina. Iz toga desetljećima taložnog *thesaurusa* gdjekad su izvlačeni višečlani doslovni citati, gdjekad su iz njega izranjale samo razvodnjene kratke reminiscencije; neke su od tih intertekstualnih veza posljedica svjesnoga čina, druge su proizvod amorfne pjesničke podsvijesti. (Novaković, 1999a, 265)

Umjesto Marulića koji se »ugleda na antičke uzore«, »Marulića oponašatelja« počinjemo nazirati Marulića koji *osvaja* latinski književni stil, frazeologiju, versifikaciju; autora koji čitajući antičku i srednjovjekovnu poeziju bira pojedina rješenja i *čini ih svojim*.

NOVAKOVIĆ, MEĐUTIM, ne teži književnoj interpretaciji; u Marulićevim djelima i stvaralačkim postupcima on ustanovljava tragove tuđih tekstova ne postavljajući pitanje koju ti tragovi ulogu igraju unutar pojedinog djela, kako da prepoznate odjeke *čitamo*.

Izdanje *Glasgowskih stihova* omogućilo je i nove spoznaje o Marulićevoj intertekstualnosti. Donekadavno se smatralo da u Marulićevoj poeziji »ima relativno malo sigurnih reminiscencija iz rimskih pjesnika« (Gortan, 1974, XIV). Novakovićevo izdanje ima *Index locorum* s gotovo 900 lema (uz 738 stihova zbirke). Ondje se precizira očekivano (odjeci Ovidija, Marcijala, Vergilija), ali se i otkriva neslućeno (paralele s *Latinskom antologijom*, s kasnoantičkim tekstovima, pa i s djelima kršćanskih pjesnika Paulina iz Nole, Paulina od Petrikordije, Juvenka, Drakoncija). Daljnje verbalne odjeke Marulićeve poezije razmatraju Jovanović (1998), Novaković (1999b) (sugrađanin Franjo Božičević), Novaković (2001) (*Davidijada* prema kasnoantičkim kršćanskim epičarima), te Benić (2009).

Žanrovski je pristup ekonomičan i racionalan put do akulturacije: kad usvajamo tuđu kulturu ili strani jezik, što smo više puta, u što više situacija, izloženi nekoj kulturnoj ili jezičnoj činjenici, to je veća vjerojatnost da ćemo je usvojiti – da ćemo je naučiti prepoznati i razumijevati. A ako raspoložemo temeljnim i općeprihvaćenim znanjima o vrsti – ako smo usvojili standard, shemu, prototip, horizont očekivanja – moći ćemo bolje i pouzdanije procijeniti i po čemu je konkretan primjerak vrste drugačiji.

Kad interpretira Marulićevu fikcionalizaciju kao »neosviještenu kolebljivost polazne pripovjedne koncepcije«, »nehotično fikcionaliziranje«, kao *signal* koji su postupci za našeg autora »i inače imali posebnu narativnu atraktivnost«, Novaković se priklanja koncepciji stila kao manire i otiska prsta, traga iz kojeg očitavamo / rekonstruiramo autorove – lektirou oblikovane – navike i ukuse. Mehanizmi su stilske navike toliko jaki da djeluju i ondje gdje se to nama može učiniti ne posve podobnim: »kolebanje između neprikosnovena autoriteta Pisma i ovakve, makar i minimalne invencije, pokazuje poznatu dvojnost Marulića kao pisca na smjeni epoha« (Novaković, 1989, 186,190). Na trag stilske navike Novaković će upozoriti i u *Životopisu sv. Jeronima*: »Marulić (...) stilski dotjeruje poruku koja s nebesa stiže Jeronimu na samrti, a i Jeronimov odgovor na nju« (Novaković, 2011a, 32).

Genologija i naratologija

REPERTOAR ISTRAŽIVANJA MARULIĆEVA latinskog stila širi se radovima koji proučavaju *makrostilističke* strukture i književne postupke, npr. kompoziciju i pripovijedanje. Međutim, ovakva istraživanja – slično kroatističkim istraživanjima Marulićeva leksika – često se ne predstavljaju kao stilistička, već kao »opće« književno-znanstvena. Strukturalna obilježja Marulićevih tekstova na razini iznad rečenice tu se razmatraju prvenstveno u okviru žanrovskih pripadnosti: kako se tekstovi uklapaju u žanrovske obrasce, odnosno, kako autor te obrasce transformira?

ŽANROVSKI OKVIR MARULIĆEVIH *Starozavjetnih ličnosti* uspostavio je Novaković (1989). Jedna »interpretativno neprivačna« prerada biblijske građe biva smještena u (klasičnim) filolozima privlačniji – prisniji, razumljiviji – kontekst antičke biografije. Ovim se potezom ponovo potvrđuje Marulićeva humanistička orijentacija, a istovremeno nam antički žanrovski okvir objašnjava »kako je Marko Marulić napravio svoje *Starozavjetne ličnosti*«.

Novakovićeva analiza iznosi na vidjelo dvije Marulićeve crte koje su već bile prepoznate kao stilske: sklonost variranju (ovaj put na razini makrostrukture, teksta kao cjeline) i sklonost fikcionalizaciji. U *Starozavjetnim ličnostima* »fikcionalizacijski postupci« obuhvaćaju autorske komentare, zatim izvještavanje o unutarnjem životu likova na način sveznajućeg pripovjedača, te »proizvodnju« *novissima verba* – jake točke antičkih biografija – čak i kad Biblija takva *verba* ne bilježi. Obje crte Novaković motivira Marulićevim opredjeljivanjem za jedan žanrovski model nasuprot drugome:

variranje krute biblijske karakterizacije, svođenje višestranih ocjena na jednočlane, ipak [je] najlakše tumačiti Marulićevim poznavanjem antičke biografske prakse. Poseban odvjetak te prakse tvorile su biografije u nizu. Nanizani životopisi, objavljeni kao jedinstvena zbirka, jednostavno ne smiju ponavljati iste formulacije, pogotovo ne više istih

formulacija, na istom mjestu i s istim, dalekosežnim ambicijama. Iako je pokazivao najdublje strahopoštovanje za dokumentarnu dimenziju Pisma, Marulić je ipak njegovu mjestimičnu ostantativnu nebrigu prema bilo kakvoj stilizaciji pokušavao prekriti varijacijama na razini izraza... (Novaković, 1989, 186–87)

CITIRANI NOVAKOVIĆEV ČLANAK nagoviješta i osnovni problema generičke interpretacije: ima, naime, djela s više žanrovskih identiteta, djela koja možemo podjednako opravdano svrstati u *više* žanrova. »Rascjep generičke ličnosti« posebno je uočljiv kod glavnih Marulićevih latinskih djela, onih najopsežnijih i u prošlosti najuspješnijih, kod *Institucije* i *Evandelistara*. Za *Instituciju* pokazala je to Andrea Zlatar (2001), pitajući se predstavlja li »generički primjeren okvir za razumijevanje pripovjedne strukture« hagiografska tradicija ili je interpretativno učinkovitije razmatranje u svjetlu antičkog i srednjovjekovnog žanra egzempla.⁵⁸

Dvojni identitet *Institucije* Zlatar je preokrenula u interpretativnu pomoć, tumačeći žanr egzempla kao filter (ili: skup pravila za transformacije) kroz koji će propustiti razlikovna obilježja žanra hagiografije. Taj filter biva rekonstruiran iz usporedbe *Institucije* s općim karakteristikama hagiografskog žanra. Rezultat je – kao i u slučaju *Starozavjetnih ličnosti* – Marulićev stil: specifična poraba žanrovskog repertoara.

OD PET TIPIČNIH ELEMENATA, »motivskih jezgri«, hagiografskog pripovijedanja (uvodna biografska kronologija, trenutak spoznaje »poziva«, svetačko djelovanje za života, izuzetna smrt, svetačko djelovanje nakon smrti) Marulić »najčešće«⁵⁹ u egzemple preuzima i transformira tri (Zlatar, 2001, 83):

1. uvodnu biografiju sveca svodi na najkraće podatke (često sve sažeto u jednu rečenicu)
2. izabire ključne događaje iz svetačkog života koji svjedoče o njegovoj vjeri, hrabrosti ili nekim drugim vrli-

⁵⁸ Klasičnofilološko i humanističko čitanje *Institucije* kao zbirke egzempla potaknuto je još jednim Novakovićevim radom: Novaković (1987).

⁵⁹ Ovo bismo »najčešće« rado vidjeli kvantificirano, da i ne spominjemo kako bi primjeri suprotnog Marulićeva postupanja bili podjednako interesantni. No Zlatar se zadovoljava općom ocjenom, bez potanijeg preciziranja.

nama, a uklapaju se kao primjeri u tematsku strukturu pojedinih poglavlja *Institucije*

3. opisuje izuzetnu smrt kao dokaz prave vjere i potpune predanosti Bogu

Marulića na preoblake motivira dvoje: makrostilistička organizacija *Institucije* (strukturu ne određuju likovi, već teme, pojedine vrline i čudoredna djela) – ali i karakterističan narativni interes, sklonost dramatičnome (Novakovićeve »fiktionalizacija«).⁶⁰

⁶⁰ »riječ je o izboru onih radnji koje u sebi imaju dramsku napetost jer su organizirane na principu sukoba (vjera – ne-vjera) i suprotstavljanja«, (Zlatar, 2001, 84)

NARATOLOGIJU SU U istraživanje Marulićeva književnog opusa uveli također Andrea Zlatar i Darko Novaković, baveći se *Davidijadom* (Zlatar, 1991; Novaković, 1986). No dosad najpotpuniju tipologiju Marulićevih narativnih strategija u nekom proznom tekstu – možemo ih nazvati Marulićevim pripovjednim stilom – razradila je Gorana Stepanić (2000) za *Pedeset priča*,⁶¹ ustanovivši:

⁶¹ Stilističku građu za *Pedeset priča* naći ćemo i kod Pšihista (2001), koja je analizirala kompoziciju cjeline teksta i tipove alegoreze u pojedinim parabolama.

Pokazalo se da je konstrukcija priča na događajnoj razini relativno tipizirana, i da velik broj priča ima identičnu osnovnu događajnu strukturu, odnosno, da se izvjestan broj struktura ponavlja. (Stepanić, 2000, 422)

Prema tipologiji Stepanić, od 50 Marulićevih parabola njih 6 uopće nema priču; od ostalih 44, 41 predstavljaju ostvarenja šest modela, podijeljenih u dvije glavne skupine (priče s jednostrukom, odnosno s višestrukom fabularnom linijom). Preostale kombiniraju više prethodno opisanih modela, a ima ih i sa značajnim »pripovjednim viškom«: »broj događaja koji nisu nužni za odvijanje ili usmjeravanje radnje, opisi u nekim parabolama, daleko prelaze opseg nužan za oslikavanje i objašnjenje neke vjerske istine ili njezine primjene u svakodnevnom životu« (Stepanić, 2000, 428).

Parafraziranje

ISTRAŽIVANJA I OBJAVLJIVANJA dosad manje proučavanih, odnosno čak posve nepoznatih Marulićevih tekstova

– poput *Repertorija* ili sažetaka Katulovih pjesama u trogirskom kodeksu Petronija – upozorila su na još jedan važnu Marulićevu spisateljsku strategiju: parafraziranje. Ono je stilistički posebno privlačno, jer s parafrazom možemo uspoređivati tekst od kojeg Marulić polazi, te identificirati postupke preoblikovanja i eventualne njihove pravilnosti ili pretkazivosti. Također, postoje situacije kojima Marulić piše za samoga sebe, gdje je motiv »djelovanja na čitatelja« minimalan, ili posve automatski (dodavanje marginalija u knjige iz vlastite knjižnice, pravljenje izvadaka za vlastitu upotrebu).

Repertorij JE KAO riznicu marulićevskih parafraza predstavio Novaković (1998), uočavajući da Marulić, sastavljajući svoju zbirku općih mjesta (*commonplace book*), rjeđe parafrazira svetopisamska mjesta; da su mu uobičajeni postupci mijenjanje poretka riječi, nadomještanje izostavljenog subjekta, ispuštanje modifikatora iskaza; da češće sažimlje (pri čemu mu je sadržaj važniji od dokumentacijskih podataka), ali povremeno i dodaje: alegorijska tumačenja, biblijske paralele, komentare. Novaković se založio za proučavanje *dinamike* kojom Marulić izgrađuje motivski i topički inventar. Ta je dinamika vidljiva upravo iz različitih parafraza istoga mjesta ili motiva u različitim djelima, a Novakoviću je najzanimljivija jer može pomoći da se uspostavi (relativna) kronologija Marulićevih tekstova.

UVIDE O MARULIĆEVIM navikama pri parafraziranju potvrdila je Lučinova tipologija postupaka u sažecima koje je, na osnovi komentara Paladija Fuska, Marulić dodao prijepisu Katula u tzv. trogirskom kodeksu Petronija, a Lučin ih je otkrio i priredio *editio princeps* (Lučin, 2007). Važno je da Marulić iz Fuskova komentara *nikad* ne prepisuje doslovno; kao posebne strategije »parafraziranja i adaptiranja« u Katulovim se sažecima ističu sinonimne zamjene pojedinih riječi, promjena reda riječi, sintaktičke preinake, promjena govorne perspektive (subjekta) u rečenici.

Za upoznavanje i razumijevanje parafraze kod Marulića posebno su važan izvor knjige koje su pripadale splitskome piscu, odnosno Marulićeve bilješke na marginama tih knjiga (još uvijek velikim dijelom neočitane i neproučene). Nagoviješta to i nedavno objavljena bilješka potaknuta spominjenjem kabanice sv. Pavla u četvrtom svesku *Biblia cum commento* (Venetiis: Locatellus, 1489). Ondje Marulić – na margini posve drugačijeg teksta – parafrazira Kvintilijana (Posset, 2010, 156-157).

Usporedimo li parafrazu *In epigr.* 124,3 »Prima quippe cohors ceteras et numero et dignitate superabat« s odgovarajućim mjestom iz Perottijevih *Cornu copiae linguae Latinae* (Per. 19,67,4) »Prima cohors reliquas et numero militum et dignitate antecedeabat«, zapaziti ćemo da Marulić pridjev *reliqui* zamjenjuje jednako uobičajenim pridjevom *ceteri* (u Marulićevu latinskom korpusu – bez *In epigr.* – osnove se ovih riječi obje javljaju prilično često, s tim da je ponuđena sinonimska zamjena čak nešto rjeđa: *reliqui* – ima oko 500 pojavnica, *ceteri* – oko 300).

Perspektiva Marulićeve porabe u ovom se osvrću, slično kao i u Lučin (2011), postiže kako nalaženjem *loci similes* antičkih autora, tako i isticanjem jezičnih paralela s ostalim Marulićevim djelima.

Parafraze su istraživane i u *Tumaču uz natpise starih*, gdje je Marulić preoblikovao dvije skupine tekstova: same antičke natpise, te izvore za svoje komentare. Lučin (2011, gl. 6.2.4) donosi vrlo vrijednu zbirku građe u obliku grafički označene, dvostupačno organizirane usporedbe parafraza iz *Tumača* i odgovarajućih mjesta iz humanističkih priručnika (poput Tortellija, Perottija, Maffea Vegija, Pomponija Leta). Proučavanje te tablice navodi nas na zaključak da Marulić posjeduje svojvrstan »parafrazatorski refleksi«: prenoseći podatke, on redovno mijenja izraze, odajući se nekad očitij igri sinonimije. Tu igru možemo shvatiti i kao skroman autorski doprinos i kao vježbu pamćenja.

PA I MARULIĆEV SE PRIJEVOD *Hrvatske kronike* pokazuje kao posebna vrsta parafraze. Oslanjajući se na opis stila prijevoda uz izdanje u Sabranim djelima (Marulić, 2011., 148-166), možemo javiti da su pojedine izmjene izvornika u *Regum Delmatiae atque Croatiae gesta* uvjetovane stilskim preferencijama: drugačijim odnosom prema svetopisamskim citatima i brigom za eleganciju latinskog izričaja. Stil je tijesno povezan s *inventio*: pišući povijesni tekst, Marulić bira riječi i sveze antičkih historiografa, a ondje gdje se govori o kršćanskim temama poseže za patrističkim leksičkim rješenjima (pojedina mjesta potiču autora na upotrebu poetskih izraza). Sažimljući i amplificirajući hrvatski predložak, Marulić preoblikuje strukturu rečenice (često u hipotaktički organizirane periode) i pripovijedanja (poseže za prolepsom i analepsom, naglašeno kauzalno konstruirajući zbivanja).

Stilistika i *Evandelistar* ☞

Na putovanju od teorije prema modelu konkretnog teksta stigli smo do točke gdje možemo konačno početi govoriti o samom tekstu. Učinit ćemo to u dva dijela; najprije ćemo opisati *Evandelistar*, a potom prikazati dosadašnje stilističke spoznaje o njemu.

Evandelistar

Evangelistarium (*Evandelistar*, u daljnjem tekstu E) Marka Marulića prozno je, moralno-teološko humanističko djelo na latinskom. Sastoji se od 7 knjiga, 197 članaka (tri uvodna teksta – jedan od njih je *Index titularum* – i 194 poglavlja unutar knjiga). U različitim je izdanjima djelo popraćeno i različitim popratnim radovima, kako Marulićevim (heksameterski prepjev Petrarke »Ad Virginem beatam« s proznom posvetom Jerolimu Papaliću), tako i drugih autora (od Girolama Calva, Francesca Zulianija i Francesca Consorti iz prvog izdanja – do Šimundže, Tomasovića i Glavičića iz najnovijega).

PREMA DOSADAŠNJIM SAZNANJIMA, nije se sačuvao autograf, niti bilo kakav rukopis E; tekst poznajemo samo iz tiskanih izdanja. Za razdoblje između 1516. i 1985. do sad ih je opisano 22. Uz 16 latinskih postoje i prijevodi (ponekad su prevedeni tek odabrani ulomci): dva hrvatska, po jedan flamanski, talijanski, francuski i španjolski (Jozić i Lučin, 1998, 180–81). Ovolik broj izdanja svrstava E u kategoriju Marulićevih kršćansko-humanističkih best-selera.

Postoje indicije o ranijim izdanjima E, jednome iz Reggio Emilia iz 1487, drugome mletačkom iz 1500, trećemu *sine loco* iz 1501, te četvrtom iz Pise iz 1515. (Runje, 1992; Tomasović, 1999; Jozić i Lučin, 1998). Ove vijesti još uvijek očekuju definitivnu potvrdu.

U nedostatku kritičkog izdanja možemo tek nagađati koliko se razlikuju čitanja pojedinih verzija E. Njihovi međusobni odnosi, naime, nisu istraženi. Također možemo tek nagađati koliko je za života Marulić mogao kontrolirati tiskanje i opremu svoga djela (do njegove smrti pojavila su se četiri izdanja E).

Apsolutna je datacija E problematična. Najranije pouzdano potvrđeno izdanje objavljeno je 1516. (u Veneciji) – to je, dakle, *terminus ante quem*. Relativna datacija nešto je lakša: pisac E već je napisao svoje najpopularnije veliko djelo, *Instituciju*, također i *Pedeset priča*, pa i nikad objavljeno *De imitatione Christi*. Podaci apsolutne i relativne datacije omogućuju pretpostavku da je E napisan oko 1500, otprilike u Marulićevim pedesetima.

AKO SU SE TIJEKOM više od četiri i pol stoljeća pojavljivala – i bivala čitana – dvadeset i dva izdanja, dvadeset i dvije varijante E, filolozi i tekstolozi dobro će znati koliko je apstraktna, koliko općenita razina na kojoj su sva ova izdanja *identična*. Čitati E tiskanog 1516. u Veneciji doživljaj je drugačiji od čitanja E tiskanog 1601. u Antverpenu, ili pak od čitanja fragmenta istog djela prevedenog na hrvatski 1924. u Zagrebu; da i ne spominjemo izgled *primjerka* koji čitamo (koji može imati oštećenja ili tragove prijašnjih vlasnika i čitalaca), ili *medij* u kojem čitamo (danas je dostupno barem desetak digitalizata primjeraka i izdanja E). Za stilističko je istraživanje važno promisliti – barem nakratko – ne samo *tko* čita E, nego i *koji* E čita. Da mjesta sumnji ima, pokazala je pokusna usporedba mletačkog izdanja iz 1516. s modernim splitskim iz 1985. (Jovanović, 2003); otkrivene su razlike u makrostrukтури (u odnosu prema marginalnim bilješkama, u odabiru i redoslijedu paratekstova), ali i u dijelovima rečenica (neki su se »izgubili« negdje između 1516. i 1985). *Lectiones variae* mogu utjecati na ideološki profil teksta (npr. kad iz izdanja 1985. izostane preciziranje termina »in Christum credentes«: »tam gentiles quam Iudaei«).

Stilističke spoznaje o Evanđelistaru

O STILU E pisali su ponajprije autori koji su davali opći prikaz toga teksta ili uvod u nj (Kukuljević Sakcinski, 1869; Šrepel, 1901; Lekić, 1974; Glavičić, 1985; Tomasović, 1999; Šimundža, 2001; Lučin, 2001). No oni su to činili

usputno; u propedeutičkom kontekstu dovoljno je nekoliko općenitih stilističkih ocjena i dojmova. Raniji radovi stilistike se dotiču uglavnom na razini makrostrukture, opisujući podjelu E na knjige (koje su također okupljene po cjelinama). Iz podataka o uspjehu E u prošlosti mogla se naslućivati u najmanju ruku stilska kompetencija promatranog teksta, sposobnost E i njegova autora da zadovolje tekuće stilske norme.

PRVI KOJI JE IZRIJEKOM istaknuo literarnost E bio je Lekić (1974), koji je govorio o estetizaciji građe (Marulić piše »kao pjesnik«) i slikovnosti (»usporedbe s prirodom«). Lekić je uočio i simboličnost makrostrukture E: prva cjelina, posvećena krijeposti vjere, obuhvaća prvu knjigu E – druga, posvećena krijeposti nade, obuhvaća druge dvije knjige – a krijeposti ljubavi posvećena je završno četveroknjižje:

Čini mi se, kao da je upotrijebio sliku korijena, debla i grana, lišća i cvjetova, da prikaže dinamiku kršćanskog života. (Lekić, 1974, 159)

Tomasović (1999) donosi konkretne podatke o recepciji E, o onome što su čitaoci iz prošlosti smatrali privlačnim i vrijednim u Marulićevoj knjizi (to je implicitno zanimljivo za stilističku analizu); također javlja što cijene moderni čitaoci:

realističke sličice iz života, psihološki artikulirane, (...) male studije naravi i karaktera, s primjerima za pouku ili pokudu, mjestimično uokvirenim sentencijama, maksimuma (...) neobično živo zapažanje stvarnosti (Tomasović, 1999, 80)

Napokon, Lučin (2001) daje jasno artikuliranu obavijest o publici kojoj je upućen E: to su »prije svega svećenici, redovnici, biskupi«. Ovo je važno zbog persuzivnosti E, zbog njegove orijentiranosti na čitaoca (»sav mu bijaše smier, čitatelje skloniti na čudoredni i sveti život,« primijetio je još Kukuljević Sakcinski (1869)); no podjednako je važno i radi akulturacije modernog svjetovnog čitaoca.

Dosad nije bilo pokušaja da se E uklopi, recimo, u tradiciju evropskog renesansnog obrazovanja temeljenog na Bibliji, tradiciju unutar koje Green (1972) – doduše, prvenstveno u kontekstu njemačke Reformacije – razlikuje četiri vrste tekstova za svetopisamsku pouku: priručnike za biblijske perikope čitane u crkvi, zbirke pamćenja vrijedne građe, priče iz biblijske povijesti, vodiče za proučavanje Biblije kao knjige.

Glavičić

STIL E SREDIŠNJA je tema kraćeg rada Branimira Glavičića (Glavičić, 1986a), a obilje stilističkih zapažanja donose i »Bilješke i komentari« uz moderno izdanje E koje je priredio isti znanstvenik (Marulić, 1985).

Rad iz 1986. ničim ne odudara od općeg Glavičićeva viđenja Marulićeva stila (usp. gore, s. 102); dapače, možemo čak reći da je iz navedene skice teško vidjeti ima li u E ičega *drugачijeg* nego u ostalim Marulićevim djelima. Zanimljivije su usputne opaske: nailazimo tako na svijest o heterogenosti stila E, pa i na podatak o *distribuciji* različitih tipova diskursa:

širokim stilom oblikovane poduže religiozne refleksije i retorički efektne ekshortacije nalazimo na kraju poglavlja i knjiga gdje vrše funkciju zaključka raspravljanju o pojedinim temama. (Glavičić, 1986a, 380)

Heterogenost Glavičić pronalazi u još jednoj dimenziji: u suprotstavljenosti »humanističke« i »duhovne« razine jezika i stila. Znak su prve antički citati, dok duhovnu razinu obilježava biblijski i patristički leksik, kršćanska metaforika (»figurativni način izražavanja«), te »izvaci iz upotrijebljene literature, napose Biblije« – bilo da se radi o eksplicitnom citiranju, ili o »prikrivenoj,« neoznačenoj intertekstualnosti. Napokon, premda je tekst naslovio »Marulićev *Evanđelistar* kao književna umjetnina«, Glavičić predlaže da E čitamo kao posve drugačiju vrstu teksta:

Evanđelistar nije samo lijep primjer Marulićevih književnih ambicija i umjetničkih dostignuća nego, vjerujem, i najbolji primjer njegove, uvjetno rečeno, znanstvene proze, što se ogleda u sustavnosti izlaganja građe, dokumentiranosti, iscrpnosti, raščlanjenosti, logičnosti i neospornoj stručnosti (Glavičić, 1986a, 382).

Dvama polovima koje naziremo iz ovih napomena – »širokom«, »retorički efektnom« stilu nasuprot »znanstvenoj prozi« – Glavičić u »Bilješkama i komentarima« (Marulić, 1985) nije poklonio jednaku pažnju. Komentar je fokusiran na literarnost E, pri čemu dosljedno ističe:

Glavičić se zadovoljava obilježavanjem onoga što kao čitalac primjećuje, i to je posve primjereno komentaru, žanru u kojem nema mjesta i potrebe za sinteze i uopćavanja. Pa ipak, svaka od ponovljeno zapaženih pojava nudi polazište za stilističko istraživanje; dovoljno bi bilo zapitati se kojim sve sredstvima E realizira te pojave, gdje su te realizacije smještene (»gdje« u relativnom smislu – na kojem mjestu u poglavlju, u kakvoj vrsti poglavlja ili pasaža), kakav je njihov učinak.

1. citiranje i intertekstualnost (najčešće navođenje Vulgate; rjeđe se susreću odjeci iz crkvenih otaca, pogansko-antičkih autora i drugih Marulićevih djela – *Institucije*, *Pedeset priča*, *Davidijade*, *De humilitate*)
2. stilski kompleks slikovitosti
3. alegorezu
4. tragove situacije u kojoj je djelo nastalo (aluzije na suvremene prilike)
5. autorske komentare

Pojedinačne bilješke upozoravaju na Marulićevo etimologiziranje, na upotrebu tropa i figura koji nisu u vezi s figurativnošću ili alegorezom, na »skladno oblikovanu misao« (Marulić, 1985, 369, bilj. 1 uz 1,25), te na adresata (»Evanđelistar je, dakle, pisan u prvom redu za redovnike.« Marulić, 1985, 379, bilj. 16 uz 4,23).

KAD JE INTERPRETIRAO uočene pojave, Glavičić je to činio na stilistički nezadovoljavajući način. Te pojave, naime, više nije tretirao kao čitalac, već kao književni povjesničar, i umjesto da opisuje *učinak*, on je izvještavao o *rasprostranjenosti* – kako unutar Marulićeva opusa, tako i u »književnom prostoru« razdoblja. »Tradicionalna slika, česta i u humanističkih pjesnika«; »I u ovom se Marulićevo djelu može otkriti pokoji antički citat (...) čemu ovdje, strogo uzevši, ne bi bilo mjesta da ih on ne unosi po navici humanistički obrazovanih književnika«; »još su u Marulićevo doba bila omiljena ovakva alegorijska tumačenja«; »Ovakav figurativan način izražavanja s danas neobičnim metaforama karakterističan je za rane kršćanske pisce, a nije rijedak ni u Marulića«.

Na prvi se pogled čini da je takva historijskostilistička vizija čvrsto utemeljena na ishodišnom kontekstu, na dojmovima kakve je tekst mogao izazivati u doba svog nastanka. No uočiti ćemo i tragove čitanja sa stajališta modernog čitaoca (»Slika broda u oluji nije rijetka u marinista Marulića«). Nipošto nije jasno po kojim kriterijima u

Pri susretu s nama tuđom stilskom pojavom, koliko koristi spoznaja da je ona bila uobičajena u vrijeme nastanka teksta? Znači li to da je možemo ignorirati kao neizražajnu (ma koliko ona nama začudna bila) – ili upravo obratno, da je upravo ovdje lokus literarnosti, mjesto na kojem autor pokazuje kojeg je kalibra (svi pišu metafore, ali koje su *dobre*)? Također, koliko nam znanje odakle stilska pojava *potječe* pomaže da je *osjetimo*?

komentaru jednom biva istaknut ishodišni kontekst, drugi put moderno stajalište, da bi se treći put oba pristupa kombinirala.

Šimundža

AKO U OSKUDNOM spektru stilističkih istraživanja E Branimir Glavičić predstavlja filološku stranu, Drago Šimundža zastupa onu književno-kritičku; dok su Glavičićevi uvidi, sa stajališta stilističkog sljednika, odviše šturi, Šimundžini su i preobilni.

Stilistikom E Šimundža se bavio na tri mjesta (Šimundža, 1985, 1989, 2001); prvi put u okviru »općeg pristupa« E, treći put u okviru književne interpretacije cjelokupnog Marulićeva opusa, dok je u radu iz 1989. (»Literarne značajke Marulićeva Evanđelistara«) stil u samom središtu interesa. Sva je tri puta Šimundža podjednako odlučan – upravo je stil *differentia specifica* i razlog uspjeha E.⁶² Nažalost, u čemu se točno ta *differentia* sastoji, nije lako shvatiti. Isprva je uočljivo samo da stil E Šimundža ocjenjuje iznimno pozitivno, i da neprestano proširuje popis stilskih obilježja. Ovo je početni skup »stilskih kvaliteta«:

Jasnoća, oštrina zapažanja i postupnost, etički zapleti i raspleti, s kratkim poredbama i ilustracijama, metaforičnost i stilska sugestivnost, živahnost i književni postupak u izlaganju daju ovom moralnom kodeksu dramsku dinamičnost i literarnu ponesenost. Šimundža (1985, 34)

Pasus niže slijedi nova kvalifikacija »literarnog postupka« E, opreka humanističke forme i didaktičkog sadržaja:

forma mu je humanistički ponesena i dinamično tkana, dok su mu motivika i sadržajna poruka didaktički obilježene. Obilno se služi pjesničkom riječi i plastičnim slikama, briljantnim stilom i anegdotskim ekskursima, no nikada ne gubi iz vida svoju temeljnu opciju i konačnu svrhu. Šimundža (1985, 34–35)

Četiri godine kasnije, Šimundža (1989) vidi literarnost kao difuzno svojstvo cijelog E – ali literarnost obuhvaća opet drugačiji (ili možda isti?) skup karakteristika:

⁶² »U moru onodobne teološke, etičke, hagiografske, biblicističke, moralne i ascetskomistične literature, Marulić se je nametnuo Evropi svojim književnim stilom, umjetničkim senzibilitetom i plastičnim izričajem« (Šimundža, 1989, 194).

Sav je *Evandelistar* protkan literarnim sredstvima, retoričkim intonacijama, živahnim opisima, skladnom naracijom, gipkim izričajem, figurativna, metaforična i funkcionalno sugestivna iskaza. Šimundža (1989, 204)

[Marulićev] prozni, pripovjedački talent dolazi do izražaja u njegovim biranim riječima, ritmičkim rečenicama i kompozicijskim odnosima, u umjetničkom tkanju i brojnim književnim sredstvima Šimundža (1989, 209)

U STILISTIČKIM OČIMA, Šimundžine radove muči isto što i Glavičićeve: izneseno je *što* (od stilskih pojava postoji u E), ali ne i *kako* (na kojim mjestima, u kojim omjerima, u kakvim međusobnim vezama, kojim jezičnim sredstvima ostvareno).

Dakako, u popisivanju toga *što* Šimundža, poput Glavičića, iznosi zanimljive ideje. Šimundža (1989) u E uočava i izdvaja:

1. postojanje *narativnog* elementa
2. raznolikost i variranje izričaja, povezano sa sadržajem
3. »komparaciju« (točnije: analogiju) kao osnovni logički postupak⁶³
4. stilski potencijal (»posebnu draž, živahnost i pjesnički ton«) citata
5. najučestalije stilske figure:
 - (a) figure govora: paralelizam, gradaciju, kontrast, nabranje
 - (b) figure »didaktičkog diskursa«, usmjerene na održavanje veze s adresatom ili na zornost izlaganja (pitanja i odgovori, upravni i neupravni govori, apostrofiranje, stanke – možda digresije? –, uveličavanje, ironija, karikatura, primjeri)
 - (c) odabir i razmještaj glagola i pridjeva

Nedostatna dokumentiranost i jasnoća ocjena primorava nas ipak da ove tvrdnje smatramo *hipotezama*: polazištem za znanstveno konzistentniju i pregledniju provjeru.

Pripovjedački je stil za Šimundžu antipod »znanstvenog«, odnosno argumentativnog. Odavde zapravo slijedi zaključak dijametralno suprotan Glavičićevu, za koga je E obrazac Marulićeve znanstvene proze (usp. gore, s 122).

Marulić »vrlo vješto varira stil i, kada mu odgovara, upotrebljava jednostavnu, kratku rečenicu, ili pak prelazi u parataksu. Rado postavlja pitanja, dijeli opomene i na svoj način dijalogizira; poseže za tuđim izrekama, navodima, ilustracijama. Jednom izravno citira, drugi put prepričava ili sâm komentira. U etičkim postavkama rečenice su mu kraće, zbijenije; u usporedbama i primjerima duže, složenije, prelaze u zavisne periode« (Šimundža, 1989, 203).

⁶³ »ako tako i tako učiniš, kao onaj i onaj – bit će tako i tako, odnosno: ono što se dogodilo Davidu, Samsonu, Iliji... dogodit će se i tebi« (Šimundža, 1989, 206).

Citati

Izravni citati, prvenstveno biblijski, u E su najčešće i identificirani kao tuđe riječi, bilo unutar teksta, bilo marginalnim bilješkama. Unutar citata nalazi se oko 25.220 riječi, tako da doslovni navodi čine oko šestine (16%) unutar 156.000 riječi Marulićeva djela.

JEDNIM SMO RADOM (Jovanović, 2003) i sami pokušali interpretirati određeni stilski kompleks E, onaj koji čine marginalije (u E iz 1516. ima ih više od 1800), citati (kojih, igrom slučaja, ima također nešto preko 1800) i njihovi konteksti. Zahvaljujući tome, tekst smo prepoznali kao skup uputa kršćanima ne samo kako živjeti, nego i *kako čitati Bibliju*; kojim se biblijskim mjestima koristiti kao vodič kroz život, i kako to činiti:

Evandelistar se kroz svoje rubne naznake ukazuje kao biblijski metatekst, kao lako čitljiv i pristupačan izbor ključnih biblijskih mjesta, tematski odabranih i preraspoređenih, a prearanžiranih i anotiranih na popularan, (Marulićevoj) suvremenosti razumljiv način. (Jovanović, 2003, 41–42)

Tekst Evanđelistara ☞

STILISTIČKO JE ISTRAŽIVANJE koncentrirano na izraz, njegove interpretacije kreću od konkretne jezične porabe. U takvoj situaciji izuzetno važnim pokazuje se fiksiranje – ili barem eksplicitno određivanje – *inačice* teksta na kojoj ćemo istraživati. Koju smo, dakle, od najmanje dvadeset i dvije postojeće varijante E uzeli kao polazište, zašto smo odabrali upravo tu varijantu, što smo s njome dalje činili?

Naše se stilističko modeliranje temeljilo na računalno čitljivoj verziji najranijeg fizički potvrđenog izdanja E, onoga mletačkog iz 1516.⁶⁴ Izdanje smo odabrali smatrajući ga izrazito autentičnim; s druge strane, tu smo autentičnost donekle i izobličili, budući da se »digitalna« verzija (svakog) izdanja nužno razlikuje od svojega »analognog« predložka.

Autentičnost

VEĆ ZNAMO DA NEMAMO kritičkog, tekstološki pouzdanog izdanja E; nemamo ni načina da utvrdimo što je Marko Marulić *zaista* napisao i kakvu je točno prezentaciju svog djela zamislio. Ne poznajemo ni »Evanđelistare kroz stoljeća« – varijante koje su različita izdanja nudila svojim čitaocima. Znamo, međutim, da je moderna vulgata (Glavičićevo izdanje za Književni krug Split) nepouzdana: zbog makrostrukture, zbog razgraničenja rečenica i interpunkcije, zbog ispuštanja paratekstova kao što su marginalije i bilješke drugih autora, zbog izostavljanja čitavih sintagma iz tijela teksta.

Razlozi za tekstološki oprez: gore, s. 120, kao i u Jovanović (2003).

⁶⁴Slike primjerka ovog izdanja (Marulus Spalatensis, 1516) slobodno su dostupne na internetu kao digitalizat Sveučilišta u Zaragozi.

Autentičnost izdanja iz 1516. važna nam je iz istih razloga iz kojih su pri učenju stranih jezika važni autentični, neprilagođeni tekstovi (i stvarne situacije). Izvorni tekst ne oslobađa nas nužnosti da ono što doživljavamo protumačimo na moderan način, ali povećava vjerojatnost da će taj način biti upravo *naš*, a ne tuđi: takav tekst smanjuje mogućnost lakih izlaza, stanjuje sigurnosnu pregradu koju između nas i uznemirujuće drugosti izvornog djela postavljaju stereotipi i vrijednosni sudovi našega vremena.

U PRILOG VERZIJE iz 1516. govori njezina blizina Marulićevoj autorskoj volji. Tri su indicije za tu blizinu. Prvo, to je najranije poznato izdanje, pa je najveća vjerojatnost da mu je za predložak služio autograf (odnosno prijepis koji je sam Marulić priredio za tisak). Nadalje, renesansna Venecija s renesansnim Splitom komunicira ažurno; ažurnost je manje vjerojatna u slučaju splitskog dopisivanja s Baselom i Kölnom (bez obzira na kulturnu utjecajnost potonjih središta). Napokon, mletačko je izdanje prošlo korekturu, tijekom koje je otisak iznova uspoređen s predložkom. O tome svjedoči sam korektor, suizdavač i svojevrsni *ante litteram* urednik izdanja 1516, mletački svećenik Francesco Consorti iz Lucche (u bilješci »Franciscus Lucensis ad lectorem«):

Ceterum omnia ab archetypo deerrata (non omnino, ut videbis, magni momenti fuerint) codici apposui.⁶⁵

⁶⁵Marulus Spalatensis (1516, f. 151v)

Plod kolacije jest popis »*Errata, quę recognito volumine deprehendimus, sic emendanda sunt*« (f. 152–155). Možemo biti skeptični prema savjesnosti obavljenog rada (tekst iz 1516. sadrži pristojnu količinu grešaka koje Consorti nije uočio), ali ostaje činjenica da je Marulićev urednik imao uvida u »archetypus«.⁶⁶

⁶⁶Primjer Consortijeve korektorskog rada vidi u Dodatku, s. 231.

Pregled po temama

TEKST E RAŠČLANJEN JE na sedam knjiga i 194 poglavlja (uz posvetno pismo i predgovor, djelo čini ukupno 196 manjih cjelina). Ovakva je raščlanjenost bila dovoljno važna da se na nju upozori na samom početku E: u mletačkom izdanju iz 1516. odmah nakon Marulićeva posvetnog pisma Francescu Consortiju slijedi »Index librorum capitulorumque Euangelistarii« (tek potom dolazi »M. Maruli praefatio in suum Euangelistarium«).⁶⁷ Kazalo sadržaja očito je zamišljeno kao bitno informatičko pomagalo pri korištenju opsežne knjige; i sami su naslovi poglavlja sročeni tako da olakšavaju uvid u teme i njihovu organizaciju. Kazalo i naslove i ovdje ćemo iskoris-

⁶⁷Marulus Spalatensis (1516, f. 2r–5v); usp. Jovanović (2003, 26)

Liber

Primus

I

De fide Deo prestanda.

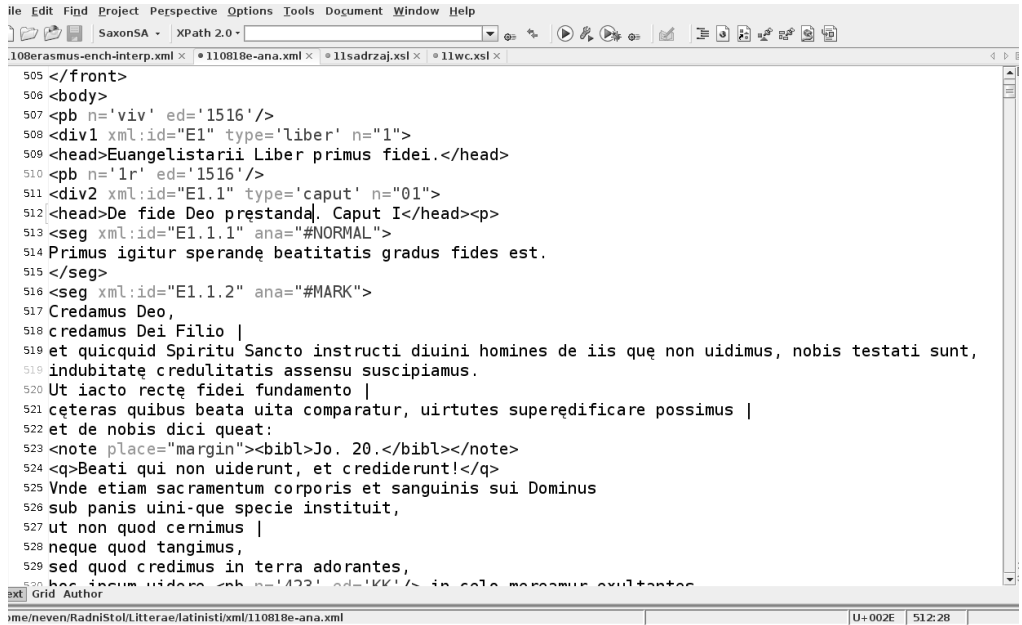
Cap. I.

Primus igitur sperandę beatitudinis gradus fides est. *credam?* deo | *credam?* dei filio | et quicquid spiritu sancto instructi diuini homines de iis que non vidimus | nobis testati sunt | in dubitate credulitatis assensu suscipiamus. Et facta recte fidei fundamenta | ceteras quę beata vita comparatur | virtutes superedificare possumus | et de nobis dici queat | *Beati qui non viderunt* | Jo. 20. et *crediderunt*. Unde et sacramentum corporis et sanguinis sui dominus sub panis vini que specie instituit | ut non quod cernimus neque quod tangimus | sed quod credimus in terra adorantes | hoc ipsum videre in celo mereamur

exultantes. Et quoniam vnus fidei nostre finis est | diuino frui conspectu | omnes nobis ipse saluator noster ait. *Venitemini et credite euangelio*. Tunc enim plurimum prodest *mar. 1.* euangelii fides | cum nos delictorum | quibus deum hominesque offendimus penitet. *Idem alibi precepit dicens* | habete fidem dei. qui fidem dei habet | hinc humanae solentie callide inuentis arguteque conclusionis credunt | sed soli veritati diuinitus reuelate firmiter adherent | humanam doctrinam diuine semper post habentes. *Accro quidem et ad samaritanam mulierem* | id est ad animam perfidam saluanda ipse veritatis magister christus dixit | *crede mihi mulier quia diceret* | mihi crede quod dei sapientia sum | non philosophis qui humana sapientia non poetis pulchre fatuitatis scriptoribus | qui in deorum vitę numeranda multitudine delirant. neque iudeis qui trinitatem denegant | non intelligentes in vna simplici que substantia personarum pluralitate | qua et ipse sanctus propheta dauid vidit dicens | *dixit dominus domino meo se de a dextris meis*. et alibi | *verbo dei celi firmati sunt* | et spiritu oris eius omnis virtus eorum. *Quod si recte acciperent* | etiam in veteribus scripturis mysterium sanctę trinitatis contineri saterentur | et nobiscum simul sentirent. *Crede mihi inquit*. distantiam quidam faciunt | inter credere deo | et credere in deum. ut credere in deum sit per fidem operari | et eius cui credimus precepta exequi. *Idem dicit* | hoc est opus dei | ut credatis in eum quem misit ille. *Idem tamen credimus* | deinde operi accingimur. alteri sine altero nihil proficit ad salutem. *Ceterum fieri solet* | ut ad sectę huius professionem accedentes non nihil suspensum animum primitus gerant | deinde (si tamen dignoscendę veritatis proposito hoc agunt) magis illuminati | nihil verius esse existimant quam quod sacrarum litterarum monumentis contineri cognoscunt. *Qui ita in fide stabiliri cupiunt* (omnes autem cupere debent) deo supplicent | et hominem illius imitentur | qui in euangelio ait *credo domine adiuua in credulitate meas*. *Simul enim et credebatur* | et quasi in credulus nutabat. *Et quoniam experimento tam didicerat* | suam credulitate omnino infirma esse et imbecille | nisi auxilio iuuetur diuino | a domino opere petiit | ut perfectius crederet. *Porro qui tam de religione nihil dubitant* | continuo de iudea ad mores transire cupiunt | ad alioquin vir

A

Slika 3: Početak teksta E (prema izdanju iz 1516) u strojnoj verziji, s XML oznakama dodanim za potrebe ovog rada (software: <oxygen/> XML Editor 9.3).

titi za pregled E. Svoju interpretaciju tematske strukture djela, na koju ćemo se oslanjati u stilističkom istraživanju, naznačili smo okupljajući poglavlja u tematske skupine i određujući latinskim pojmovima (prema Marulićevim naslovima) teme tih skupina. Pregled donose tablice 2–8.

⁶⁸Sličnom višestrukom organizacijom odlikuje se ep *De vita et gestis Christi* Jakova Bunića (1526): 16 pjevanja ondje je okupljeno u 9 »andeoskih zborova« i 7 »darova Duha Svetoga«; prvih 9 pjevanja dodatno se dijeli u po tri »hijerarhije«, posvećeno Bogu Ocu, Sinu i Duhu Svetomu.

⁶⁹Primjere smo u čitavoj knjizi numerirali konzekutivno, te će sljedeća skupina (na s. 148) početi brojem 3.

UPOZORAVAMO DA E ima i alternativnu makrostrukturnu podjelu: organiziran je i u cjeline veće od knjiga, simbolički naslovljene prema kršćanskim krepostima vjere (1), nade (2–3) i ljubavi (4–7).⁶⁸ Jasne signale te alternativne podjele nalazimo u formulacijama naslova knjiga mletačkog izdanja iz 1516. (»Euangelistarii liber primus fidei«, glasi naslov prije prvog poglavlja; te smo formulacije preuzeli i u tablice 2–8). Signale nalazimo i unutar teksta, na »šavovima« završetka E 1 (primjer 1) i početka E 4 (2).⁶⁹

- (1) Confecta est prima propositi operis pars, quam titulo Fidei applicandam censuimus; nunc de spe, et quę illi magis arbitrabimur conuenire, Spiritu Sancto instruente disseremus. (1,28)

- (2) Quę ad fidei speique uirtutem magis pertinere arbitrator, hactenus dicta sunt. Restat ut charitatis quoque officia Deo adiuuante exponamus, easque simul partes tractemus, quę illi congruere uidebuntur, bonis mala more nostro conferendo, ut legentes et quid sequendum sit | et quid uitandum discant. (4,1)

PREGLED U TABLICAMA 2–8 svjedoči o *kohezivnosti* E, pokazujući koliko su njegove sastavnice tijesno povezane. E 1 počinje temom vjere, da bi prešao na temu života onih koji najsavršnije vjeruju; E 2 s teme nade prelazi na one koji žive sukladno toj nadi. (Time se uspostavlja i paralelizam prvog para knjiga.) Rasprava o krepostima kršćanskog življenja prelijeva se u E 3 – podsjetimo, 2 i 3 su *libri spei* – spuštajući se do detalja svjetovnog života. Obilježen odnosima s bližnjima, takav je život logičan most prema kreposti ljubavi i njenim aspektima iz E 4–5.

Tek u E 6 dolazi do zaokreta, i to dvostrukog. Mada se tema zahvalnosti logično nastavlja na temu dobročinstava koja zatvara E 5, u 6 osjećaj nije upućen ljudima, već Bogu. Naslovi se jače oslanjaju na biblijsku i crkvenu povijest. Pošto u 6,10 završi (opsežna) cjelina o dobročinstvima, kohezivnost knjige slabi: teme propovjednika, rada i poniznosti labavo su povezane poljem »duhovnog života«. Na poniznost iz E 6 logično se nastavlja E 7 raspravom o oholosti, antipodu poniznosti, te o srodnim krepostima i porocima (poslušnost, trpljenje, srdžba). Pretpostavimo li da je srdžba posebna vrsta ne-trpljenja, a da su grdnje sastavni dio srdžbe, naći ćemo (opet labavu) vezu s krepostima i porocima povezanim s riječju, zaključnom temom E.

Računalni tekst

POŠTO SMO ODABRALI polazni tekst, već smo ga sljedećim potezom deformirali: preveli smo ga u računalno obradiv oblik. Slova i bjeline izvedeni na papiru tiskar-

Venerabili Presbytero Francisco Lucensi Cantori ecclesię
Venetę sancti Marci M. Marulus. S. P. D.

Index librorum capitulorumque Euangelistarii

M. Maruli preŕfatio in suum Euangelistarium

Liber primus fidei

De fide Deo preŕstanda	c. 1	} <i>Fides</i>
De fidei constantia et uirtute	c. 2	
De fide sine operibus	c. 3	
De perfidia	c. 4	
In illos qui de miraculis que scripta sunt dubitant	c. 5	
De Ecclesia fide fundata	c. 6	} <i>Ecclesia</i>
In eos qui in ecclesia nequiter se habent	c. 7	
De Lege et Euangelio	c. 8	} <i>Lex</i>
In contemptores Legis uel Euangelii	c. 9	
De conuersis ad Deum	c. 10	} <i>Conuersio</i>
De auersis a Deo	c. 11	
De animi constantia	c. 12	} <i>Constantia</i>
De animi inconstantia	c. 13	
De animi fortitudine	c. 14	} <i>Fortitudo</i>
De animi imbecillitate	c. 15	
De contemptu glorię	c. 16	} <i>Gloria</i>
De glorię appetitione	c. 17	
De mortis conditione	c. 18	} <i>Mors</i>
De uite cupiditate	c. 19	
De perfectione uite	c. 20	} <i>Vita</i>
De uita solitaria	c. 21	
De bono sacerdote	c. 22	} <i>Sacerdos</i>
De malo sacerdote	c. 23	
De studio lectionis	c. 24	} <i>Lectio</i>
De auditionis cura	c. 25	

De contemplatione	c. 26	} <i>Contemplatio</i>	Tablica 3: Knjige, poglav- lja i tematske cjeline E, nastavak
De loco et tempore contemplationis	c. 27		
De prauis cogitationibus cauendis	c. 28		

Liber secundus spei

De spe uenię	c. 1	} <i>Spes</i>	
De desperatione	c. 2		
De decem pŕceptis	c. 3	} <i>Praecepta</i>	
De mandatorum consyderatione	c. 4		
De pŕuaricatorum poena	c. 5		
De uigilia	c. 6	} <i>Vigilia</i>	
De malo somnolentię	c. 7		
De somniis	c. 8		
De oratione fructuosa	c. 9	} <i>Oratio</i>	
De oratione infructuosa	c. 10		
De peccatorum poenitentia	c. 11	} <i>Paenitentia</i>	
Qualem oporteat esse poenitentiam	c. 12		
De obstinatione non admittentium poenitentiam	c. 13		
Ad desperantem exhortatio	c. 14	} <i>Spes</i>	
De peccatorum confessione	c. 15	} <i>Confessio</i>	
De iis qui confiteri negligunt	c. 16		
De sacramento corporis Christi	c. 17	} <i>Sacramentum</i>	
In eos qui sacramentum male sumunt	c. 18		
In eos qui sacramentum sumere recusant	c. 19		
De ieiunio et refectione	c. 20	} <i>Ieiunium</i>	
Quale debet esse ieiunium et quanta sit eius uirtus	c. 21		
De uitio uictum delicatiorum exigentium	c. 22		
De uitio male ieiunantium	c. 23		
De uitio ieiunare nolentium, uentrique indulgentium	c. 24		
De remedio crapulę	c. 25		
De perseuerantia uirtutum	c. 26	} <i>Perseuerantia</i>	
De leuitate ad uitia relabentium	c. 27		

Liber tertius spei

De prudentia et simplicitate	c. 1	} <i>Prudentia</i>
De prudentia uitiosa et simplicitate stupida	c. 2	
Quid sit sapientia et ubi quęrenda	c. 3	} <i>Sapientia</i>
De scientia diuinitus tradita et sapientis officio	c. 4	
Quod sapientia donum Dei sit, et uera sapientia Christum imitari	c. 5	
Quod sola Dei sapientia efficit beatos	c. 6	
Quę sapientia est uitanda	c. 7	
Quod sapiens docere alios debet	c. 8	
De demonum natura	c. 9	} <i>Daemones</i>
Quare creatus diabolus	c. 10	
De nominibus demonum propriis	c. 11	
De nominibus demonum brutalibus	c. 12	
De nominibus demonum publicę dignitatis	c. 13	
De nominibus demonum priuatę conditionis	c. 14	
De denominatione demonum a rebus inanimatis	c. 15	
Quod tentationes pati necesse sit, maxime circa principia conuersionis	c. 16	} <i>Tentatio</i>
De duobus tentationum generibus	c. 17	
Quod diabolo imminutę sint uires	c. 18	
Quomodo uincitur tentatio diaboli	c. 19	
De tentationibus carnis	c. 20	
De remediis contra carnis tentamenta	c. 21	
De reparatione lapsi	c. 22	
Oratio contra tentationes carnis: et post uictoriam actio gratiarum	c. 23	
Quod oportet nos conformari Christo	c. 24	} <i>Christus</i>
De consortio fugiendo	c. 25	} <i>Consortium</i>
De consortio habendo	c. 26	
De paupertate colenda	c. 27	} <i>Paupertas</i>
De diuitiarum confidentia	c. 28	
De diuitiarum malo et paupertatis bono	c. 29	
Nequis timeat necessaria sibi defutura	c. 30	

Tablica 4: Knjige, poglav-
lja i tematske cjeline E,
nastavak

Liber quartus charitatis

De charitate erga Deum	c. 1	} <i>Caritas</i>
De charitate erga proximum	c. 2	
De charitate erga inimicos	c. 3	
De malo odii	c. 4	

De pace publica et priuata	c. 5	} <i>Pax</i>
De pace seruorum Dei	c. 6	
De pace anime et corporis	c. 7	
De pace simulata	c. 8	

De bonitate	c. 9	} <i>Bonitas</i>
Quod bonitas et perfectio donum Dei sit	c. 10	
De moderatione uirtutum	c. 11	
De fructibus bonitatis	c. 12	
De premio iustorum	c. 13	

De peccatis principalibus per septem lepre genera significatis	c. 14	} <i>Peccata</i>
De peccatorum differentia	c. 15	
Que mala peccato accedant	c. 16	
Que peccata sunt precipue damnabilia	c. 17	
Vnde tanta peccantium multitudo	c. 18	

De quinque sensibus	c. 19	} <i>Sensus</i>
De uisu	c. 20	
De auditu	c. 21	
De odoratu	c. 22	
De gustu	c. 23	
De tactu	c. 24	
De remedio contra sensuum uoluptatem	c. 25	

Liber quintus charitatis

De temperantia	c. 1	} <i>Sexus</i>
De uirginitate	c. 2	
De castitate uiduali	c. 3	
De consortio diuersi sexus uitando	c. 4	
De remediis aduersus tentamenta libidinis	c. 5	

Tablica 5: Knjige, poglav-
lja i tematske cjeline E,
nastavak

De matrimonio	c. 6	} <i>Matrimonium</i>
De uiri uxorisque officio	c. 7	
De coniuge diligenda temporeque continendi	c. 8	
De coniuge eligenda	c. 9	
De filiorum educatione familiaque regenda	c. 10	
De fornicatione uitanda	c. 11	

De triplici elemosinarum genere	c. 12	} <i>Elemosina</i>
Quibus danda est elemosina	c. 13	
Quantum pauperi sit largiendum	c. 14	
Pro quibus facienda est elemosina	c. 15	
De elemosinę utilitate	c. 16	

De uitio auaritię	c. 17	} <i>Auaritia</i>
De uana diuitum spe	c. 18	
Quod auaritia multorum causa sit malorum	c. 19	
Ad diuites exhortatio	c. 20	

De beneficiis conferendis, ut Deo similes simus	c. 21	} <i>Beneficia</i>
De beneficiis dispensandis	c. 22	
Qualiter nos gerere debemus in dandis beneficiis	c. 23	
De beneficiis accipiendis	c. 24	
De beneficiis reddendis	c. 25	
Vtrum debemus pro beneficio, cui successit iniuria	c. 26	

Liber sextus charitatis

Vtrum Deo reddi possit beneficium	c. 1	} <i>Gratia</i>
De gratis erga Deum in Testamento Veteri	c. 2	
De gratis erga Deum in Testamento Nouo	c. 3	
De ingratu ante diluuium	c. 4	
De beneficiis Iudeis collatis post diluuium	c. 5	
De ingratitude Iudeorum in Deum, et quę pro idolatria passi sint	c. 6	
Mala decem tribuum	c. 7	
Mala duarum tribuum	c. 8	
Mala Iudeorum post Christi passionem propter incredulitatem	c. 9	
De ingratitude hereticorum et Iudę proditione	c. 10	

Tablica 6: Knjige, poglav-
lja i tematske cjeline E,
nastavak

De officio catholici p̄dicatoris	c. 11	} <i>Praedicator</i>
Quid potissime p̄dicandum sit	c. 12	
Qui p̄termittendi et qui docendi et qualiter corripiendi	c. 13	
Vt p̄dicator ab adulatione procul sit et p̄dicandi tempora obseruet	c. 14	
De p̄dicantium meritis	c. 15	
De p̄dicantium beatitudine	c. 16	
Quantum prodest habere p̄dicatorem	c. 17	
Quantum nocet p̄dicatorem non habere	c. 18	}

De corporis manuumque labore	c. 19	} <i>Labor</i>
De ocio inutili et infructuoso	c. 20	

De humilitatis uirtute	c. 21	} <i>Humilitas</i>
De exaltatione humilium in Lege	c. 22	
De exaltatione humilium in Euangelio	c. 23	
De humilitate Christi	c. 24	
De humilitate uitiosa	c. 25	

Liber septimus charitatis

De superbię uitio	c. 1	} <i>Superbia</i>
Quanta mala pariat superbia	c. 2	
In eos, qui sanctitatis ostentatione alios carpunt	c. 3	
Quod superbi succumbant passionibus, et quę sint illa per quę notantur superbi	c. 4	
Quod alii dignitate, alii humilitate laudari appetunt, alii Deo quoque se audent comparare	c. 5	
Quod sancti quandoque lapsi sint per superbiam	c. 6	
De superbia diaboli et superbiorum damnatione	c. 7	
De superbiorum poena	c. 8	

De obedientia Deo p̄standa	c. 9	} <i>Oboedientia</i>
Quorum imperio parendum sit	c. 10	
De obedientium p̄mio	c. 11	
De inobedientię poena	c. 12	

Tablica 7: Knjige, poglav-
lja i tematske cjeline E,
nastavak

De patientia calumnie	c. 13	} <i>Patientia</i>
De patientia persecutionis	c. 14	
De patientia ingratitude, percussione et bonorum ablationis	c. 15	
De patientia morbi et aduersitatum	c. 16	
Quantum prosint res aduerse	c. 17	
De patientia Iob, et quare bonis accidant mala	c. 18	
De patientia martyrii	c. 19	
De exhortationibus ad patientiam martyrii	c. 20	
Verba sanctorum martyrum ad tyrannum in ipsos sequentem	c. 21	
Quod non debemus ultro se offerre suppliciis	c. 22	
Quod multum prodest in calamitatibus recolere passiones Christi	c. 23	
De impatientie uitio erga Deum	c. 24	
De impatientie uitio erga proximum	c. 25	

De ira non uitiosa sed utili, et de ira Dei	c. 26	} <i>Ira</i>
De remediis iracundie	c. 27	

De benedicendi studio	c. 28	} <i>Benedicentia</i>
De maledicendi nequitia	c. 29	
De calumnia et detractone	c. 30	
De delatorum malignitate	c. 31	
De maledicentie uitande cura	c. 32	

In fine operis peroratio c. 33

Cantilena Beatę Marię virginis.

FINIS

Tablica 8: Knjige, poglav-
lja i tematske cjeline E,
završetak

skom bojom ili njezinom odsutnošću preoblikovani su u niz strojnih kodova (usp. slike 2 i 3). Takav se niz može prikazivati na ekranu kompjutera, ali se njime može i manipulirati, može ga se mijenjati na razne načine. Zato ističemo »deformiranje«.

Na razini jezičnog izraza E iz knjige u kompjuter migrira bez problema; selidba traži samo što više pažnje i točnosti. No već su na ovom prvom stupnju provedeni sljedeći zahvati:

1. nije preneseno rastavljanje riječi i podjela na retke⁷⁰
2. ispravljene su očite slovne pogreške
3. zadržana je ortografija modernog izdanja (1985)
4. interpunkcija izdanja 1516. nije modernizirana (logička interpunkcija nije zamijenjena gramatičkom), ali jest normalizirana (retoričku smo artikulaciju teksta *per cola et commata* proveli i ondje gdje predložak postupa nedosljedno ili nelogično)
5. zadržane su marginalne bilješke izdanja 1516. (prema Jovanović, 2003)

Pojedine, pak, informacije koje izdanje 1516. prenosi *implicitno*, »bibliografskim kodovima« tiskarskih, grafičkih i tipografskih označitelja (McGann, 2004, 137–138) – formatom, uvezom, bojom, vrstom papira, načinom kako je tekst složen na stranici, odabirom i veličinom slova,⁷¹ inicijalima, živim glavama i paginacijom odnosno folijacijom – u našoj su kompjuterskoj verziji dijelom izostavljene, dijelom prevedene u *eksplicitne* kodove računalnog jezika XML. U računalne su oznake pretvoreni znakovi tekstualnih podjela (knjige i glave, glavni tekst i paratekstovi – uključujući i tiskane marginalije). Prema izdanju 1985. tekstu su dodane oznake citata. Nisu označavani tragovi tuđih čitanja (npr. rukom dodane marginalne bilješke i potcrtavanja ili priređivačevi komentari iz izdanja 1985).

⁷⁰ Radi lakše i točnije obrade enklitički je veznik *-que* crticom odvojen od riječi na koju se nadovezuje.

⁷¹ Npr. odabir gotice, odnosno talijanske rotunde, kod talijanskih tiskara oko 1500. signalizira »znanstvenu ili religioznu knjigu« (Jovanović, 2004).

Elektronsko izdanje teksta, u dvije verzije – s vidljivim oznakama segmenata u HTML formatu, te kao radni XML dokument – slobodno je dostupno na internetu, na adresi <http://mudrac.ffzg.unizg.hr/~njovanov/stilistika/e.html>.

Segmentacija i interpretacija

KLJUČNI ZAHVATI NAŠEG istraživanja bili su dijeljenje teksta na »stilske segmente« (dodavanjem oznake za početak i kraj segmenta) i označavanje tako omeđenih segmenata. Tekst u XML formatu tada izgleda kao fragment na slici 4: segment je omeđen parom oznaka unutar prelomljenih zagrada (<seg>... </seg>). Takav se par oznaka u XML jeziku naziva »elementom«. Početna oznaka elementa sadrži i »atribute« id (jedinstvena identifikacija segmenta) i ana (analitička vrijednost); iza znaka jednakosti, unutar navodnika, nalazi se vrijednost atributa (id="E5.17.26", ana="citat"). Elementi i atributi unaprijed su određeni standardom TEI XML, dok vrijednost atributa može biti bilo koji niz znakova.

Općenito o računalnom označavanju teksta Renear (2004); o TEI XML Burnard i Bauman (2007).

```
<seg id="E5.17.26" ana="normal dvodjelno kontrast">
Cui autem uerum diuitiis potius est,
non dona sequitur sed iustitiam.
</seg>
<seg xml:id="E5.17.27" ana="citat">
Quam quoniam opibus præfert,
ipse a Domino honorabitur,
dicente propheta:
<note place="margin"> <bibl> Esa. 33 </bibl> </note>
<q>Qui excutit manus suas ab omni munere,
iste in excelsis habitabit.</q>
</seg>
```

Slika 4: Dva segmenta E (*Euang.* 5,17) u XML formatu, s oznakama vrijednosti. U segmentu 5.17.27 javljaju se i citat (unutar elemenata q) i (izvorna) marginalna bilješka koja ga dokumentira (unutar elemenata note).

Računalno označavanje prema fizičkom

TEKST OZNAČEN NA računalno čitljiv razlikuje se od fizički anotiranog primjerka knjige (kakav čini tradicionalnu podlogu književnih istraživanja) na najmanje pet načina.

1. mnogo je lakše naknadno mijenjati oznake (ujednačavati, utočnjavati, dodavati nove, brisati stare)
2. mnogo je lakše oznake i označena mjesta dalje obrađivati (npr. izdvajajući i uspoređujući mjesta koja sadrže istu oznaku, istražujući odnos označenih segmenata i određene jezične pojave, prevodeći svojstva segmenata u brojčane ili vizualne prikaze)
3. mnogo je brže kretati se na relaciji metatekst (oznake) – tekst (i obratno): u računalnoj verziji, listanje i indeksiranje biva zamijenjeno »skakanjem« i pretraživanjem⁷²
4. zahvaljujući internetu, računalni je tekst mnogo lakše učiniti dostupnim javnosti – što znači da se kod računalnih tekstova ne moramo ograničavati na izvještaje o istraživanju (svatko može ostvariti uvid u *cjelokupnu građu*)
5. napokon, mnogo je lakše i tekst i rezultate istraživanja *prikazivati* na različite načine (npr. grafički ističući istorodne segmente ili odjeljujući raznorodne, odabirući što će od enkodiranih informacija biti prikazano, a što neće)

⁷²Tekstovi u TEI XML formatu pretraživi su pomoću jezika XPATH, standarda za pristup dijelovima XML dokumenta (Clark i DeRose, 1999).

ДОБИТАК СВИХ ОВИХ »mnogo lakše« nije samo u brzini i komoditetu, već i u kapacitetu; prednosti elektronskog »čitanja« posebno dolaze do izražaja kod istraživanja *opsežnog* teksta (kao što je E) ili većega korpusa tekstova.

Naša je daljnja teza, međutim – to je i jedna od temeljnih pretpostavki »digitalne humanistike« – da će označavanje i analiza teksta (ovdje »stranog«: renesansnog, latinskog, religioznog) elementima računalnog jezika dovesti do epistemološkog pomaka. Ne samo »više, brže, lakše«: računalno označavanje promijenit će razumijevanje onoga što tekst i čitanje jesu – u ovom slučaju, pokazujući kako čitamo *stil* jednog teksta.

Model čitanja stila ☞

SREDIŠTE SU NAŠEG istraživanja činili izrada, analiza i provjera stilističkog modela E, osmišljenog kao model jednog osobnog čitanja, ili još točnije: kao model *procesa upoznavanja stila* E. Ovdje ćemo pokazati od čega se sve taj model sastoji: koja su bila njegova polazišta, kako su birani i korišteni njegovi elementi, te napokon – što je ostalo izvan njegova dosega.

Pretpostavke

MODELIRANJE E krenulo je s dviju u izvjesnoj mjeri proturječnih točaka. Prvo, stilskim smo obilježjem smatrali ono što u tekstu zapaža čitalac, te je osnova stila za nas *subjektivno iskustvo*. Drugo, pretpostavili smo da se zapažanje stila tijekom čitanja *uči*, da se svijest o stilu mijenja slično kao što komunicirajući učimo strani jezik (ispočetka razumijemo tek osnovno, da bismo opetovanim izlaganjem i uporabom, susretanjem istih sadržaja u različitim kontekstima, postajali sve kompetentniji, sve osjetljiviji na nijanse). To znači da se, kako čitalac napreduje kroz tekst, mijenja i ono što u tekstu biva zapaženo. To znači i da čitačev doživljaj nije *posve* nekontroliran i proizvoljan. Subjektivni se doživljaj opet i opet sudara s ne-subjektivnom »građom«: materija pruža otpor, *ad hoc* pretpostavke bivaju daljnjim čitanjem potvrđene ili osporene. *Tragove* tih potvrda ili osporavanja, pretpostavili smo, moguće je naknadno prikupiti.

U S/Z Barthes – namjerno i promišljeno – granice leksija (odlomaka Balzacove novele *Sarrasine* kojima će dodati svoj komentar) postavlja mimo bilo kakve »metodološke odgovornosti«, tvrdeći da tako postupa zato što ga više od označitelja zanima *označeno*: »dovoljno je da svaka leksija ne sadrži više od tri ili četiri značenja«.

Iz zavjetrine margine priznali bismo i da nas u računalnom modeliranju sirenski privlači *performativnost*: književnoznanstveno proučavanje koje mijenja stabilnost i integritet »fizičkog artefakt« postaje *djelovanje*, bilo ono shvaćeno kao McCartyjevo *tinkering* (»uradi sam«), McGannova »deformativna književna kritika« ili Barthesovo »faire du lecteur, non plus un consommateur, mais un producteur du texte«. Performativno proučavanje-pravljenje stila približava modeliranje i drugome (zapravo nikad sasvim odsutnom) aspektu stilistike: onom discipline *stvaranja* teksta.

ZA PRIPREMU MODELA koristili smo se dvama zahvatima u tekst: segmentiranjem i vrednovanjem. Segmentiranje – osim što je sugerirano TEI XML shemom označavanja – čini naš model sličnim Danteovim *divisioni* (v. gore, s. 77) i Barthesovim »leksijama« (Barthes, 1970). No Dante i Barthes dijelili su tekstove koje čitaju po jedinicama *značenja*; mi smo E pokušali dijeliti po »jedicama« stila.

Nadalje, Barthes je svojim leksijama pridavao značenja putem operacija »crne kutije« subjektivnih ili tekstualnih konotacija – bez (deklariranog) interesa da shvati *kako* ta crna kutija radi, namjerno *ovlaš* strukturirajući shvaćanje. Nas ne samo da zanima kako radi crna kutija učenja stila, i ne samo da o tome imamo svoje ideje – još nas više privlači zamisao da se na toj crnoj kutiji može *eksperimentirati*. Otud modeliranje, proces kao cikličkog napretka u spoznavanju *kako znamo to što znamo* – napretka koji proizlazi iz sudara sa (svjesno i nesvjesno) nametnutim ograničenjima.

Takvih ograničenja u svojem modeliranju odmah vidimo tri:

1. računalo kao (istovremeno nesavršen i zahtjevan) alat za aproksimaciju ljudskoga doživljaja
2. dvostupanjsko istraživanje (prva faza, bilježenje doživljaja teksta, biva evaluirana u drugoj fazi, u analizi modela)
3. opsežan predmet modeliranja (za razliku od npr. lirske pjesme, E sadrži veliku količinu »stilskih stimula«)

OD MODELA OČEKUJEMO da bude istovremeno i katalog i dijagram stilskih pojava u tekstu. Ovisno o tome prolazimo li skupom segmenata »horizontalno« (od početka do kraja) ili »vertikalno« (izdvajajući segmente po određenim kriterijima), stil ćemo promatrati »dinamično«, na »vektoru« uobičajenog čitanja, ili »statično«, na »skalaru« pojedine skupine. Žargonom XML-a, iz »stablaste strukture« dokumenta (*node tree*) možemo birati kako »djecu« ili »roditelje« određenih čvorova, tako i njihovu »braću«.

Predznanje

ONO ŠTO ĆEMO BILJEŽITI tijekom izrade modela (u svojoj onoj nesavršenosti koja je sudbina svakog modeliranja) bit će, dakle, ono što smo o stilu E naučili tijekom bilježenja. No malo je tekstova pred kojima je čitalac *tabula rasa*. Nužno je bilo zato nekako definirati predznanje, ono što smo u tekst donijeli, što smo već znali – o E, o stilu, o latinskom stilu.

Naše predznanje čini s jedne strane šarena skupina lingvističkih, retoričkih i empirijskih znanja i predodžaba o stilu (dijelom izložena u prethodnim poglavljima ove knjige). S druge strane stoji jednostavan sustav proizašao iz međudjelovanja dvaju teorijskih poticaja: onih Riffaterrea, o dinamici neobilježenog i obilježenog (usp. gore I.) – te svetog Augustina iz *De doctrina Christiana* IV, 19–25.⁷³

Augustinova pragmalingvistika

OPISUJUĆI SPECIFIČNU VRSTU komunikacije – javni nastup kršćanskog govornika-duhovnog vođe – Augustin mora zaključiti da stil kršćanskog govornika, suprotno nazorima klasične, »poganske« retorike, nije određen temom. Ne postoji »uzvišeni« i »prizemni«: kršćanska je tema uvijek ista, uvijek uzvišena, uvijek važna. Za Augustina, glavno je razlikovno obilježje vrstâ stila *djelovanje* na slušaocima ili čitaocima. Ovakvo bismo shvaćanje danas nazvali pragmatičkim. Evo ključnog mjesta iz *De doctrina Christiana*:

non semper [doctor eisdem res magnas] debet granditer dicere, sed submisso, cum aliquid docetur; temperate, cum aliquid vituperatur sive laudatur: cum vero aliquid agendum est, et ad eos loquimur, qui hoc agere debent, nec tamen volunt, tunc ea quae magna sunt, dicenda sunt granditer, et ad flectendos animos congruenter. (*Doctr.* 4,19,38)

Formalno je obilježje *dictionis submissae* »znanstveni«, logički i pregledno organiziran diskurz, najprikladniji za formuliranje problema, njihovo raščlanjivanje i rješavanje,

⁷³ PL 34, col. 106–117. Na Augustinovu modernost upozorili su nas radovi Milovanovic-Barham (1993) i O'Donnell (1980). Premda oba istraživanja Augustinovu interpretaciju »tri razine stila« razmatraju na klasičan način (u kontekstu antičke retoričke prakse), iznesene ideje bile su dovoljan poticaj za pažljivije stilističko čitanje izvornog teksta.

Funkcije niskog stila kod Augustina: »aperire clausa, et nodos solvere questionum [...] etiam dum hoc agitur, aliis quaestionibus, quae fortassis inciderint, ne id quod dicimus improbetur per illas aut refellatur, occurrere« (*Doctr.* 4,20,39); usp. i novozavjetne i patrističke uzorke sva tri stila koje Augustin navodi u *Doctr.* 4,20,39–21,50.

Simetričnost srednjeg stila: »in quibus propria propriis tanquam debita reddita decenter excurrunt. (...) membratim fusa« (Doctr. 4,20,40).

Opis uzvišenog stila: »Grande autem dicendi genus hoc maxime distat ab isto genere temperato, quod non tam verborum ornatibus comptum est, quam violentum animi affectibus. Nam capit etiam illa ornamenta pene omnia; sed ea si non habuerit, non requirit. (...) Satis enim est ei propter quod agitur, ut verba congruentia, non oris elegantur industria, sed pectoris sequantur ardorem« (Doctr. 4,20,42). I nešto kasnije, nakon citata Gal. 4, 10–20: »Numquid hic aut contraria contrariis verba sunt reddita, aut aliqua gradatione sibi subnexa sunt, aut caesa et membra circuitusve sonuerunt? et tamen non ideo tepuit grandis affectus, quo eloquium fervere sentimus« (Doctr. 4,20,44).

kao i ekstrapoliranje teza. – Nasuprot ovome, *dictio temperata* već je afektivno obojena. Tu se hvali ili kudi kako bismo publiku potakli na nešto ili odvratili od nečeg – kako bismo je naveli da formira stav – ali ova razina djeluje i estetski: skladnošću, simetričnošću forme. – Napokon, *dictio grandis* nema posebnog formalnog obilježja: može biti i ukrašena i neukrašena, i simetrična i asimetrična – ali je naglašeno emocionalna, nosi pečat povišenog emocionalnog stanja govornika, i dojam spontanosti.

Augustin je znao i da nijedan tekst nije stilski homogen, da ne treba, ili čak ne može takav biti. Zato je antcipirao i Riffaterreova zapažanja o »lokalnoj normi« stilskeg konteksta:

quantum congrue fieri potest, omnibus generibus dictio varianda est. Nam quando prolixa est in uno genere, minus detinet auditorem. Cum vero fit in aliud ab alio transitus, etiamsi longius eat, decentius procedit oratio: quamvis habeant et singula genera varietates suas in sermone eloquentium, quibus non sinuntur in eorum qui audiunt frigescere vel tepescere sensibus. (Doctr. 4,22:51)

POSEGNUTI ZA AUGUSTINOM kako bismo istraživali stil E ne znači vratiti se u latinistički trokut o kojem smo ranije govorili (usp. s. 81). Nije stvar u kršćansko-naučiteljskoj intenciji (tu nam i dalje prijete opasnost anakronizma: ta Augustina od Marulića dijeli više od tisuću godina!). Važnije su *otvorenost* i *univerzalnost* Augustinovih kriterija.

Ako su kriteriji teme, kao i kriteriji žanra, kulturno uvjetovani, te se mijenjaju ovisno o vremenu i prostoru – kriteriji učinka na publiku ostaju, na temeljnoj razini na kojoj ih je formulirao Augustin (priopćavanje preglednog niza argumenata, vrijednosnog stava, emocionalnog stanja; održavanje pažnje variranjem, unutar teksta i unutar pojedine razine), dovoljno općeniti i dovoljno općeljudski da bi bili primjenjivi i u specifično *našem* susretu s E, kao tekstom druge kulture i tuđeg jezika, ali ipak *ljudskim* tekstom.

Drugim riječima: kad se nađemo pred pet stoljeća starijim tekstom namijenjenim usavršavanju života u duhu kršćanstva, vrlo je vjerojatno da će nam i forma i tema biti tuđi. Vrlo je vjerojatno da ćemo i formi i temi pristupati ili čisto »arheološki«, ne osjećajući dovoljno neposredno (a neposrednost je možda najvažnija komponenta stila, razlog njegova postojanja) – ili čisto »deformativno«, tako da nas s pošiljaocem poruke ne povezuje ništa osim činjenice da čitamo iste nizove slova i bjelina. Tu nam Augustin nudi poveznice, otvara nam treći put: put argumentacije, estetike, afektivnosti. Postavljamo hipotezu da moderni ljudi mogu s renesansnim tekstovima komunicirati na diskurzivnim razinama argumentacije (izlaganja), estetskog užitka (ljepote izraza) i afektivnosti – barem onako kao što su renesansni ljudi komunicirali s antičkim tekstovima.

AUGUSTINOV PRAGMALINGVISTIČKI pristup stilu važan je iz još jednog razloga: njime smo korigirali Riffaterreov model. Podsjetimo, Riffaterre je predlagao da »stilski kontekst« shvatimo kao igru obilježenih i neobilježenih segmenata kako ih zapaža čitalac. No već će prvi pokušaj primjene (ili provjere) te teorije pokazati da je binarni model (obilježeno 1, neobilježeno 0) odviše jednostavan. Recimo, u njemu nema mjesta za slijed segmenata koji su obilježeni, *ali različito* (npr. 1, 0, 3, 0, 2, 4...). Nasuprot tome, Augustinovo »pra-searleovsko« prepoznavanje ilokucijske vrijednosti stila ostavlja mjesta za *različite* intencije. Augustin, majstor komunikacije, dobro je znao da se jezikom služimo iz različitih razloga i u različite svrhe, da prenosimo *različite vrste* poruka; znao je da obilježavamo na različite načine.

Mimo modela: stilске čestice

TIJEKOM MODELIRANJA postalo je jasno i da neke pojave uočavamo, ali ne želimo ih unositi u model.

Pragmalingvističkim terminom *ilokucijske vrijednosti* (*illocutionary force*) koristimo se ovdje u njegovu najjednostavnijem, osnovnom značenju *funkcije* koju iskaz ima, npr. izjave, ponude, objašnjenja itd.

Razlozi su sljedeći:

1. takve su pojave odviše učestale
2. same po sebi stvaraju premalo značenja
3. opsegom su manje od rečenice

Radi se, dakle, o jezičnim pojavama koje su ekvivalentne zvučnim učincima (»sonancijama«) razmatranim u Williams (2004). Williamsove sonancije značajne su samo ukoliko je relevantna njihova veza sa sadržajem, ukoliko je ona »istinski pažnje vrijedna«; mimo takve veze, sonancije nose tek *potencijal* djelovanja na čitaoca.

Naš je dojam da je upotreba »stilskih čestica« bila dio latinskog književnog standarda, jezične kompetencije. Blagi hiperbat, na primjer, zapazili smo i u Augustinovo *De doctrina Christiana*, i u Kempenčev *De imitatione Christi* i u Erazmovu *Enchiridiju* – mada je svijest o toj pojavi nestala iz »kataloga znanja« usvajanog u modernim školama.

Ovakve bismo pojave nazvali »stilskim česticama«, smatrajući da se one, kako bi segment postao posebno uočljiv, moraju udružiti u »molekulu« i sa značenjem, i s drugim stilskim česticama – bilo onima iste vrste, ili drugačijima.

Kratko ćemo predstaviti izolirane primjere dviju takvih pojava zapaženih u E: »blagog« hiperbata i kontaktnih sinonima.

»Blagi« hiperbat

Kada je red riječi izmijenjen tako da su sastavni elementi sintagme razdvojeni tek jednom riječi (obično glagolom), i obično na kraju rečeničnog članka, radi se, po svemu sudeći, o Marulićevoj – i ne samo Marulićevoj – navici, »maniri«. Navodimo iz E (primjeri 3–12):

- (3) Sancta quippe lectio sanctum decet sacerdotem (*Dedic.*)
- (4) quis tamen tanta desipit temeritate (*Praef.*)
- (5) nisi auxilio iuuetur diuino (1,1)
- (6) premitque magnitudine tanto ampliat magis (1,14)
- (7) et miserationum multitudo multitudinem tollat delictorum. (2,1)
- (8) beatitudine frueretur eterna (3,10)
- (9) perniciosas mortiferasque sequitur uoluptates (4,2)⁷⁴

⁷⁴ Ovdje je uočljiv i par kontaktnih sinonima, o kojima v. sljedeći pasus.

- (10) consequenti corrūpit offēnsa (5,26)
 (11) cum sermonibus p̄dicatoris instructus relicto errore ad uiam sese confert ueritatis (6,17)
 (12) conditionis suę oblitus immundum imitetur spiritum (7,7)

Za vrijeme obilježavanja u jednom smo času pretpostavili da se ovakav blagi hiperbat može razlikovati od »jačega« – ali i oznaku hbaton model bilježi samo četiri puta, i u ograničenom rasponu (E 5,16–6,4). Radi se, dakle, o čitalačkoj pretpostavci koja se pokazala neplodnom, i to vrlo brzo tijekom čitanja.

Blagi hiperbat javlja se praktički u svim Marulićevim tekstovima. Ilustracije radi, navodimo nekoliko primjera iz (neukrašenih) *Starozavjetnih ličnosti* (13, 14), te iz relativne privatnosti *Repertorija* (15–18) i marginalnih sažetaka uz rukopisnog Katula (19, 20).

- (13) heretica subuersi prauitate catholicam Christi perturbant Ecclesiam *Vir. ill, Abdias*
- (14) Sacerdotibus prauē uiuentibus exprobrat, idolatras maledictione lacessit, principum increpat superbiam, damnat auaritiā, explicat terrores futuri iudicii. *Vir. ill, Sophonias*
- (15) Quando animę describuntur membra *Repert. Lucas, s. v. anima (Rep I, s. 46)*
- (16) Crudelem medicum intemperans facit eger. *Repert. Seneca, s. v. inobediens (Rep II, s. 87)*
- (17) an hi qui p̄cipua in deos essent ueneratione, talibus afficerentur p̄miis *Repert. Sabellicus, s. v. ingratus (Rep II, s. 103)*
- (18) gubernationis optime optimarum legumque elucebit origo *Repert. Plato, s. v. rex (Rep III, s. 193)*
- (19) Catullus Cornelium alloquitur Nepotem, cui suum dedicat libellum *marg. Catul. 1*
- (20) per suum iuret consulatum *marg. Catul. 52*

Značajno je i da su se oznake hbaton javljale nesamostalno, *unutar* drugih segmenata (triput označenih s normal – tu je hiperbat sastavnica *dictio temperata* – a jednom unutar segmenta označenog s mark).

Marulićeva navika, ali i njezin stilski potencijal, dolaze do izražaja pri usporedbi primjera s margina Katula s izvornim rečenicama Paladija Fuska (Lučin, 2007): usp. npr. 19 ~ Catullus hoc primo epigrammate alloquitur Cornelium Nepotem, cui opus suum dedicat; 20 ~ peierat per suum consulatum.

Kontaktni sinonimi

UPOTREBU PARA RIJEČI iste vrste i sličnoga značenja kao obilježje Marulićeva stila istaknuo je Glavičić, u *De ultimo Christi iudicio* popisao ih je Lučin, u hrvatskim ih je Marulićevim tekstovima uočavao Vončina (usp. gore s. 102, 106). Kontaktne su sinonimi i u E uobičajena stilska čestica. Navodimo samo nekoliko primjera (21–30; posebno smo demonstrirali situacije gdje se višekratno javljaju slični odabiri: 25–30).

Bilježimo paralele samo iz Lučinova kataloga uz *Ult. iud.* (Lučin, 1998, 143): usp. 23 ~ Mihi uero conuenientius aptiusque uidetur; 24 ~ crux illa suo lumine (...) eoque facilius reliquas celi lucas supereminebit atque precellet; 29 ~ aucta ac dilatata... Christiana religio; 30 ~ in conuiuio pacis quietisque eterne.

- (21) statui atque decreui (*Praef.*)
 (22) de omnibus dubii atque animo suspensi (1,4)
 (23) si ab oratore aliquo apte diserteque recitentur (1,25)
 (24) beneficiaque (...) que omnem taxationem supereminent et excedunt (1,26)
 (25) pareant atque obsequantur (5,7); parendi atque obsequendi (7,9); parere atque obsequi (7,12)
 (26) iure ac merito (1,12; 2,26; 7,12; 7,14; 7,25)
 (27) declinare ac fugere (3,21; 3,25)
 (28) dura atque aspera (4,11; 6,13; 7,15; proterua atque a. 7,1; difficilia atque a. 7,21; dura asperaque 1,14)
 (29) auctis ampliatisque rebus (7,19)
 (30) quietis ac pacis triticum (7,31), silentium quietis et placabilitatis est custos (7,32)

OSIM ŠTO DEMONSTRIRAJU jezičnu kompetenciju (ili, da se izrazimo humanističkim terminom, eleganciju), pojave ovdje proglašene česticama nose, smatramo, manji – lokalni ili sekundarni – potencijal naglašavanja. Blagi hiperbat, sam po sebi, najčešće »znači« kraj rečenice; kontaktne sinonimi »upozoravaju« na važan pojam. No sve se to u čitanju *cjeline* pokazalo nedovoljnim (odviše sitnim, odviše čestim) za stilsku dominantu, za prihvaćanje i prijenos neke od Augustinovih ilokucijskih vrijednosti. Takvo što moramo tražiti drugdje.

Dio III.

Evaluacija modela

VEĆ SMO IZRADOM elektronske verzije preoblikovali tekst E u nešto podatnije, manipulabilnije. Umjesto knjige, dobili smo *korpus*: skup znakova o kojem je, zahvaljujući računalima, praktički trivijalno lako dobiti podatke, evidencijske (ima li nečega u korpusu ili ne), frekvencijske (koliko se puta nešto pojavljuje) i relacijske (u kakvom odnosu to nešto stoji prema nečemu drugome).⁷⁵ Bez strojne podrške ovako bi nam nešto jedva bilo moguće, a kamoli lako dostupno, budući da je E opsegom ravan petini Biblije ili jednoj i pol Ilijadi.

Dok je Marulićevo djelo bilo dostupno isključivo u tiskanim izdanjima, određene probleme nismo ni zapažali (počevši od onoga trivijalnog: koliko E ima točno riječi?). Nismo ih zapažali jer su bili nepraktični, neisplativi; rješavanje bi zahtijevalo trud koji su ranija vremena rezervirala isključivo za najbitnije, najvrednije, *univerzalne* projekte. No, »manipulativni troškovi« strojno pretraživog teksta postaju minimalni (bez obzira mjerili ih mi novcem, vremenom ili brojem angažiranih ljudi). Strojna pretraga omogućava da za doslovno nekoliko časaka pronađemo ne samo igle, nego i različite vrste slamki – i to ne samo u jednom plastu, nego i u više njih, ili u bilo kojem od njih.

U ČASU KAD sâmo *traženje* više nije problem, kad jednom raspoložemo i računalnim korpusom i sredstvima za njegovo brzo i pouzdano pretraživanje, vrlo se jasno i bolno otvaraju daljnja pitanja: *što tražiti* i *što činiti* s pronađenim?

Istraživanje spoznajnih mogućnosti korpusa – ujedno i opis našega stilističkog modela i skiciranje načina na koji se model može usavršiti – počet ćemo od jednostavne kvantitativne analize. Potom ćemo razmotriti gorespomenuto trojstvo evidencije, frekvencije i relacije.

⁷⁵Usp. Tadić (2003, 31).

Trud i rad potrebni za izradu »pješice« sastavljenih rječnika, indeksa, konkordancija... značili su da će takve rječnike i konkordancije dobiti tek *najvažniji* jezici i tekstovi, poput grčkog i latinskog, antičkih klasika, Biblije.

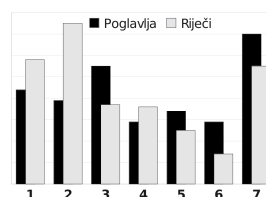
Korpus na korpusu ☞

NAŠ »STROJNO ČITLJIV« STILISTIČKI MODEL E zapravo su *dva* korpusa. Onaj temeljni jest sama elektronska verzija teksta, kako je opisana gore (s. 131). Drugi korpus čine segmenti i oznake dodavani tekstu. Kakve stilističke implikacije imaju *kvantitativne* dimenzije ovih dvaju korpusa?

Riječi i knjige

TEKST E OBASEŽE oko 156.000 riječi. Poglavlja od kojih je sastavljen prilično su kratka: od 194 iz glavnog teksta, 26 ih ima manje od 400 riječi (ispod dvije kartice teksta), a samo 8 više od 1400. Najčešće (93 poglavlja, 47%) obasežu između 400 i 800 riječi, do tri kartice. Tako je E istovremeno i duga i kratka knjiga, prikladna za česta, a kraća čitanja.

I KNJIGE VARIRAJU opsegom: od 25 poglavlja i 17.720 riječi (6) do 33 poglavlja, odnosno 27.310 riječi (maksimumi nisu dosegnuti u istoj knjizi: poglavlja u 7, riječi u 2). Detaljan pregled donose tablica 9 i slika 5. Rasponi odstupanja iznose 9590 riječi i 8 poglavlja, što znači da najopsežnije knjige (2 i 7) brojem riječi i poglavlja za trećinu nadmašuju onu najkraću (6). Usporedimo li, pak, odnos broja poglavlja s odnosom broja riječi po knjigama, zamijetit ćemo da je raskorak najveći u 2: ondje su poglavlja prosječno najduža. Obratan odnos zapažamo u 3, 5, 6 i 7, gdje je udio poglavlja veći od udjela riječi; po

Slika 5: Knjige E prema broju poglavlja i riječi

Najkraće pojedinačno poglavlje ima 174 riječi (6,7 »Mala decem tribuum«), a najduže 2175 (3,24 »Quod oportet nos conformari Christo«).

Knjiga	Poglavlja	Riječi
1	28	24.740
2	27	27.310
3	30	21.380
4	25	21.170
5	26	19.440
6	25	17.720
7	33	24.250
	194	156.010

Tablica 9: Broj poglavlja i riječi u knjigama E

prosječnoj kratkoći poglavlja osobito se ističu 3 i 6, a u slijedu 2-5 mogao bi se pretpostaviti i izvjestan ritam: knjige s više riječi i manje poglavlja (2, 4) smjenjuju one s manje riječi i više poglavlja (3, 5). Potencijalno važnom za strukturu čini se i okolnost da početna knjiga 1 obuhvaća približno isto onoliko riječi (ali znatno manje poglavlja) koliko i završna 7. Naslućuje se još jedna os simetrije: dok u 1 i 2 broj riječi nadmašuje broj poglavlja, u 6 i 7 je obratno.

Tablica 10: Broj poglavlja i riječi po skupinama knjiga E

Skupina	Poglavlja	Riječi
<i>a</i> Vjera (1)	28	24.740
<i>b</i> Nada (2, 3)	57	48.690
<i>c</i> Ljubav (4-7)	109	82.580
Ukupno	194	156.010

⁷⁶ »Dakle, kao da [Marulić] progresivno udvostručava materiju raspravljanja počev od vjere, preko nade, do ljubavi: knjige 1, 2, 4; pogl. 28, 57, 108 [sic]; str. 73, 143, 245«, (Lekić, 1974, 159).

IMA LI U BROJU riječi i poglavlja E traga alternativnoj podjeli, onoj na cjeline vjere, nade i ljubavi (v. gore, s. 128)? Prikupili smo podatke u tablici 10. Odnos $a : b : c$ po broju poglavlja, kao što je zapazio Lekić (1974), jest otprilike $1 : 2 : 4$;⁷⁶ no, odnos po broju riječi približno je $1 : 2 : 3$. Ovime se još jednom sugerira tendencija da se poglavlja skraćuju kako knjiga odmiče; istovremeno, zapažamo da je, prema broju riječi, sredina Marulićeva djela približno ondje gdje počinje E 4 (prve tri knjige imaju zajedno oko 73.430 riječi).

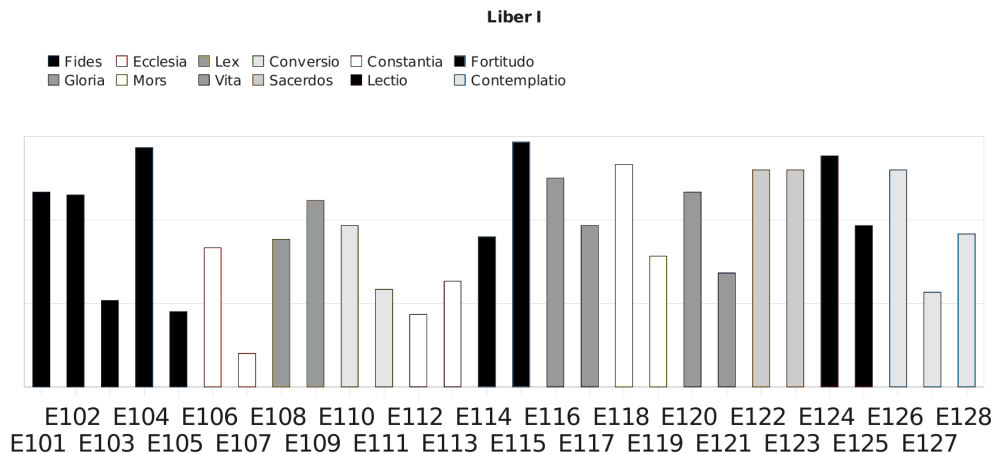
Broj riječi i teme poglavlja

SAME PO SEBI, prikazane su brojke za stilističko istraživanje nebitne, ili čak varljivo bitne (kao da nešto znamo, a zapravo ne znamo ništa). No odnos broja riječi može, povezan s nekom drugom dimenzijom teksta, poslužiti kao indikator, ili barem kao polazište za istraživanje: može nas uputiti na potencijalno značajne dijelove E.

Gornju smo tezu pokušali provjeriti jednostavnim vizualizacijama odnosa distribucije broja riječi po poglavljima i tema tih poglavlja (prema podjeli na s. 132–

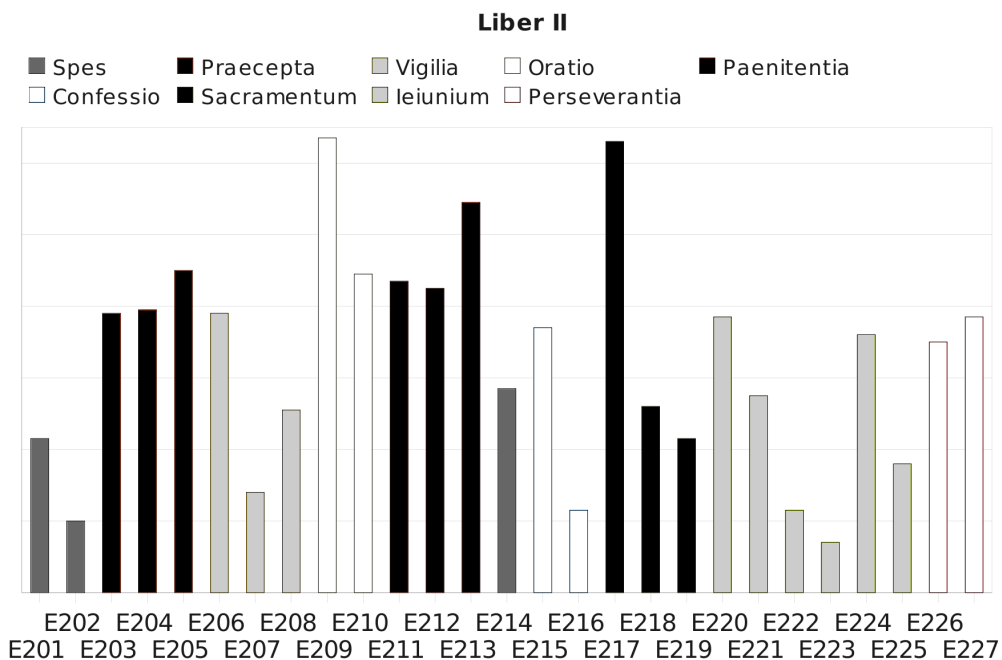
138). Ovaj eksperiment, mada nema veze s modeliranjem kakvo smo zamislili, koristan je iz dva razloga: orijentacijski, daje kurzoran uvid u sadržaj djela dovoljno opsežnoga da bude nepregledno; kompozicijski, podsjeća da osim strukturne podjele na knjige i skupine knjiga postoje i podjele nižih razina, *unutar* knjiga (i unutar pojedinačnoga poglavlja). O Marulićevom »arhitektonskom« pristupu kompoziciji teksta znamo dovoljno da smijemo od vizualizacija nešto očekivati.

Grafički prikazi distribucije riječi po poglavljima u sedam knjiga E nalaze se na slikama 6–12. Različitim nijansama sive i crne istaknute su različite tematske cjeline.

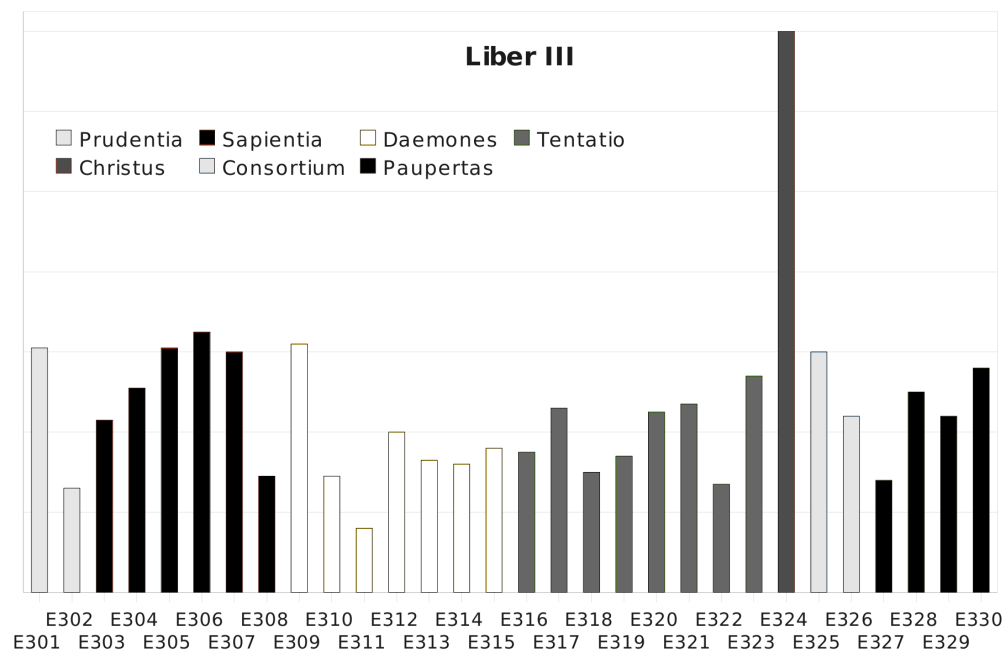

Slika 6: Teme i broj riječi poglavlja u prvoj knjizi E.

Raspravimo. Obiljem tematskih skupina (ima ih 12) svakako se izdvaja E 1, knjiga koja i u simboličnoj podjeli čini zasebnu, vjeri posvećenu cjelinu. U njoj su ujedno – osim na početku i na kraju – teme ustrojene u parove poglavlja. Nekoliko skupina ima slijed »duže–kraće« (teme: crkva, 6–7; obraćenje, 10–11; slava, 16–17; smrt, 18–19; život, 20–21; čitanje, 24–25). Takav je slijed i antitetički: duže poglavlje redovno je pozitivno, prikazuje *agenda* (1,6: »De ecclesia fide fundata«; 1,10: »De conuersis ad Deum«), a kraće tematizira *vitanda* (1,7: »In eos qui in ecclesia nequiter se habent«; 1,11: »De auersis a

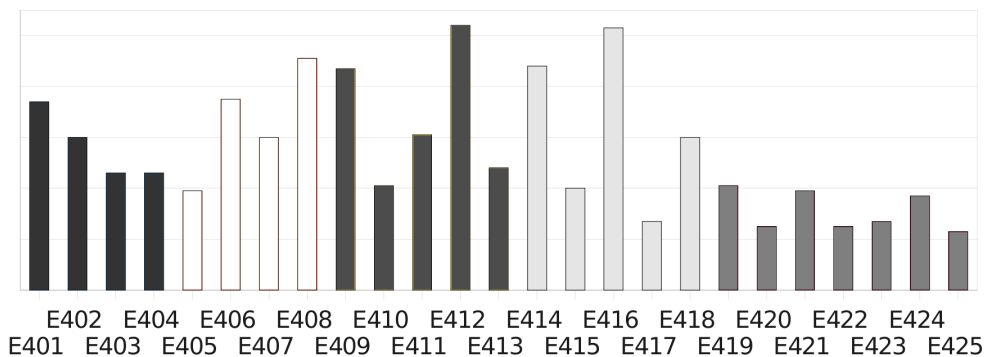
Slika 7: Teme i broj riječi

Slika 8: Teme i broj riječi poglavlja u trećoj knjizi E.

Liber IV

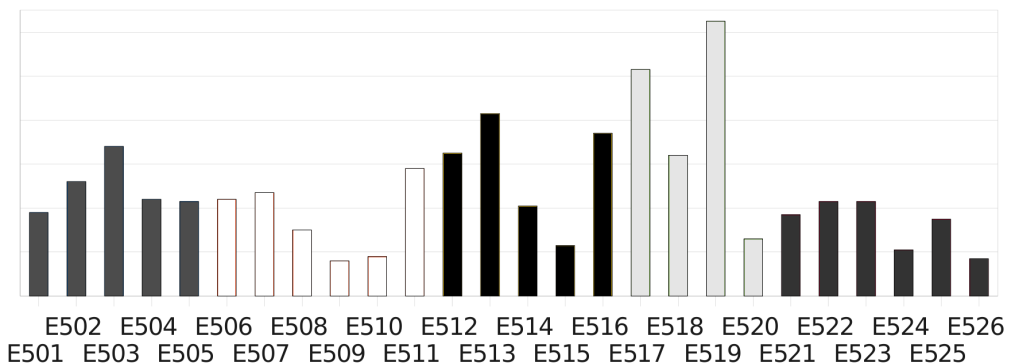
■ Caritas □ Pax ■ Bonitas □ Peccata ■ Sensus

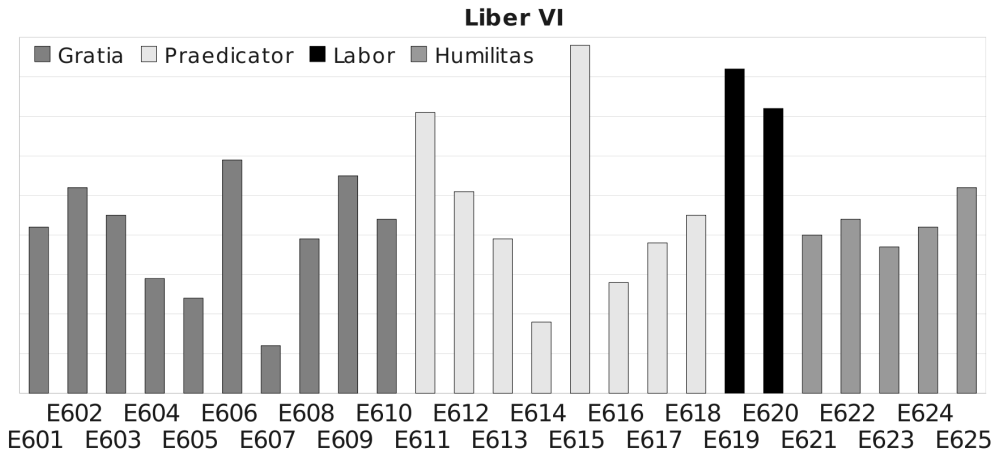
Slika 9: Teme i broj riječi poglavlja u četvrtoj knjizi E.

Liber V

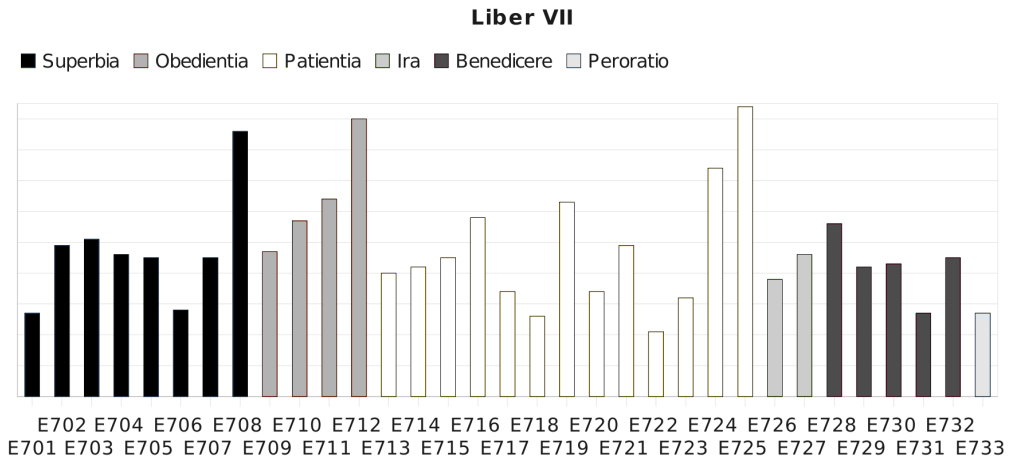
■ Sexus □ Matrimonium ■ Elemosina □ Avaritia ■ Beneficia

Slika 10: Teme i broj riječi poglavlja u petoj knjizi E.

Slika 11: Teme i broj riječi poglavlja u šestoj knjizi E.

Slika 12: Teme i broj riječi poglavlja u sedmoj knjizi E.

Deo«). Slične parove »duže/pozitivno – kraće/negativno« susretat ćemo i u E 2 i 3. Opsegom se ističe samo jedno poglavlje, iznimno kratko (i već spomenuto) E 1,7 – ima svega 184 riječi.

E 2 i 3 komponirane su oko nešto manjeg broja tema (9, odnosno 7), ali u dužim kontinuiranim cjelinama. U 2 su češće tematske skupine po tri poglavlja (zapovijedi, E 3–5; bdjenje, 6–8; sakrament pokajanja, 11–13; sakrament pričesti, 17–19), u 3 broj poglavlja u skupinama progresivno raste (mudrost, E 3–8; demoni, 9–15; iskušnje, 16–23). Obje knjige počinju u ritmu »duže–kraće« (2,1–2: »De spe uenire« – »De desperatione«; 3,1–2: »De prudentia et simplicitate« – »De prudentia vitiosa et simplicitate stupida«); takvi su parovi još 2,6–7 (mudrost), 9–10 (molitva), 15–16 (ispovijest); 3,25–26 (društvo). Poglavlje 2,14 »Ad desperantem exhortatio« istaknuto je i naslovom i položajem (stoji u sredini: i prije i poslije je po 13 poglavlja) i tematski – obraćanje krivcu za težak zločin koji je izgubio nadu u oprost istovremeno se nadovezuje na temu prethodnih poglavlja i na početnu temu »De spe uenire«. Posebno je uočljivo i 3,24 »Quod oportet nos conformari Christo«, najduže poglavlje u čitavoj knjizi (v. gore, s. 155); kao što se vidi na prikazu 8, i tematski i dužinom to je poglavlje iznimno u kontekstu E 3.

Četiri knjige posvećene ljubavi (E 4–7) donose oko pet tematskih skupina po knjizi (samo 6 sadrži četiri skupine, a 7 ima još zaključnu peroraciju). Primjećujemo da 4 i 5 završavaju tematskim skupinama sastavljenim od vrlo kratkih poglavlja (to su 4,19–25: osjetila, 5,21–26: dobročinstva). Jedini par »dugo–kratko« u ovim knjigama je 6,19–20 (o radu); očito, poglavlja se okupljaju po drugačijim načelima. U 4 nakon tri skupine pozitivnih vrijednosti (ljubav, mir i dobrota imaju 4 + 4 + 5 poglavlja) slijede dvije skupine negativnih (grijesi i »opasna« osjetila: 5 + 7). Motiv opasnosti nastavlja se spolnošću u E 5 (ovo je »šav« dviju knjiga), da bi spolnosti slijedila protuteža braka; tako je i vrlina milostinje suprotna poroku pohlepe. Na temu dobročinstva, kojom završava 5,

Slijedeći Marulićeve riječi o odnosu neizdane knjige *de imitatione Christi* i E, »nonnullis in locis eadem que in illo tractari contingat« (E, *Dedicatio*), potraga za prerađenom građom ranijeg djela mogla bi početi upravo od E 3,24.

nadovezat će se – opet šavom – tema zahvalnosti, koja otvara E 6. – Kratkoćom se ističu poglavlja E 5,9 i 10 (»De coniuge eligenda« i »De filiorum educatione familiarum regenda«; Marulić u E nije htio puno pisati o ovim temama, inače humanistima dragim), te 6,7 i 14 (7 je naprosto informativno, »Mala decem tribuum«, a po zapovjednom tonu naslova 14, »Vt praedicator ab adulatione procul sit et praedicandi tempora obseruet« očekivali bismo u tekstu obilježja afektivnosti – no stilističke oznake kažu suprotno; usp. model). Uočljivo su duga tematski izrazito negativna poglavlja 5,17: »De uitio auaritia« i 5,19: »Quod auaritia multorum causa sit malorum«; najduže poglavlje u 6, međutim, donosi pohvalu (15: »De praedicanum meritis«).

Završna knjiga nema istaknutih pravilnosti u raspodjeli tema (oholost dobiva 8 poglavlja, poslušnost 4, strpljenje 13, ljutnja 2, blagoslivljanje / *benedictia* 5, uz jedno poglavlje *peroratio*). Zamjećujemo, međutim, da prve tri cjeline završavaju naglašeno dugim poglavljima o lošim stvarima (8: »De superborem poena«, 12: »De inobedientie poena«, 25: »De impatientiae uitio erga proximum«). Tematske granice u drugoj polovici knjige (od 7,13 do 7,27) ponešto su nejasne; mogli bismo zamisliti i drugačiju podjelu od one predložene u tablici na s. 138.

Među kvantitativnim podacima najbrže ćemo zapaziti ekstreme (minimume i maksimume), i ponavljanja slijeda (obrazac »dugo–kratko«, završna pozicija u cjelini). Poglavlja na koja nam je pregled skrenuo pozornost⁷⁷ mogu poslužiti kao »ogledne skupine«: na koje se još načine razlikuju od ostalih u knjizi?

Segmenti

POČETNI JE POTEZ našeg modeliranja E bio označavanje mjesta teksta gdje se, prema doživljaju konkretnog čitaoca, mijenja stil. Točke takvih promjena granice su dionica koje ćemo zvati »stilskim segmentima«. Segmenti su, dakle, eksplicitno i jednoznačno omeđeni dijelovi teksta, pri čitanju doživljeni kao stilski homogeni.

Cjelina o trpljenju mogla bi se dalje dijeliti na manje cjeline, a u tom bi joj se slučaju mogla pripojiti i poglavlja o srdžbi (*ira*) koja je podvrsta nesprenosti na trpljenje (*impatia*, 24–25).

⁷⁷Zapažena su: 1. kao iznimno kratka: 1,7 – 5,9–10 – 6,7 i 6,14; 2. kao posebno duga: 3,24 (svojevrsan »rekorder« teksta) – 5,17 i 5,19 – 6,15 – 7,8, 7,12 i 7,25; 3. kao tematski i položajem izdvojeno – 2,14.

Segmentima su pridruživane dvije vrste odrednica. Prva je od njih jedinstvena identifikacija (npr. E6.10.8 kratica je za »osmi segment u desetom poglavlju šeste knjige E«). Drugoj vrsti pripadaju identifikacije čitalačkog doživljaja, bilježenje onih stilističkih vrijednosti koje su – po pretpostavci tijekom čitanja – dominirale dionicom teksta. Takve su identifikacije (u nastavku ćemo ih zvati »oznake«) namjerno bilježene šturo, jednom ili dvjema riječima. Osim iz čitalačkog dojma, one su izvjesnim dijelom proizašle i iz spoznaja o stilistici prikupljenih u prethodnom, teorijskom dijelu knjige (i o tipologiji oznaka bit će još govora).

OZNAČAVANJEM JE TEKST E podijeljen na 3373 segmenta, koji variraju kako dužinom (količinom teksta koju obuhvaćaju), tako i međusobnim odnosom (neki su samostalni, drugi su »roditelji« koji sadrže daljnje segmente, treći su »potomci« sadržani unutar njih). Najduži segment obuhvaća 1240 riječi, a najkraći tek jednu (o odnosu broja segmenata i broja riječi raspravljat ćemo na s. 166 i kasnije). Posebne stilističke implikacije imaju odnosi segmenata-roditelja i segmenata-potomaka, te ćemo provjeru modela – i demonstraciju metoda provjere – početi upravo od ovih odnosa.

Roditelji i potomci

SAMOSTALNIH STILSKIH SEGMENTA u našem modelu ima 2559. Među njima je 287 »roditelja«: to su segmenti koji sadržavaju, osim teksta, i druge segmente. Nadalje, 521 je segment potomak »u prvom koljenu« (što znači da mu je nadređen samo jedan segment, u slijedu seg/seg; primjer 31, iz E 2,3 »De decem præceptis«), a 22 su potomci u drugom koljenu (seg/seg/seg).⁷⁸

STILISTIČKI, SLIJED seg/seg lako je objašnjiv: unutar segmenta s jednom stilskom vrijednošću posebno smo zapazili i ograničili dodatne pojave. Ideja »obilježenog

⁷⁸ Zbroj ovih četiriju kategorija (2559 + 287 + 520 + 23) veći je od 3373 zato što su srednji članovi slijeda seg/seg/seg istovremeno i »roditelji« i »potomci«.

Prvo se »jednostruko gnijezdo« segmenata javlja u E1.23.22; takva gnijezda susretat ćemo sve do kraja teksta.

unutar obilježenog« (sukladna našim pretpostavkama o pažnji) implicira i stanovitu hijerarhiju: ako se u čitanju mogu uočavati nova obilježja, a da se ne izmijeni dojam o dominantnom »tonu«, oznake novoga bit će podređene oznakama općeg tona. Pokazuje to već spomenuti primjer 31, gdje se općenitoj stilskoj obilježenosti (MARK) u jednom času pridružilo zapažanje »okvira (kognitivne sheme) rasprave, tj. dijalektičkog razmatranja suprotnog stajališta« (prema definiciji oznake rasprava u »kodnoj knjizi«, s. 233).

(31) <seg xml:id="E2.3.10" ana="MARK">

quanto magis hoc facere debemus,

cum etiam premium proponatur longevitatis?

<seg xml:id="E2.3.11" ana="MARK rasprava">

Neque si quosdam imprimis parentum studiosos parum diu uixisse noueris,
de promissione diffidas.

</seg>

Ideo terrenum et temporale bonum interdum cito subducitur,
ut cęleste et ęternum gradu beatitatis celsiore cumuletur.

</seg>

Dvostruko ugnježdĳvanje

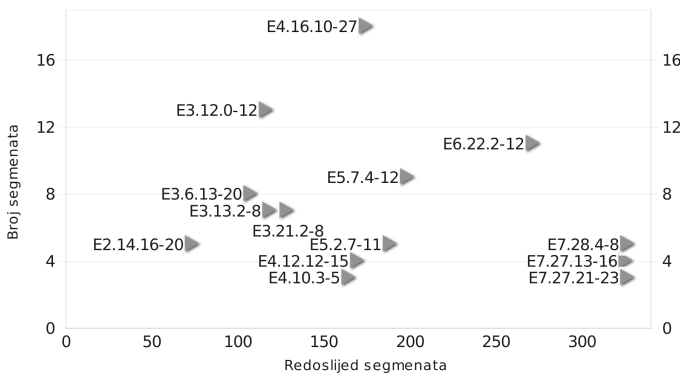
ŠTO SE, MEĐUTIM, događa u slijedu seg/seg/seg, u slučaju dvostrukog ugnježdĳvanja? Sjetimo se da je stilistički model nastao postavljanjem hipoteza za vrijeme čitanja. To znači da se, postavljajući pitanje »što se događa«, zapravo pitamo: imaju li ovakva »gnijezda unutar gnijezda« kakvu spoznajnu vrijednost – ili se radi o odbačenoj hipotezi, o pretpostavci koju je daljnje čitanje opovrglo? Odgovor ćemo tražiti u nekoliko koraka: 1. ispitat ćemo učestalost takvih slučajeva i njihov položaj u tekstu; tako ćemo ustanoviti kada se hipoteza javlja, koliko je puta bila potvrđena, kada je odbačena (ako jest); 2. zatim će nas zanimati opseg takvih gnijezda: koliko je segmenata obuhvaćeno; 3. na koncu ćemo razmotriti pokazuje li vrijednost oznaka kakvu povezanost s ovakvom situacijom.

Ovakva procedura (ispitivanje učestalosti, opsega, veza sa značenjem) biti će i u nastavku teksta redovan put za provjeravanje teza o podacima našeg modela.

Izvijestimo kratko o rezultatima. »Gnijezda« seg/seg/seg javljaju se na 14 mjesta. Njihov položaj i opseg prikazani su, orijentacije radi, na slici 13 (brojili smo sve segmente obuhvaćene krovnim roditeljem: one u jednostrukom kao i one u dvostrukom gnijezdu). Takva se struktura prvi put javlja u E 2,14: to je ono specifično poglavlje »Ad desperantem exhortatio« o čijem smo središnjem položaju i dvostrukoj tematskoj vezi govorili na s. 161. Učestalost skupina s dvostrukim gnijezdima nikad nije velika, a u rasponu E 3–6 ona dosljedno opada (tempom 4–3–2–1); no u E 7 zabilježili smo takve skupine triput, i to vrlo blizu (unutar dva poglavlja: 7,27 »De remediis iracundię« i 7,28 »De benedicendi studio«). Najopsežnije su pojave dvostrukih gnijezda u 3,12 »De nominibus demonum brutalibus« (ondje skupina ugniježđenih segmenata, pod nadređenom oznakom a leg, »alegorijsko tumačenje«, zauzima veći dio poglavlja), te 4,16 »Quę mala peccato accedant« (u opsežnom popisu druge polovice poglavlja – oznaka krovnog segmenta je lista – nabrajaju se »plurima [quae] ante damnationem peccatum consequi solent mala«). Na sedam mjesta skupina koja sadrži dvostruko gnijezdo nije duža od pet segmenata.

Viši položaj trokuta na slici 13 označava opsežniju skupinu segmenata.

Dakako, ne mora većina segmenata u skupini biti ugniježđena na drugoj razini; od 102 segmenta obuhvaćenih ovim skupinama, tako su ugniježđena samo 22 (jedna petina).

Slika 13: Dvostruko ugniježđeni segmenti u E (viši položaj trokuta označava veći broj segmenata u skupini-gnijezdu).

Ključan uvid dat će slijed oznaka dvostruko ugniježđenih segmenata. Čitajući oznake segmenata očekujemo, naime, dvoje: 1. ni na kojoj razini neće jedna za drugom slijediti *iste* oznake (npr. a leg / a leg; označiti alegorezu

Kategorijama i hijerarhijom oznaka detaljno ćemo se baviti kasnije; zasad upućujemo na kodnu knjigu, s. 233.

U XML modelu dokumenta, »braća« su svi elementi na istoj razini – npr. svi kojima je neposredno nadređen isti krovni element.

i u nadređenom i u podređenom segmentu značilo bi naprosto da je čitaocu popustila pažnja); 2. neće neposredno slijediti ni oznake istih *kategorija*, npr. ARG / ARG.

Prva se pretpostavka, o slijedu istih oznaka, pokazala točnom. No nije tako što se tiče slijeda kategorija: iste kategorije u nizu zatječemo četiri puta u tablici 11; triput se dodiruju oznake iz kategorije ARG (argumentacija). Triput se ovakav slijed zatječe na drugoj, nižoj razini ugnježdivanja.

SAMA JE IDEJA O ugnježdivanju segmenata privlačna. Stilističkom modelu ona nudi mogućnost »automatskog« formiranja kategorija (ako *a* nikad nije ni roditelj ni dijete *b*, dvije će oznake ući u istu skupinu); još važnije, ugnježdivanje obećava brz uvid u stilistički kontekst: tko su oznaci *a* roditelji, djeca, »braća«? No, ugnježdivanje – mada je kao mogućnost sadržano u samoj biti XML sustava – ujedno je i vrlo složen postupak označavanja; postupak u najmanju ruku odviše složen za *prve krugove* stilističkog modeliranja. To se pokazalo u slučaju dvostrukih gnijezda, ali naznake smo susreli već kod jednostrukog ugnježdivanja (napokon, gnijezda u modelu također ima uočljivo manje od segmenata bez »djece«).

S jedne strane, pojava gnijezda i dvostrukih gnijezda u modelu je neuspjeh; najelegantnije bi bilo iznova proći sve ugniježdene segmente i vidjeti možemo li ih ukloniti, segmentirajući tekst na drugačiji način (to bi bilo jedno od »samonametnutih ograničenja« spomenutih na s. 144). S druge strane, ovaj neuspjeh čuva stanje iz *jednog* kruga čitanja E; modifikacije tog stanja već znače otvaranje novog kruga modeliranja i eksperimentiranja.

Broj segmenata i broj riječi

GORNJOM ANALIZOM NISMO uzeli u obzir još jednu potencijalno korisnu dimenziju: broj riječi koje su obuhvaćene pojedinim segmentom. Distribuciju broja riječi po segmentima pokazuju tablica 12 i slika 14.

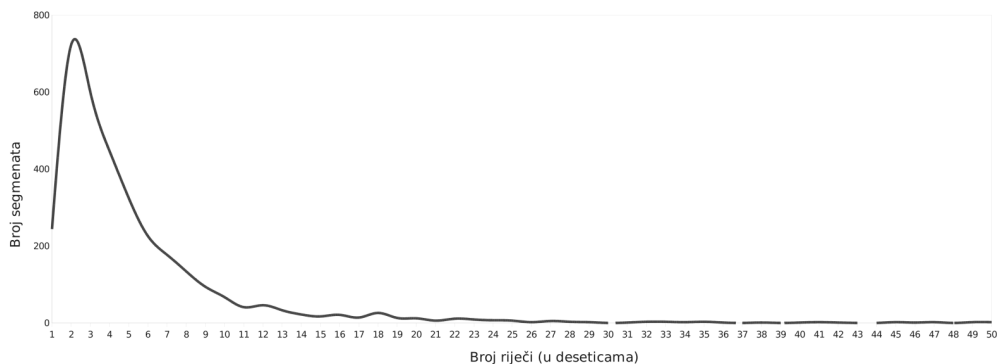
<i>Segmenti</i>	<i>Slijed oznaka</i>	<i>Kategorije oznaka u slijedu</i>
E2.14.16-20	grande / biblij / citat-skriven	POČ / IZR / ARG
E3.6.13-20	rasprava / retpit simile / hijizam rasprava / kontrast / paralel	ARG / AFEKT + SADR / RED ARG / ARG / RED
E3.12.0-12	aleg / PLANA / citat	ARG / POČ / ARG
E3.13.2-8	PLANA / aleg etimolog / homeoteleut PLANA / aleg etimolog / retpit PLANA / aleg etimolog / gradatio	POČ / ARG + SADR / RED POČ / ARG + SADR / AFEKT POČ / ARG + SADR / IZR
E3.21.2-8	MARK/aleg-naopako/gradatio MARK / interp / aleg	POČ / KOMB / IZR POČ / ARG / ARG
E4.10.3-5	paralel / MARK / aleg	IZR / POČ / ARG
E4.12.12-15	MARK / interp aleg / dvodjelno metaf MARK / interp aleg / MARK lista	POČ / ARG / IZR + SADR POČ / ARG / POČ + IZR
E4.16.10-27	lista / MARK / aleg	IZR / POČ / ARG
E5.2.7-11	PLANA / exempla / MARK PLANA / exempla / tekst	POČ / IZR / POČ POČ / IZR / TEKST
E5.7.4-12	agendum-vitandum agenda / exempla / danas agendum-vitandum agenda / exempla / biblij	SADR / IZR / SADR SADR / IZR / IZR
E6.22.2-12	exempla / MARK / ograda	IZR / POČ / SADR
E7.27.13-16	uputa ti / dvodjelno / interp aleg uputa ti / dvodjelno / metaf	DISK + DEIKSA / IZR / ARG DISK + DEIKSA / IZR / SADR
E7.27.21-23	aleg / period / finis nagrada-kazna	ARG / IZR / TEKST + JEDNOKR
E7.28.4-8	lista plana-natuknice / exemplum / interp	IZR + JEDNOKR / ARG / ARG

POČ = početni skup, IZR = izraz, ARG = argumentacija, AFEKT = afektivnost, SADR = sadržaj, RED = redoslijed, KOMB = kombinacija, TEKST = tekstualno, DISK = diskurz, DEIKSA = deiktički pomak, JEDNOKR = jednokratno upotrijebljena oznaka

Tablica 11: Slijed oznaka kod dvostruko ugniježdjenih segmenata. Treći stupac pokazuje kategorije kojima pripadaju oznake. Kurzivom su istaknuti nelogični slijedovi kategorija.

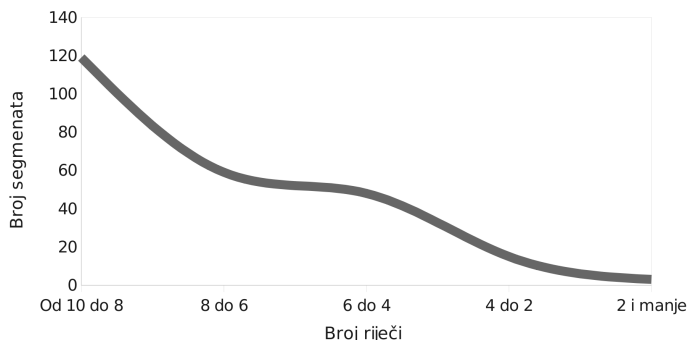
Riječi	Segmenata
> 10	244
10–20	723
20–30	600
30–40	447
40–50	325
50–60	226
60–70	177
70–80	134
80–90	94
90–100	67
<hr/>	
> 100	3037
100 do 200	245
200 do 300	51
300 do 400	15
400 do 500	12
500 i više	13
<i>Ukupno</i>	3372

Devet desetina svih segmenata nalazi se u rasponu do 100 riječi; 60% (svih) segmenata ima između 20 i 50 riječi. Krivulja distribucije pokazuje »dugi rep«: malo je segmenata (ukupno oko 7%) s više od 130 riječi, ali konkretne su brojke nepredvidive (krivulja se četiri puta prekida). Na drugom kraju, među segmentima s manje od 10 riječi (takvih je opet oko 7%; usp. sliku 15), učestalost opada uočljivo ravnomjernije. Raspodjela nas navodi na pretpostavku da segmentiranje kao sredstvo označavanja izmjena stila najbolje funkcionira kad je segmentima obuhvaćeno između 10 i 150 riječi, a da iznad te granice počinje nešto drugo.

Slika 14: Broj stilskih segmenata E po broju riječi

Slika 15: Distribucija stilskih segmenata s manje od 10 riječi

Ako je naša pretpostavka točna, segmenti s više od 150 riječi, označavajući »nešto drugo«, češće će biti krovni, sadržavat će segmente-djecu. Provjerili smo to na skupu onih s 300 i više riječi. Od njih 39, 27 su roditelji daljnjih segmenata; među 13 najdužih (1240–516 riječi) samo jedan nije roditelj (E1.2.7). Od 12 samostalnih, 2 su djeca (E4.12.13, E5.7.5), a 6 pripada E 1; sjetimo se, ugnježđivanje segmenata postupak je koji smo u modelu počeli primjenjivati tek neko vrijeme nakon početka označavanja, prvi put u E 2,14 (gore, s. 165).

Odstupanja u E 1 očekivan su znak početne stilističke nesigurnosti. Nepoznavanje stila teksta dovodi do manje sposobnosti razlučivanja, do tendencije da se duži pasaži »preleće« kao stilski homogeni.

NAMEĆE SE SLJEDEĆI problem: kako to da segmenti podjednake dužine, s istim oznakama stilske vrijednosti – pa i u istim knjigama E – neki put bivaju dodatno raščlanjeni označavanjem segmenata-djece, a neki put ne? Odgovor smo potražili na dva uzorka segmenata sličnih položajem (u tekstu) i dužinom, s istom oznakom vrijednosti – ali jednom su ti segmenti samostalni, drugi put su gnijezda.

Ogled 1: oznaka *exempla*

U PRVOM SMO OGLEDU pažljivim ponovnim čitanjem uspoređivali tekst (i oznake segmenata-djece, gdje je bilo moguće) triju segmenata označenih kao *exempla*: E4.8.3 (samostalan), E4.12.2 (gnijezdo) i E5.19.2 (gnijezdo). Sadržaje teksta obuhvaćenog segmentima prikazali smo u donjem popisu, a oznake segmenata-djece unutar E4.12.2 (6 ugnježđenih) i E5.19.2 (9) navodi tablica 13.

Metode i građa

Oznaka *exempla*, kratica za »nizanje više egzempla«, javlja se, inače, prvi put u segmentu E3.24.14.
Rezultati

E4.8.3 (316 riječi, poglavlje 4,8 »De pace simulata«): devet (4 + 5) starozavjetnih primjera za *pax simulata*; obmanjivač i žrtva su u parovima: Šaul i David, Joab i Amasa, Jišmael i Gedalija, Jišmael i stanovnici Gedalijina grada (koji Marulić ne imenuje). Slijedi pet primjera iz knjiga o Makabejcima: Antioh i grad Sion; Alkim i Hasidejci; Trifon i Jonatan i Antioh; Ptolemej i Šimun, Matatija, Juda; Andronik i Onija

E4.12.2 (407 riječi, 4,12 »De fructibus bonitatis«): devet starozavjetnih primjera uspješne molitve: Abraham moli za Sodomu; Lot moli za Soar; Noa; Abraham i nerotkinje; Mojsijeve tri uslišane molitve-čuda; jedna Aronova; Ilijine četiri; deset Elizejevih; Jošua koja zaustavlja sunce i mjesec

E5.19.2 (349 riječi, 5,19 »Quod auaritia multorum causa sit malorum«): zla koja izaziva pohlepa, s primjerima iz Starog, ali i Novog zavjeta, pa i iz Josipa Flavija; šest (4 + 2) egzempla: Laban i Jakov; Tabrimon i Baša; Joram i braća; Juda Iškariot – u drugom su dijelu egzempli Jišmaela i Gedalije, Titovih vojnika za opsade Jeruzalema, te Heroda i Hirtaka koji su otvorili Davidov grob

Tablica 13: Slijed oznaka u E4.8.3 i gnijezdima E4.12.3 i E5.19.2.

<i>Segment-roditelj</i>	<i>Segmenti-djeca</i>	<i>Oznake</i>
E4.8.3		exempla
	–	–
E4.12.2		exempla
	E4.12.3	NORMAL
	E4.12.4	dvodjelno
	E4.12.5	trikolon
	E4.12.6	dvodjelno
	E4.12.7	trodjelno-dvodjelno
	E4.12.8	exemplum lista
	E4.12.9	MARK quid-multa-pit
E5.19.2		exempla
	E5.19.3	asindet-kao-gore
	E5.19.4	conclusio
	E5.19.5	MARK
	E5.19.6	conclusio kratko
	E5.19.7	MARK finale
	E5.19.8	tekst
	E5.19.9	period
	E5.19.10	retpit
	E5.19.11	kratko prelaz

Da bismo provjerili valjanost gnijezda u stilističkom modelu, pretpostavili smo: 1. da pojave segmentirane i označene kao »djeca« *nećemo* naći u samostalnom segmentu; 2. da ćemo pri čitanju zapaziti neku razliku samostalnog segmenta u odnosu na gnijezda.

Dio je razlika vidljiv već iz pregleda sadržaja. Samostalni segment E4.8.3 donosi primjere koji se daju najbolje ispriopovijedati; unutar segmenta okupljeni su starozavjetni primjeri, a novozavjetni Juda Iškariot (posebno obilježen primjedbom »ut ad nostra ueniamus«) dobiva sljedeći, zaseban segment. Primjeri uslišanih molitava u E4.12.2 odudaraju od primjera himbenog mira: narativna struktura »molitva – ispunjenje« (npr. »Abrahamo orante steriles foemine pepererunt«) bitno je jednostavnija, shematičnija, te se lako pretvara u nabranje ispunjenja-čudesu (usp. dolje primjer 34, a nabranje sugerira i kombinacija oznaka *exemplum lista* u tablici 14). – I u 4,12 novozavjetni egzempli (apostola) ulaze u daljnji samostalan segment (4.12.10), no spektar egzempli širi se u E5.19.2. Ondje gnijezdo po prvi put obuhvaća novozavjetne primjere, pa i one iz kasnije židovske povijesti. Zato će u poglavlju 5,19 granicu segmenta-roditelja odrediti ne podjela na Stari i Novi zavjet, već deiktički pomak na »današnjicu«, na ono što se zbiva »iam«, »nostra aetate«.

UNUTAR E4.12.2 posebno su zapažene i omeđene simetrične rečenične strukture (usp. primjere 33 i 34). Drugačije je obilježen E5.19.2, gdje egzemplima biva dodan moralistički zaključak, retorički oblikovan (u primjeru 35 čini ga par antiteza, u 36 spoj litote »nec timuit« i hiperbole »hospitaleme mensam amici cruore foedere«). Rečenice-egzempli iz E4.8.3 (primjer 32) variraju dužinom ($a > b < c$), povezuju se anaforama (»Talis pax + *ime* fuit«) – ali nema ni rečeničnih paralelizama i simetrija, ni retoričkih otklona i akrobacija, ni moralističkih komentara.

Točnima su se, dakle, pokazale i hipoteza o posebnim pojavama koje izdvajaju segmente-djecu, i ona o razlici samostalnog segmenta u odnosu na gnijezda.

Interpretacija

Inventio i dispositio

Elocutio i zaključak

- Saul (32) E4.8.3 exempla: Talis pax Saulis fuit erga Daudidem. cui se pacatum ideo respondebat, ut occasionem nancisceretur ipsum perimendi. quod certe perfecisset | nisi lanceę ictus ab eo, qui petebatur, fuisset euitatus.
- Ioab Talis pax et Ioabi in Amasam, collegam suum, fuit. erant enim ambo Daudidici exercitus duces. amice ac familiariter ipsum alloquendo pugione transfixit.
- Ismahel Talis pax et Ismahelis extitit, qui amicissimum se ostendens ad Godoliam cum decem uirorum comitatu uenit | et cum iisdem conuiuio gratanter fuit exceptus | nulla tamen benignitate amici motus est ne perficeret, quod animo uersabat | inter epulas ipsum primo Godoliam, deinde illos qui in p̄sidio erant concidit | oppidumque occupauit.
- Hiere. XLI
- (33) E4.12.4 dvodjelno: Iusti quippe in arca saluati sunt, iniusti omnes diluuiu perierunt.
- (34) E4.12.5 trikolon: Moyse orante plagę Aegypti cessabant,
inimici uicti sunt,
diuina in plebem ira placata est.
- (35) E5.19.4 conclusio: Amorem ergo quem paupertas conciliauerat, opulentia distraxit.
- (36) E5.19.7 MARK finale: nec hospitem mensam amici cruore foedare timuit, qui aliena occupare concupiuit.

JOŠ NEKOLIKO NAPOMENA uz ovaj pokus. U promatranom je uzorku završetak segmentiranih cjelina svaki put jasno naznačen (primjeri 37–39). Postiže se to kombinacijom nekoliko efekata: deiktičkog pomaka (obraćanje Bogu u 38, govor u prvom licu u 39), uočljive figure (retoričko pitanje u 37 i 38, antiteza »adhuc magis – sed minus« u 39) i gradacije (komparativi, formula »quanto magis«, odnosno »adhuc magis«), te pomoću korespondencijâ u rečeničnim člancima.⁷⁹ – S druge strane, unutar E4.8.3 zapazili smo jedno mjesto na kojem bismo u sljedećem krugu revidirali označavanje: izdvojili bismo kao poseban segment (s oznakom tekst) jednostavan, ali deiktički

⁷⁹Popis korespondencija vidi na margini uz primjere 37–39.

obilježen tekstualni »šav«, prijelaz s primjera židovskih kraljeva na primjere iz knjiga o Makabejcima: »Talis pacis non pauca exempla in annalibus quoque habentur Mac-habeorum« (deiktički pomak ostvaren je iskorakom iz »svijeta povijesti« u »svijet knjige«, tj. Biblije, a kohezija je osigurana varijantom anaforičkoga »talis pax« iz primjera 32).

(37) E4.8.4 MARK: Nonne pax istorum omni fuit detestabilior bello? omni aperta simultate deterior?

(38) E4.12.2-E4.12.10 (prijelaz): Sol et luna ad orationem Iosue ducis cursum suum frenare coacti sunt, donec ille hostem persecutus ulcisceretur.

MARK Et si celestia sanctis tuis, Domine, seruiunt, quanto magis terrena?

Non immerito igitur tibi seruiendo regnant, tibi famulando dominantur.

(39) E5.19.8 tekst Proferam adhuc magis cruentum exemplum, sed minus rationis compotis uulgi.

Uzvišeni stil i gnijezda segmenata

PRIJE NEGO ŠTO razmotrimo drugi ogled, nužno je bolje upoznati doživljaj uzvišenog stila E.

Naime, osim oznaka obilježenog i neobilježenog, u atributima segmenata E koristili smo se još jednim skupom općih vrijednosti: onim koji oblikuju »razine stila«, odnosno ilokucijske vrijednosti diskurza (kao što smo vidjeli na s. 145, takve vrijednosti doimaju se dovoljno univerzalnima, dovoljno zalihosnima i dovoljno postojanima da nadvladaju stoljeća povijesnih mijena). Tri razine stila u segmentima E jesu:

plana neukrašen stil, čija je svrha (prema Augustinu) informiranje, odnosno uvjeravanje logičkom, racionalnom argumentacijom

normal dictio temperata, gdje je apel na čitaočevu volju pojačan estetskim učinkom (*delectare*), najčešće simetričnošću ili skladom izraza

Navodimo korespondencije u 37: anafora »omni«, homeokatarhton »dete-«, jednak broj slogova, sinonimija. U 38: hijazam »celestia – terrena«, anafora »tibi«, homeoteleut »-ndo«, porast broja slogova u drugom članku »regnant – dominantur« (sličan porast i u 39).

Oznake razina stila u modelu se ne pojavljuju odmah. Plana se po prvi put susreće u gorespomenutom E1.1.14, prvom segmentu koji donosi oznake mimo normal i mark, no grandis se javlja znatno kasnije, u E 1,10 »De conuersis ad Deum« (segment E1.10.1). Takav je raspored još jedan signal učenja stila. U početku čitanja-označavanja – susreta s tekstem na stranom jeziku, s tekstem strane kulture – bili smo manje stilski kompetentni, posebno što se tiče specifično Marulićevih varijanata triju razina. Osjetljivost i uvide izoštrilo je tek daljnje čitanje.

grandis uzvišen stil, izrazito afektivno obojena dionica; tu se na čitaočevu volju više ne apelira, već se ona *slama* plamenom autorova vlastitog zanosa (»cum vero aliquid agendum est, et ad eos loquimur, qui hoc agere debent, nec tamen volunt«, usp. gore, s. 145)

FORMALNO, *dictio grandis* čini niz postupaka okupljenih oko jedne intencije – svi oni sudjeluju u izazivanju emocionalne, afektivne reakcije (ili barem pokušavaju navesti čitaoča da *prepozna* emocionalnost i afektivnost). Stilistički model E trebao bi omogućiti uspostavu repertoara takvih postupaka, kako bismo potom mogli razmišljati o onome što je elementima repertoara zajedničko.

Ovdje ćemo do toga doći razmatrajući početke nekoliko dužih segmenata s oznakom *grande* (primjeri 40–47). Kako bi stilski pomak bio uočljiviji, donosimo i segment koji neposredno prethodi (kraj takvog segmenta istaknut je bilješkom </seg>).

(40) E1.11.1 NORMAL Et cum tanta felicitas sit eorum, qui ad Deum conuersi mores suos corrigunt, non ambigimus eque grandem esse miseriam illorum qui obdurantur. </seg>

E1.11.2 GRANDE Prędica, argue, obsecra, increpa | opportune importune | </seg>

E1.11.3 GRANDE a leg nihil proficis, cum in spinis, que sementem uerbi Dei pręfocant seminas

uel super lapide, ubi semen radices agere non ualens arescit,
uel in uia ubi conculcatur et atteritur.

(41) E2.12.21 propositio Super omnia uero cauendum est, ne dum poenitentiam mire procrastinamus, poenitentię tempus effluat | et in peccatorum luto adhuc defixos repente mors occupet. </seg>

E2.12.22 GRANDE Vide igitur ne te iuuenilis fallat etas | ne salubre corpus et robustę uires decipiant.

Nulli etati parcit mors | et sicut senes ita et pueros rapit.

U narednom krugu modeliranja bili bismo skloni segment E1.11.2 pripojiti sljedećemu, a alegoreze (oznaka a leg) izdvojiti u posebne segmente-djecu unutar grande.

quin immo rari admodum sunt,
quos ad senectam usque patitur peruenire.

Plurimos præterea eadem dies sanos fortesque
incedere uidit | et exanimis concidere.

Nulla uite securitas est semper inter pericula uer-
santium.

Potes uel morbi ui | uel uenenati cibi haustu |
uel serpentis ictu | uel sicarii alicuius improuiso
percussu

uel alio aliquo inopinato casu protinus extingui.
denique quod multis accidit, potest et tibi.

(42) E2.13.1 incipit mark paralel Nunc illos conueni-
amus,

qui peccandi assuetudine obdurantur |
quique graui aliquo execrandoque commisso
crimine ueniam desperant.

et cum ad poenitentiam conuerti alteris arduum
uideatur, alteris uanum,

utrique in proposito perditissime uite immobiles
perseuerant. </seg>

E2.13.2 GRANDE Enitendum est, si quo modo
possimus,

quod irrationabiliter conceperunt, ratione discu-
tere.

qua fortasse compulsi |
mortiferum uenenum euomere curabunt quod
hauserunt.

Tu qui multum temporis peccando consumpsisti |
et etatem ad bene agendum datam |

in deliciis, in luxuriis, in obscoenitatibus turpiter
contriuisti,

quo excideris cogita | et uel in fine de regione
longinqua incipe redire ad patrem quem reliquisti.

(43) E2.27.2 propositio Ad eum igitur qui talis est
nunc nostra conuertatur oratio. </seg>

E2.27.3 GRANDE Diabolo et pompis eius renuncii-
aueas,

I kod segmenta E2.13.2 raz-
mišljamo o reviziji: rečenica
»Enitendum... hauserunt«
ušla je u segment uzviše-
nog stila zbog dojmjlive
metafore povraćanja pro-
gutanog otrova; no, ako je
poseban znak *dictio grandis*
deiktički pomak, rečenicu
bi se moglo uvrstiti i u
prethodni segment (tim
prije što on već nosi oznaku
mark). Svakako se radi o
graničnom slučaju.

ad Ecclesiam confugerat,
 castitatem, humilitatem, paupertatem professus
 fueras, ut te Dei seruum exiberes |
 cur iterum contempta desyderas? relictā repetis?
 ad seculum unde fugeras reuerteris? et mortiferis
 eius deliciis frui concupiscis, ut Sathanę seruias?

Resipiscite, korišteno u
 E5.11.17, jak je znak u
 Marulićevoj apostrofi
 kršćanskih vladara, »iz-
 ražajnom vrhu« *Poslanice*
Hadrijanu VI; Cattaneo
 (2008, 101), Posset (2009,
 140), Novaković (2011b,
 230, 236–238).

- (44) E5.11.16 MARK Grauius est enim in abyssum inferni
 detrudi | quam lapidum ictibus interimi,
 et animę quam corporis pati mortem. </seg>
 E5.11.17 GRANDE Resipiscite igitur impudici,
 redite ad cor fornicatores,
 exurgite de stercore meretrices,
 dum licet, dum poenitentię superest tempus,
 ne post hęc tristius uobis acerbisque contingat |
 quam Sodomitis, quam Gomorreis,
 quam Zambri et Madianitidi scorto,
 quam denique est illud quod in puniendo adulte-
 rio Lex decernit.
 Nihil enim terribilius dici aut excogitari potest |
 igni inextinguibili, tenebris exterioribus,
 uerme immortalī, perenni fletu,
 nunquam quieturo dentium stridore | poenisque
 illis,
 quarum grauitas neque intermittenda | neque
 eleuanda |
 neque seculis ullis unquam speratur finienda.

- (45) E5.21.2 teza dvodjelno Dare beneficia Deum
 imitari est,
 cum Dei natura maxime benefica atque benigna
 sit. </seg>

Dei beneficia
 Ps. 135

E5.21.3 GRANDE Iam primum ut in psalmis dici-
 tur,
 fecit cęlos in intellectu,
 firmauit terram super aquas,
 fecit solem, lunam, stellas, ignem, aera, uentos,
 diem, noctem, uer, ęstatem, autumnnum, hiemem.
 foecundauit humum fructibus, herbis, arboribus,

distinxit fluminibus,
 ligauit montibus,
 ditauit metallis,
 ornauit gemmis,
 repleuit bestiis.

(46) E6.9.3 NORMAL Nam depositum quoque ac sepul-
 tum custodiri iusserunt.

cumque ipsi custodes perendie reuersi eum a
 mortuis resurrexisse testarentur,
 pecunia data redemerunt mendacium,
 ut rursum hi falso assererent,
 se uidelicet nocte præterita dormientibus clam
 uenisse Discipulos | corpusque furto sustulisse,
 ut qui sepultus fuerat ad uitam credatur reuersus.

</seg>

E6.9.4 GRANDE Quid autem infelix Iudea alios
 celare iuuat, cuius ipsa conscia es, ueritatem?

si non surrexit, cur pecuniam porrigis?
 si surrexit, cur Saluatorem tuum non agnoscis?
 aut si nihil custodibus donaueris |
 nihilque illi prius testati fuerint |
 quam quod postremo dixerunt,
 nonne sic interrogatos oportuit:

Vidistisne accessisse ad sepulchrum Discipulos |
 an non?

si non uidistis multo sopore fortasse oppressi,
 quomodo scire potestis?
 sin uidistis, cur non comprehendistis
 inermes armati,
 paucos multi,
 onere sublati corporis grauatos expediti?

Inuida(!) in Christum
 insurgentem.

(47) E6.10.5 danas Sola quidem adhuc Machumetana
 heresis extat, et uiribus aucta | sequit in Christianos,
 ut qui Christi sunt, calamitatum patientia proben-
 tur,

donec et illa sua corruat impietate ac dissoluatur.
 Quemadmodum autem Iudeorum olim fuit in

Machumetus.

Iudas.

Deum ingratitude ad idola conuerti, ita nunc nostrorum par flagitium erit | de Christo parum pie sentire. </seg>

E6.10.6 GRANDE Quod si tam ingrati sint, qui solo errore delinquant,

quid de te dicam perfide Iuda? quibus uerbis tuam accusem ingratitude? que maior est quam ut fando exprimi queat.

Non solum que uera rectaque erant, que salutaria, que sancta, que perfecta | a Magistro ac Domino tuo didiceras,

uerum etiam in consortium ascitus fueras apostolorum |

et tanquam ceteris fidelior apostolice familie oeconomus factus et loculos habens,

ut que omnibus offerebantur, solus dispensares.

at tu (proh nefas!) tantorum beneficiorum prorsus immemor

et pecunie cupiditate superatus,

ut triginta argenteos acciperes,

Dominum in mortem tradidisti.

Svi primjeri *dictio grandis* u E temama i stavom odgovaraju onome što Kvintilijan naziva *communes loci*:

Communes loci (de iis loquor quibus citra personas in ipsa uitia moris est perorare, ut in adulterum, aleatorem, petulantem) ex mediis sunt iudiciis et, si reum adicias, accusationes: quamquam hi quoque ab illo generali tractatu ad quasdam deduci species solent, ut si ponatur adulter caecus, aleator pauper, petulans senex. (*Quint.* 2,4,22)

I naši su primjeri listom napadi, optužbe ili grdnje upućene grešnicima (*inventio* je povezana s odabirom stila). Diješe još neka obilježja: svi su jasno najavljeni rečenicama u drugačijem stilu, drugačije označenima; svi su, nadalje, obilježeni deiktičkim pomakom, apostrofom, i afektivnim iskazima (uzvicima, pitanjima); u svima se javljaju »teške«, afektivno obojene riječi i predodžbe (*mors, turpiter, diabolus, fornicatores, meretrices, perfidus*). Rečenice

su uočljivo organizirane u *cola et commata* koja su kratka (do 4-5 riječi), a ostvaruju simetriju na načelu koje *nije* dvodjelnost (čak i kad postoje dva članka, oni se redovno mogu podijeliti na još dva, tako da je podjela zapravo četverodjelna).

Dakako, nema svaki segment u svakoj rečenici sve gore nabrojene elemente; isto tako, u segmentima ćemo naći i rečenice koje ne odgovaraju gornjem opisu (npr. u 41 niz općih misli »Nulli ętati parcit mors... inter pericula uersantium«); napokon, svaki bismo segment mogli i dalje dijeliti, izolirajući uočene dominantne efekte (nabranje, tetrakolon, biblijske aluzije). Važno je, međutim, da ništa od toga ne mijenja osnovni stilski dojam. Čak i u slučaju da je ton pojedinih rečenica drugačiji od uzvišenog, takve dionice *prekratko traju* da bi utjecale na afektivnost. Čini se da *dictio grandis* daje tekstu svojevrsan zalet, inerciju (pritom značajnu ulogu igraju afekti i odabir teme, a i tematsko jedinstvo održava koheziju).

Izuzetan je u našem uzorku primjer 45. Ovdje se ne radi o optuživanju grešnika, već o drugoj afektivnoj krajnosti: o pohvali Božjih djela. Uočljivo je da je i način govora ponešto drugačiji: nema apostrofe, a kao deiktički pomak mogli bismo shvatiti tek referenciju na psalme (»ut in psalmis dicitur«). No i ovdje ostaje sklonost nabrajanju i paralelnim člancima organiziranim u cjeline veće od dvodjelnih.

Ogled 2: oznaka *grande*

SADA MOŽEMO DRUGAČIJE formulirati problem koji nas je zanimao u drugom ogledu, vezanom uz gnijezda segmenata označenih s *grande*. Ako segmenti uzvišenog stila mogu sadržavati kraće dionice »nećeg drugog«, a da se osnovna (afektivna) intonacija segmenta ne izmijeni – je li u oglednom uzorku zaista tako? Pretpostavljamo, dakle: 1. segmenti-djeca unutar segmenta *grande* bit će na neki način proturječni obilježjima uzvišenoga stila u E, kako smo ih gore opisali; 2. ako segment *nema* djece,

Slične su pohvale dobile oznaku *grande* i u E1.26.9 (usp. niže, primjer 55), te u E2.6.36 (pohvala bdjenja): »His aduersus mortifere uoluptatis illecebras armamur, his diaboli uires frangimus | et in dies efficimur fortiores. In his orando, legendo, meditando, quam suauis est Dominus gustamus. Per has mundatur animus, acuitur intellectus, mens ad cęlestia contemplanda erigitur | et gaudia illa que eloqui nescit, se interdum sensisse miratur«.

Metode i građa

nećemo u njemu naći nijednu pojavu koja bi proturječila obilježjima uzvišenog stila.

Uspoređivali smo čitanja i oznake triju segmenata: E5.21.3 (samostalan; v. gore primjer 45), E6.9.4 (gnijezdo; primjer 46) i E6.10.6 (gnijezdo, primjer 47). Pregled sadržaja opet je u popisu, a pregled ugniježđenih oznaka u tablici 14.

E5.21.3 (316 riječi, poglavlje 5,21 »De beneficiis conferendis, ut Deo similes simus«): prethodno najavljena teza o Božjem dobročinstvu (»Dei natura maxime benefica atque benigna sit«) razrađuje se pohvalnim nabravanjem svega što je Bog stvorio: od sunca do godišnjih doba, od životinja, preko svega vidljivoga i nevidljivoga, do čovjeka i uzvišenosti njegova razuma; uz razum, čovjek je dobio i zapovijedi kao obećanje blaženstva; Bog ga oslobađa istočnog grijeha poslanstvom Sina, koji je prvi obećao kraljevstvo nebesko, prvi pokajnicima otvorio vrata raja, prvi onamo uzašao

E6.9.4 (637 riječi, 6,9 »Mala Iudeorum post Christi passionem propter incredulitatem«): apostrofom se napada »nesretna Judeja« (»Quid autem infelix Iudea. . . «) zbog tajenja vijesti o Isusovu uskrsnuću; ako nisu vjerovali u uskrsnuće, valjalo je stražare ispitivati na drugi način; no, Židovi više vole propast u laži nego spas u istini; potvrđuju to i mnoge njihove kasnije patnje, mnogo veće od onih starozavjetnih; bez domovine su od rimskoga razaranja Jeruzalema pa do danas (»iam mille quadringenti et octuaginta anni sunt«); njihovi sveti spisi najavljuju Mesiju, ali ovakvo ih nijekanje čini nezahvalnima; autor ih poziva na obraćenje (»agnoscite beneficium et confitemini Christum«), veliča Kristovo utjelovljenje, muku i smrt, upozorava da će nezahvalnost uroditi ne samo vremenitim, nego i vječnim patnjama; sretni su oni koji su, u znak zahvalnosti, pretrpjeli muke radi Krista, nekad i sad

E6.10.6 (415 riječi, 6,10 »De ingratitude hereticorum et Iude prodicione«): apostrofa Jude kao najvećeg nezahvalnika; sva je dobročinstva prezro za trideset srebrnjaka, nadmašio je i nezahvalnost Židova: bio je apostol, a Isus ga nije odbio ni na posljednjoj večeri; Juda je i sam priznao grijeh, ali je jednako teškim grijehom samoubojstva pokazao da se ne nada oprost; čekaju ga najteže kazne u paklu, i time je strašan primjer nezahvalnosti Bogu (»nunc tu is quidem suppliciis terres nos«); valjano je zahvalan onaj tko cijeni Boga više od novca, tko ne gubi vjeru u Božje milosrđe, tko će radije umrijeti nego zgriješiti protiv Boga

Roditelj	Djeca	Oznake
E5.21.3		GRANDE
	–	–
E6.9.4		GRANDE
	E6.9.5	PLANA
	E6.9.6	citata kratko
	E6.9.7	dvodjelno
	E6.9.8	NORMAL
E6.10.6		GRANDE
	E6.10.7	NORMAL

Tablica 14: Slijed oznaka u E5.21.3 i gnijezdima E6.9.4 i E6.10.6

KONSTATIRAMO DA JE NAŠA prva pretpostavka, o segmentima-djeci koji su na neki način proturječni obilježjima uzvišenog stila u E, točna. Neobilježeni stil (normal) i jednostavan stil (plana) pripadaju u našoj kodnoj knjizi istoj skupini oznaka, onoj za stilske razine (kako ih je vidio npr. Augustin), te su nužno na neki način suprotstavljeni *dictio grandis*; segment normal unutar segmenta u uzvišenom stilu znači da u istim riječima postoje silnice uzvišenosti i neobilježenosti.

Segment označen s dvodjelno dobro se uklapa u našu tezu da su članci uzvišenog stila E organizirani u tročlana i četveročlana *cola et commata*, ali ne i dvočlana. Tekst

Interpretacija

toga segmenta u neposrednom okruženju (primjer 48) pokazuje da su članci E6.9.7 duži od članaka prethodne rečenice, da su sindetski dok su prethodni asindetski, a da segment uzvišenog stila opet počinje deiktičkim pomakom i poticajima (imperativima), opet u kratkim člancima (»Agnoscite beneficium / et confitemini Christum«).

Nasuprot tome, segment E6.9.6 (citat kratko, primjer 49) izdvaja se od okoline prvenstveno najavom i navođenjem tuđih riječi, ali i deiktičkim pomakom (s množine na jedninu i opet natrag); intenzitet prije citata pojačava *conduplicatio* »credite, credite«, a nakon njega poliptot *missus / misit* (čemu možemo po zvučnoj sličnosti pribrojiti i *miserebitur*).

(48) Hic enim qui missus est,
 Dei uerbum est,
 Dei sapientia est,
 Dei uirtus est.
 negat talia esse in Deo qui Christum negat.
 E6.9.7 dvodjelno Carnem animamque hominis
 assumpsit,
 ut pro hominibus pati ac mori posset.
 Itaque non inuitus sed uolens crucem sustinuit,
 ut suo sanguine a peccatis credentes lauaret morteque redimeret. </seg>
 Agnoscite beneficium et confitemini Christum.

(49) Credite, credite, et salui eritis.
 E6.9.6 citat kratko

Ps. 79

Hic est enim cui dixit Propheta:
 Excita potentiam tuam et ueni,
 ut saluos facias nos. </seg>
 Conuertimini igitur ad eum,
 qui missus est uobis,
 et ille qui misit,
 miserebitur uestri.

ZAPAZILI SMO VEĆ DA oba promatrana segmenta-roditelja sadrže po jedno dijete označeno kao normal,

»neobilježeni stil E«. Proturječnost takvog ugnježđivanja već smo naznačili. Sad se pitamo još: jesu li segmenti-djeca iz 6,9 i 6,10 slični po ičemu *osim* po oznakama koje nose oni i njihovi roditelji? Izdvajaju li se razmatrani segmenti od »uzvišene« okoline na sličan način? (Kasnije ćemo moći postaviti i pitanje: ne izdvaja li se na taj način baš *ništa* u E5.21.3?) – Segmente neobilježenog stila unutar uzvišenog i njihov neposredan kontekst donose primjeri 50 i 51; kurzivom smo istakli neka od jezičnih sredstava kojima se ostvaruju različite vrste korespondencija *cola et commata*.

(50) E6.9.4 (...) *Agnoscite beneficium et confitemini Christum.*

Venit enim uos | *non de manu regis Babylonis,*
sed de potestate diaboli liberare.
non ad Hierosolymam reducere |
nec regno restituere terreno,
sed quod longe felicius est, ad paradisum transferre,
in supernis cęli sedibus collocare |
et sempiternę suę glorię participes facere.

E6.9.8 NORMAL *Quod si aduersus tantam Dei uestri*
nostrique benignitatem |
Christum suum non recipiendo ingrati esse pergetis,
de temporalibus miseriis istis
ad ęternas descendatis necesse est.

Nulla enim maior in Deum Patrem ingratitude fieri
 potest |
 quam in Filium ei *coęqualem et coęternum et consub-*
stantialem nolle credere. </seg>
Felices illi, qui olim ne ingrati essent, ipsum uobis
gentibusque pędicare non timuerunt.
qui ut nomen eius denegarent, nec minis | nec tor-
mentis | nec cędibus compelli potuerunt.

(51) E6.10.6 (...) *O dirum et crudele mortis genus,*
nequitię tamen tuę conueniens |
tuaque impietate dignum,
non magis quia iustum uendideris |

quam quod *de misericordis misericordia desperaueris*.
 E6.10.7 NORMAL Vtrunque sane inter crimina grauissi-
 mum, ac nescio quod maius,
 nisi quod alterum remitti poterat,
 si alterum remissionis impetrandę aditum non pre-
 clusisset.
 Eo igitur *tua te* perduxit in Dominum ingratitude,
 ut pro *grauissimis* criminibus *grauissimas* quoque
 poenas dare credaris in inferno, quo corruisti. </seg>
 Nunc *tu* is quidem suppliciis *terres* nos,
 nequid sinistrum de Salvatore nostro sentiendo in-
 grati simus !
 et *tuis* flagitiis *ostendis*
 contrarias illis actiones ad gratitudinem pertinere.

Tijek argumentacije, rekonstrukciju Marulićeve invencije i dispozicije, prikazali smo u sljedeća dva odjeljka (granice segmenata-djece naznačene su kosim crtama):

E6.9.4 1. *apel*: »confitemini Christum«; 1a. *razlog*: On će vas osloboditi ropstva goreg od babilonskog, dati vam kraljevstvo bolje od vremenitog; / 2. *contrarium*: a ako nećete, doživjet ćete i vječne patnje. 2a. *razlog*: ne vjerovati u Sina najveća je nezahvalnost prema Ocu. / 3. *exemplum contrarium*, uzvik: sretni oni koji nisu htjeli biti nezahvalni, naviještajući Sina; 3a. *razlog*: da ga ne zaniječū, trpjeli su mučeništvo.

E6.10.6 1. *uzvik*: ta [Judina] smrt je užasna, ali dostojna zločina! 1a. *razlog*: prodao si pravednoga, izgubio nadu u samilost. / 2. *komentar*: oba su zločina teška, a najstrašnija je njihova kombinacija. 3. *zaključak*: tvoja te najteža nezahvalnost odvela u najtežu kaznu u paklu. / 4. *contrarium*: tom kaznom nas odvraćaš, svojim nam patnjama pokazuješ da je zahvalnost u postupcima suprotnim tvojima.

Rekonstrukcija argumentacije podsjeća nas da su i Židovi i Juda u tekstu E zapravo *primjeri*, i to negativni. Oni nisu stvarni adresati. obraćanje oboma fiktivan je postu-

pak, jedan od načina da se istakne i naglasi stav *suprotan* njihovom. Otud povratak uzvišenog stila kod pozitivnih primjera (misionara-mučenika i nas koji smo poučeni Judinom kaznom): ono valjano i vrijedno, *agendum*, također mora biti istaknuto, mora se osigurati protuteža onome što je *vitandum*. U ovakvoj konfiguraciji segmenti koje smo označili vrijednošću normal služe kao prijelazi i kao »odmor« pažnje između dvije uzvišene dionice. S druge strane, ti segmenti čitalačku pažnju angažiraju na intelektualnoj razini, iznoseći nove ideje koje zahtijevaju objašnjenje (nova informacija segmenta E6.9.8 jest ne posve samorazumljiva teza da je neprihvatanje Krista – nezahvalnost; u E6.10.7, izazov je – i logički i sintaktički – u prikazu uzajamnog pojačavanja dvaju najtežih grijeha: »si alterum remissionis impetrandę aditum non preclusisset«). No iznoseći te nove i zakučaste ideje autor *ne* poseže za paralelizmima: gradi članke koji su predugi (E6.9.8 »nulla enim maior... nolle credere«; E6.10.7 »eo igitur tua te... quo corruisti«) ili sintaksom i redom riječi odviše različiti (E6.9.8 »de temporalibus... necesse est«) da bi simetričnost bila posebno uočljiva.

Odmor od afektivnog intenziteta ne znači da je dionica normal neobilježena ili »prazna«; njezina se obilježnost razlikuje po *vrsti*, a ne po količini.

POGLEDAJMO SADA JOŠ samostalan, dalje neraščlanjeni segment uzvišenog stila E5.21.3, prateći tijek argumentacije slično kao u gornjim primjerima.

Metode i građa

E5.21.3 1. *nabrajanje*, »kao u psalmima«: što je sve Bog stvorio – do čovjeka, kojem sve treba služiti; 2. *citati*: uzvišenost čovjeka dokazuje usklik iz psalma (citat s temom gdje je čovjek i što mu sve služi); 3. *razlog*: čovjeku sve zemaljsko služi zahvaljujući razumu i jeziku, koji ga čine sličnim Bogu; 4. *proširenje teze*: Božji zakoni i zapovijedi put su nadilaženja zemaljskog i prolaznog ka vječnom blaženstvu; 5. *proširenje teze*: put ka prvobitnom blaženstvu jest i poslanje Sina Božjega, koji je žrtvom otkupio sve bez razlike, pa i nezahvalnike i grešnike; 6. *dokaz i proširenje teze 1*: prvi je vjernicima obećao kraljevstvo nebesko; 7. *dokaz i proširenje teze 2*: prvi je pokajnike pustio u raj, 8. *proširenje teze*: prvi

Rezultati 1

je onamo uzašao u tijelu; 9. *obećanje*: ondje čeka da nagradi one koji ga slijede

Interpretacija

Iz sažetka se vidi da ovaj segment funkcionira više kao meditacija nego kao dijalektičko rasuđivanje. Još i možemo uspostaviti logičnu vezu točaka 2. i 3, ali pomak s 3. na 4. više je konotativan – s »razuma i jezika« na »zakon i zapovijedi«, sa »svega zemaljskog« na »nadilaženje zemaljskog«. Slično je s pomakom s 4. na 5: poveznica je ideja puta k blaženstvu (ali glavna tema 4. nije put, nego zakon i zapovijedi). Vezu teze 5. s proširenjima 6. i 7. razumjet ćemo tek u kontekstu gore spominjane židovske ili Judine nezahvalnosti, koja je istovremeno i nevjera (u slijedu E takvo se tumačenje nezahvalnosti pojavljuje tek *naknadno*).

Rezultati 2

Valja napomenuti da uzvišeni ton i obrazac kratkih korespondirajućih članaka privremeno slabe u nekoliko rečenica E5.21.3 (primjeri 52–54; rečenice manje uzvišenog tona omeđene su kosim crtama).

Ps. 8

(52) /Cuius dignitatem et excellentiam Propheta contemptatus et ad autorem suum conuersus in uocem prorupit dicens:/

Quid est homo, quod memor es eius?
aut filius hominis, quoniam uisitas eum?

(53) /Vt autem omnia subiecta essent homini, intelligentia, ratione, sapientia et cogitationum interprete lingua eum insigniuit | ac sibi in parte similem reddidit./

Eidem leges p̄ceptaque dedit,
per que ueram ęternamque beatitudinem consequi posset

de terra translatus in cęlum,
de corruptione ad incorruptionem,
de mortalitate ad immortalitatem.

(54) /filium suum unigenitum misit,
qui humane mortalitatis carne assumpta
pro homine se Deo Patri in sacrificium obtulit |

omnesque per primorum parentum culpam sub
 maledicto uenundatos
 suo ipse sanguine redemit,
 etiam in ingratos beneficus et in delinquentes
 pius./

Primus in se credentibus regnum cęleste promit-
 tere coepit.

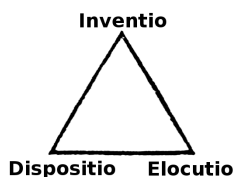
Primus poenitentibus paradisi ianuam aperuit
 (...)

Primjer 52 obuhvaća samo dva članka (doduše duga) i služi kao najava citatu, čijim se uzvišeno-jednostavnim retoričkim pitanjima obnavlja osnovni ton. Primjer 53, mada apelira na *logos* entimemom (podrazumijeva se premisa »razum i jezik sredstva su pokoravanja svijeta«), uključuje i dojmljivu *enumeratio* od četiri člana – tri u sinonimiji – koji se dijele na dvije skupine: »*intelligentia, ratione, sapientia / et cogitationum interprete lingua*«. Napokon, primjer 54 sadrži jače obilježenu varijaciju kršćanske sveze »*carne hominis assumpta*«: sliku »*humane mortalitatis carne assumpta*«; posebnost slike potvrđuje i činjenica da u ovom kontekstu zamjenu konkretne imenice apstraktnom *na taj način* ne nalazimo nigdje drugdje u Marulićevu opusu. Rečenica završava simetričnim parom kratkih članaka »*in ingratos beneficus / et in delinquentes pius*«: oni su istovremeno uvod u niz anafora s »*primus*« i enigmatična misao koja će biti objašnjena u nastavku segmenta.

ZAKLJUČIMO. OVO LIKO SMO prostora posvetili proučavanju gnijezda segmenata i »nečeg drugog« u njima iz tri razloga: prvo, kako bismo demonstrirali funkcioniranje stilističkog modela E i njegova ograničenja (inherentna samoj ideji modeliranja). Drugo, već smo sada pokazali kako se u modelu uočavaju i kako se interpretiraju stilistički fenomeni. Razina čitavog teksta predstavljena je oznakama i brojkama; one signaliziraju potencijalno zanimljiva mjesta i odnose, no to su samo signali, pretpostavke; nužno ih treba provjeriti na razini pojedinih

Interpretacija

Navodimo Marulićeve varijacije za »*carne hominis assumpta*«: *LS* 189 (*Ad Virginem beatam*), 85: *humanis indutus carnibus; David. 4,286: Deposuit fragilem mortalis carnis amictum; Vlt. iud. multi carne adhuc mortali uiuentes; Humil. uestem carnis humane, quam exuerat, a mortuis resurgendo assumpsit; ibid. perinde ac Deus in carne humana colendus et adorandus; ibid. assumptę carnis humilitas; ibid. homo carne adhuc terrena et mortali uelatus; ibid. susceptę carnis species; Repert. Hieronymus, s. v. Deus in uelamento carnis assumptę; ibid. Heretici, s. v. A Ioannes carne tantum hominis assumpta.*

Slika 16: Suodnos odabira, rasporeda i oblikovanja građe.

Podsjetimo da po pravilima XML-a element može sadržavati attribute koji su nosioci različitih vrijednosti. U našem modelu, element *seg* ima atribut *ana*, čijom smo vrijednošću bilježili stilske fenomene doživljene kao dominantne u određenom segmentu. Zahvaljujući atributima i njihovim vrijednostima model je dobio i treću razinu (prvu čine same riječi teksta, drugu segmenti).

rečenica i rečeničnih članaka, čitanjem i uspoređivanjem. Treće, spomenuto »nešto drugo« u istovjetno označenim segmenatima prepoznali smo kao suodnos *inventio*, *dispositio* i *elocutio*.

O kakvom se suodnosu radi? Odabir građe utječe na oblikovanje: logička argumentacija odgovara neobilježnom stilu, emocionalni apel uzvišenom. Raspored utječe na odabir građe i oblikovanje: dva susljedna emocionalna apela moguća su zahvaljujući logičko-argumentativnom »mostu«, koji je istovremeno i tematska poveznica i odmor od afektivnosti. Utječe li, međutim, *oblikovanje* (ustaljen suodnos ili konfiguracija jezičnih pojava »nižeg reda«) na odabir i raspored? Da bismo o tome mogli razmišljati, moramo najprije doznati koje stilske vrijednosti *stupaju* u odnose – koje konfiguracije tvore – i na koji način to čine.

Stilske vrijednosti segmenata

MADA SMO SE VEĆ susreli s pojedinim stilskim vrijednostima stilističkog modela E, tek ćemo sada sustavno razmotriti načela odabira i kategorizaciju tih vrijednosti, kao i evidencijske, frekvencijske i relacijske podatke o sudjelovanju pojedinih vrijednosti u modelu. Kao i u slučaju riječi i segmenata, i razinu oznaka stilskih vrijednosti možemo opisivati i istraživati i kvalitativno i kvantitativno.

Stilske vrijednosti u 3373 stilska segmenta E označene su s ukupno 4401 oznaka-pojavnica (broj oznaka veći je od broja segmenata jer se unutar istog atributa može kombinirati više vrijednosti, npr. E2.26.5 a leg tekst interp). Različnica, individualnih oznaka, ima 136. One najčešće popisane su u tablici 15. Manje od 9 puta javlja se 76 individualnih oznaka, što znači da 55% različnica obuhvaća 5% pojavnica.

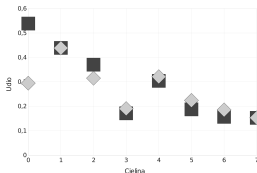
Teorijska polazišta odredila su najučestalije stilske vrijednosti, oznake mark (847 pojavnica) i normal (662), te oznake razina stila plana (181) i grandis (127). Na početku čitanja razlikovali smo, posve općenito i riffaterreovski, stilske obilježene segmente i one druge, bilježeći isključivo oznake mark i normal (od toga smo po prvi put odstupili u segmentu E1.1.14). Odabir ostalih vrijednosti namjerno smo ostavili slobodnim, puštajući da ga oblikuje međugra čitalačkih dojmova i čitalačke kompetencije.

ČITAJUĆI TABLICU 15 može se učiniti neobičnim što oznaka mark ima (za četvrtinu) više pojavnica nego normal. Po Riffaterreovoj zamisli (izmjena stilski neoznačenog i

Prvi stilski obilježen segment izdvojili smo u posveti djela: to je kratak, ali prominentan citat Juvenalova poslovičnog podgrija-nog kupusa, *repetita crambe*. Zapažamo i odabir riječi (grecizam), i najavu samog citata, i položaj (na kraju rečenice), i humanističku vrijednost geste – radi se o erazmovskom upletanju antičkih *adagia* u vlastiti (i to epistolarni) tekst.

Oznaka	Broj pojavnica
mark	847
normal	662
aleg	212
citāt	188
plana	181
grande	127
tekst	122
interp	121
kratko	115
retpit	112
ti	100
dvodjelno	97
exemplum	97
rasprava	90
lista	89

Tablica 15: Petnaest naj-
češćih stilskih vrijednosti
u segmentima E. 11% oznaka
obuhvaća 67% svih
pojavnica.

Slika 17: Udio segmenata s
oznakom mark u cjelinama
E. Kvadrat prikazuje udio
u skupu svih segmenata
cjeline, a romb udio riječi
obuhvaćenih segmentima
mark u skupu svih riječi
cjeline. Upozoravam na
porast broja segmenata s
oznakom mark u E 4.

označenog: 0, 1, 0, 1, 0...) možda bismo očekivali izjednačen odnos ili prevlast oznake normal, ali iz naših podataka slijedi da je *norma* jednog teksta statistički u manjini; štoviše, segmenti koji sadržavaju oznaku normal nisu u većini ni po tome što su *duži* od ostalih: obuhvaćaju oko 32.600 riječi (približno petinu ukupnog teksta), dok je u segmentima s oznakom mark sadržano oko 45.700 riječi (gotovo trećina E).

Ovakav nas odnos učvršćuje u uvjerenju da je stil najbolje tumačiti kao *konfiguraciju* pažnje: da bi se pažnja održala, »neobilježenih« ili »običnih« mjesta ne mora biti mnogo, moraju biti dobro raspoređena. Već smo vidjeli i da strukturalističku obilježenost stila ne možemo zamisliti kao puku binarnu opreku (gore, s. 147). To znači da vrijednost normal neće nužno prethoditi svakom drugačije obilježenom segmentu ili svaki takav segment slijediti, već će se raznolikost potrebna pažnji jednako uspješno postići slijedom različitih obilježja, npr. incipit / rasprava / mark / rasprava / mark conclusio (E2.5.1–2.5.5). Napokon, norma teksta ne može postojati u vakuumu: ponekad će je određivati tekst sâm, ali mnogo će se češće ona nadograđivati na nešto što čitalac već zna, što u tekstu, zahvaljujući postojećoj jezičnoj kompetenciji, *prepoznaje*. Odavde proizlazi da se oznaka normal u modelu pridaje segmentima u kojima se stimuli iz teksta podudaraju sa »shemom«: s čitalačkom predodžbom o neobilježenom izrazu latinskog književnog standarda.

U MODELU UČENJA stila E oznaka mark ima još jednu funkciju. Tom smo se oznakom koristili smo kao »džokerom« u svim slučajevima dvojbe i neodlučnosti, svuda gdje nismo znali pobliže odrediti stilsku obilježenost. No, ako produženo izlaganje stranom stilu povećava kompetenciju i stilski senzibilitet, vodeći do spontanog konstruiranja vlastitoga jezično-stilskog sustava, razložno je očekivati da se učestalost oznake mark smanjuje se kako čitanje odmiče, budući da će dvojbi i neodlučnosti biti sve manje. Ovu smo hipotezu provjerili prebrojavanjem

segmenta s vrijednošću mark. Relativna učestalost takvih segmenta, kao i njima obuhvaćenih riječi, u knjigama E (odnosno cjelinama, budući da treba uključiti i uvodne tekstove) prikazana je dijagramom na slici 17.

Broj segmenta s oznakom mark najprije je u padu, da bi porastao u E 4. Sjetimo li se da ondje počinje nova skupina knjiga (*libri charitatis*), kao i da smo u toj skupini već konstatirali nova načela kompozicije (usp. s. 161), moći ćemo postaviti daljnju hipotezu: u E 4–7 javlja se nešto novo, nešto što treba iznova učiti.

Neukrašeni stil i slijed segmenta

Kvantitativno, segmenta s oznakom plana ima gotovo za trećinu više od onih s grandis. Pa ipak, opseg teksta obuhvaćenog ovim potonjim oznakama (12.704 riječi) za trećinu je veći od opsega obuhvaćenog segmentima s oznakom plana (8.128). Ovo je u skladu s pretpostavkom o prirodi stilova: jednostavan će izraz biti ujedno i kraći.

Segmenti	Riječi u segmentu plana (približno)
E1.26.7–9 (k)	30
E3.24.28–30 (k)	20
E7.15.10–12 (k)	40
E3.7.1–3	30
E4.1.1–3	60
E4.8.7–9	90
E5.12.1–3	20
E7.11.1–3	60

Tablica 16: Konteksti segmenta s oznakom plana odabranih za usporedbu i njihova dužina. Kontrolni su primjeri označeni slovom k.

KAO ŠTO SMO GORE na nekoliko primjera prikazali osnovna obilježja uzvišenog stila E (s. 173), tako ćemo ovom prilikom upoznati osobine neukrašenog stila – točnije, osobine segmenta s oznakom plana. Usporedit ćemo odabrane takve segmente, približno iste dužine, u približno istim stilskim kontekstima (tj. unutar identičnih slijedova oznaka segmenta), ali na raznim točkama djela.

Ukoliko je čitanje pouzdano – ukoliko nije odviše proizvoljno ili nedosljedno – uspoređivani će segmenti djelovati pomoću sličnih jezičnih pojava, imat će sličnu (ili istu) stilsku *quidditas*.

Primjere za kontrolu tražili smo i u poglavljima koja smo na s. 162 prepoznali kao potencijalnu oglednu skupinu, onima koja se izdvajaju dužinom, temom ili položajem. Iz te je skupine primjer 56.

Valja napomenuti da su primjeri 58–63 odabrani *isključivo* po kriterijima slijeda oznaka (segment tekst / segment plana); čak ni položaj unutar poglavlja nije bio poseban parametar, a ni oznake ni granice segmenata nisu naknadno mijenjane.

Za usporedbu smo izdvojili slijed tekst / PLANA. Podaci o segmentima koje smo uspoređivali navedeni su u tablici 16.

TRAŽENIH SLIJEDOVA u čitavom E našlo se ukupno devet; tri su bila izvan željenog opsega od 20–90 riječi (E3.13.2, E3.24.24, E4.16.9), a svih preostalih šest predstavljeno je u primjerima 58–63. Za bolje razumijevanje problema uspostavili smo i kontrolnu skupinu, izbor segmenata označenih s plana, ali *izvan* konteksta oznake tekst (i pritom u kontrastu sa segmentima srednjega i uzvišenog stila). To su primjeri 55–57, posebno indeksirani slovom *k*.

(55) (k) E1.26.7 NORMAL Ad illa ergo consurgat animus terrenis negotiis expeditus, et non solum ea quę oculis cernimus, sed etiam quę intellectu percipiuntur cogitet. Veruntamen ab his quę uidentur incipiat, ut quasi per gradus ascendendo ad ea quę non uidentur queat peruenire. </seg>

Ps 76

E1.26.8 PLANA ti Primum itaque cum Propheta ad Deum conuersus dic: Meditabor in operibus tuis.

Quęnam sunt opera ista? Terra, mare, cęlum. quorum ille admiratione captus in eam tandem prorupit uocem: </seg>

Ps 103

E1.26.9 GRANDE Quam magnificata sunt opera tua, Domine! Omnia in sapientia fecisti.

In medio enim firmasti terram sua mole libratam, partim aridam, partim aquis circumfusam. collocasti tam uaria in mari piscium genera quam in sicco quadrupedum pedibusque carentium reptilium | et supra terram aera permeantium uolucrum. (...)

(56) (k) E3.24.28 NORMAL

Non est itaque Christi discipulus,
qui bonum pro malo nescit reddere |
et pro inimicis quoque suis Deum deprecari.

Eiusdem Domini exemplo discamus |

Prædicatio

non nostrę tantum salutem,

sed etiam aliorum prospicere,

uite disciplinis eos imbuendo |

et exhortationibus piis ut ad uirtutis uiam dirigan-
tur sollicitando. </seg>

E3.24.29 PLANA Circuibat ille totam Iudeam,
totam Galileam |

per castella et uicos |

docens ignaros | et uerbo curans egrotos,

ut corpore simul et animo saluos redderet. </seg>

E3.24.30 a leg Pręcepta dedit discipulis in monte,
in planitie plebi,

ut discas altiores mysteriorum sensus illis qui
magis capacis ingenii sunt prædicare.

(57) (k) E7.15.10 GRANDE retpit metaf Quod si uas
electionis tanta ac talia pertulerit, quid indignatur
uas ire, siquid eiusmodi sibi accidat? </seg>

E7.15.11 NORMAL Quando tibi prædia et opes aufe-
runtur,

Dominici præcepti recordare:

Qui uult inquit tecum in iudicio contendere | et
tunicam tuam tollere,

Matt 5

dimitte ei et palium,

hoc est, paratus esto plura potius perdere ad con-
seruandam animi patientiam |

quam ad infringendam altercationibus deseruire.

</seg>

E7.15.12 PLANA Eundem sensum habet quod in
Luca dicitur:

Qui aufert quę tua sunt ne repetas;

Luc 6

ne forte repetendo et raptorem irrites |

et tuam in Domino conturbes quietem.

Patientia enim pauperum (ut in psalmo habetur)
non peribit in fine. </seg>

Ps 9

U kontrolnoj skupini segmenti neukrašena stila dijele kratkoću članaka (česte su nezavisne rečenice), odsutnost jakog afekta, te retoričku vrlinu koja se obično naziva *perspicuitas* – jasnoću kako intelektualnu (riječi se koriste u denotativnom značenju, segmenti tumače druge iskaze), tako i jezičnu (prvenstveno sintaktičku). – Nećemo, dakako, očekivati da mjesta s oznakom plana budu potpuno identična. I neukrašen stil može imati stupnjeve i nijanse, i on u različitoj mjeri pripušta Kvintilijanovo *aliquid nitioris*: pitanja i odgovori označeni s plana u primjeru 55 jednostavniji su od anafora i paralelizama plana iz 56.

(58) 3,7 *Quae sapientia est vitanda*

E3.7.1 tekst utrumque Hanc autem uerissimam sapientiam, quam Deo tradente accepimus, quo attentius accuratiusque amplectamur, quęrendum restat, quęnam sit illa quam cauere debemus, indigna quidem hoc nomine, cum uerius stulticia sit dicenda quam sapientia. </seg>

E3.7.2 PLANA Est igitur quędam sapientia, quę mundana siue secularis dicitur, de qua Apostolus: Sapientia, inquit, huius mundi | stulticia est apud Deum.

et iterum: Stultam fecit Deus sapientiam huius seculi. </seg>

E3.7.3 NORMAL Hic sane fuit antiquorum deos colentium error, qui olim uidebatur esse sapientia | sed postquam Euangelii ueritas etiam ab iis, qui eam persequebantur, recepta est, apparuit colendorum deorum ritum non sapientiam fuisse sed stulticiam. </seg>

Ad Cor I 3

(59) 3,11 *De nominibus demonum propriis*

E3.11.1 incipit tekst propositio Ad hec ut plenius demonum deprauata natura nobis nota sit, scrutemur in Scripturis, quam uarie aliquando appellati fuerint | et ipsa nominum diuersitas diuersa illorum uitia monstrabit.

atque ut a propriis peculiaribusque incipiamus.
 </seg> E3.11.2 PLANA Demones uocantur, demon
 non quia daemones, id est scientes sint,
 sed dimenin (ut Eusebius inquit) hoc est terrere
 consueuerunt.

terrori enim sunt nobis,
 cum uisibiles apparent.
 Diabolus appellatur, Diabolus
 quia peccatorum accusator est.
 quem enim Gręci diabolum,
 eum nos criminatorem dicimus.

Sathanas et Zabulon Hebraicum est; Sathanas / Zabulon
 hic fluxus noctis interpretatur, ille aduersarius.
 </seg> E3.11.3 biblij
 quoniam in tenebris demonum sunt opera |
 et perpetuo odio persequuntur sanctitatem.
 </seg>

(60) 4,1 *De Charitate erga deum*

E4.1.1 tekst Quę ad fidei speique uirtutem magis
 pertinere arbitror, hactenus dicta sunt.

Restat ut charitatis quoque officia Deo adiuuante
 exponamus easque simul partes tractemus,
 quę illi congruere uidebuntur,
 bonis mala more nostro conferendo, ut legentes
 et quid sequendum sit |
 et quid uitandum discant. </seg>

E4.1.2 PLANA Diliges, inquit Saluator, Dominum Matth xxii
 Deum tuum ex toto corde tuo,
 et ex tota anima tua,
 et ex tota mente tua.
 hoc est maximum et primum mandatum.
 Secundum autem simile est huic.
 Diliges proximum tuum sicut teipsum.
 In his duobus mandatis uniuersa Lex pendet et
 prophete.

Maxima igitur charitas est, quam Deo debemus;
 huic propinqua, qua homines prosequendi sunt.
 </seg>

E4.1.3 NORMAL Deum ex toto corde tunc diligimus,
 cum nihil eius dilectioni equamus,
 sed quęcunque nobis chara sunt,
 secundo loco habemus.
 quod nisi preŕtabimus,
 Deo frui non poterimus. (...)

- (61) E4.8.7 interp tekst Si te ista parum terrent |
 ut paulo perplexius dicta,
 audi etiam illud in Hieremia scriptum,
 quo nihil planius apertiusque dici queat:
 Sagitta uulnerans lingua eorum dolum locuta est.
 in ore suo pacem cum amico suo loquitur,
 et occulte ponit ei insidias.
 nunquid super his non uisitabo dicit Dominus,
 aut in gente huiusmodi non ulciscetur anima mea?
 E4.8.8 PLANA Sunt preŕtea qui amice admodum ac
 beneuole loquuntur cum altero,
 et statim eidem absenti detrahunt.
 Vbi audit commendant et extollunt.
 ubi autem non audit carpunt et sugillant,
 et quem modo laudauerant,
 rursum dictis petulantibus incessere non uerentur.
 Istos quoque Dei sapientia reprobat in Prouerbiis
 dicens:

Arrogantiam et superbiam et uiam prauam et os
 bilingue detestor.

Displicet igitur illi, cui nullum placere potest ma-
 lum,
 simulata pax,
 non solum illorum qui factis offendunt,
 sed etiam istorum qui de absente uerbis obloquun-
 tur.

Hier 9

Proverb 8

Iob xxxvi

de quibus in Iob est scriptum:
 Simulatores et callidi prouocant iram Dei. </seg>
 E4.8.9 MARK Ne ergo in iram istam, qua nihil est
 horribilius, incidere tibi contingat,
 noli fratri tuo intendere dolos.
 noli uerbis lenibus eum palpare,

ut nihil metuentem uel facilius euertas |
uel securius infames. (...)

(62) 5,12 *De triplici elemosinarum genere*

E5.12.1 tekst Satis ista de castitate ac pudicitia |
nunc magis proximam charitati uirtutem explicabi-
mus,

erga egenos liberalitatem. </seg>

E5.12.2 PLANA Domini nostri, cuius omnia sunt,
p̄ceptum est: Qui petit a te, da ei, et uolenti mutu-
ari abs te ne auertaris. </seg>

Mat 5

E5.12.3 MARK kontrast Aliorum inopię tua succur-
rat opulentia, ut obedias Deo. </seg>

(63) 7,11 *De obedientium p̄mio*

E7.11.1 tekst Videamus nunc quęnam bona polli-
cetur obedientibus Dominus. </seg>

E7.11.2 PLANA Obediens inter aduersa securus est.
dicente Dei sapientia:

Prouerb 1

Qui me audierit, absque terrore quiescet,
et abundantia perfruetur, malorum timore sublato.
In Ecclesiaste quoque dicitur:

Ecclesiastes 8

Qui custodit p̄ceptum, non experietur quicquam
mali.

Iustis enim et aduersa bene cędunt,
dum ea ferendo superant.

Huic simile est quod in Esaia loquitur Dominus et
ait:

Esa 1

Si me audieritis, bona terrę comedetis. </seg>

E7.11.3 MARK retpit At uero Apostoli et sancti
martyres quos obedientes fuisse negare non possu-
mus,

angustias, persecutiones et supplicia passi sunt |
quomodo ergo bona terrę comederunt,
cum tribulationes in uita tolerarint? </seg>

Što je nulti stupanj latin-
skog izražavanja? To je
stupanj elementarne je-
zične kompetencije: kad
bi trebalo prevesti »Postoji
dakle neka mudrost koja se
naziva svjetskom ili svje-
tovnom«, čak bismo i danas
smjeli očekivati rečenicu
sličnu Marulićevoj »Est
igitur quędam sapientia
quę mundana siue secularis
dicitur«.

I U PRIMJERIMA 58–63 koriste se *verba propria* (denota-
tivno, ne konotativno), s uočljivim udjelom zamjenica.
Nadalje, rečenica »Est igitur quędam sapientia...« u

Sadržajno, u primjeru 61, E4.8.8, čitava je rečenica »Vbi audit commendant... incessere non uerentur« *commoratio una in re*, ponavljanje već rečenoga radi afektivnog učinka. Posebno uočljiva *expolitio* postiže se kombinacijom litote i perifrize (*detrahere* ~ »dictis petulantibus incessere non uereri«). Dojam neukrašnosti (ili manje ukrašnosti) ovoga segmenta omogućen je *kontrastom* prema onome što prethodi – prema metafori, antitezi, hijazmu, retoričkim pitanjima *Ier* 9,8–9 (razina je podignuta i prije samog citiranja, litotama, sinonimima i deiksom uvoda »Si te ista parum... nihil planius apertiusque dici queat«).

Kombinacija *verbum dicendi* + »et ait« susreće se devedesetak puta u Marulićevu latinskom opusu, no samo dvaput vrlo slično ovome: *Vlt. iudic.* »Porro de maiestate aduenientis et potestate in Mattheo ipse de se loquitur et ait...«; *Humil.* »De ipsorum inopia et alibi idem propheta est locutus et ait...«

primjeru 58 vrlo je blizu »nultom stupnju« latinskoga izražavanja, a slične jednostavne obrasce nalazimo i u primjerima 62 (»Domini nostri, cuius omnia sunt, preceptum est«) i 60 (»Maxima igitur charitas est, quam Deo debemus«; potonji je iskaz u nastavku razvijen pomoću sinonimije, poliptota i paralelizma: »caritatem alicui debemus« dobiva analogiju »caritate aliqui prosequendi sunt«).

Svi primjeri sliče položajem (izuzev 61, svaki se put radi o drugom po redu segmentu u poglavlju) i funkcijom u izlaganju: segment označen s tekst najavljuje temu, dok plana iznosi teze (nekad kao izravne citate: 60, 62) i argumentira ih (nekad citatima: 58, 61, 63). Citati su bitan dio svih primjera (u slučajevima 58, 61, 63 radi se čak o nizu biblijskih navoda, a 58, 60 i 62 gotovo da se svode na navođenje riječi Biblije; donekle je iznimka 59, koji ipak vrlo jasno pokazuje na tuđi – Euzebijev – tekst, i na tuđe znanje – tumačenje grčkih i hebrejskih imena). Zapažamo da su i sami citati jednostavnog izričaja, baš kao i autorski dio segmenta. Međuigra citata i autorskog teksta posebno je uočljiva u 63, gdje se kratak, sintaktički jednostavan autorski obrazac (prosta rečenica + ablativ apsolutni, odnosno vremenska zavisna, te najava citata) isprepleće s biblijskim citatima sličnoga kalupa (subjektna odnosna + futurska glavna rečenica).

Stil autorskog teksta prati stil citata i u primjeru 61, gdje metafore *Prv* 8,13 (»uia praua«, »os bilingue«) odgovaraju jače obilježenom ostatku segmenta plana (parafraza Jeremije niže kontaktne sinonime i paralelizme: »amice admodum ac beneuole«, »commendant et extolunt«, »carpunt et sugillant«). Na sličan smo način u primjeru 63, E7.11.2, za citiranje (nama) začudnih riječi *Is* 1,19 »bona terrae comedetis« pripremljeni zgušnjavanjem iskaza (»ferendo superant«) i pleonazmom (»loquitur Dominus et ait«).

OVAJ OGLED SUGERIRA, PRVO, da oznake stilske razine bilježe neku konstantnu vrijednost; drugo, da bi spoj slijeda

oznaka stilskih vrijednosti i opsega riječi u segmentu mogao biti valjan kriterij za pronalaženje stilskih sličnosti – a možda i za otkrivanje spisateljskih strategija (na primjer: »ako nakon najave teme glavnu tezu podupire jednostavan biblijski citat, i okolina će citata biti jednostavna«). Pritom opet uočavamo kako su *inventio*, *dispositio* i *elocutio* međusobno uvjetovane.

Kategorizacija stilskih vrijednosti

OSTALE OZNAKE NAŠEG MODELA, za razliku od *mark*, *normal*, *plana* i *grandis*, nisu bile posebno teorijski utemeljene, već su proizašle iz empirije. Tu se otvaraju pitanja: kakav je status tih ostalih oznaka u stilističkom modelu? Kakav je njihov odnos prema obilježenosti i neobilježenosti, prema razinama stila? I kako sudjeluju u konfiguriranju stila?

Tražeci odgovore, pokušali smo – pošto je zaključen prvi krug označavanja stila – oznake kategorizirati. Isprva se formiralo šest skupina:

1. figure izraza
2. figure sadržaja
3. tekstualni fenomeni
4. deiktički fenomeni
5. tip diskurza
6. mješovite

Takva kategorizacija naznačava prvenstveno čitaočev kompetencijski horizont, ono što smo donijeli u tekst. Prve su dvije skupine, očito, u tradiciji klasične retorike, i trag su općeg filološkog obrazovanja. Sljedeće su tri skupine povezane sa suvremenim spoznajama lingvistike teksta, pragmalingvistike i kognitivne stilistike. Pritom su *tekstualnima* smatrane one jezične geste koje pomažu čitaočevoj orijentaciji u tekstu, a *deiktički* su fenomeni raznovrsna jezična pokazivanja (»upiranja prstom«) – prvenstveno *osobna* deiksa (premještanje fokusa na govornika, adresata i ostale, što djelomično odgovara apostrofi

Figurae elocutionis nastaju pomoću tri principa izmjene – dodavanja, izostavljanja, premještanja (*adiectio*, *detractio*, *transmutatio*), a *figurae sententiae* pomoću četvrtog – izmjene značenja (*immutatio*); Lausberg (1960, 310, § 604), Sowinski (1999, 102).

i ostalim figurama obraćanja klasične retorike, usp. Lausberg (1960, 376–379, § 759–765)) i ona *vremenska* (u našem slučaju, izričito smještanje teksta u »sadašnje« vrijeme, koje danas čitamo kao autorovu suvremenost). Napokon, oznake *tipa diskurza* određuju segmente koje smo prepoznavali prema osobnoj kognitivnoj shemi – identificirajući ih kao npr. zaključivanje, molitvu, tumačenje, filozofiranje, satiru.

VELIK NEDOSTATAK OVAKVE kategorizacije nagoviješten je u posljednjoj skupini, onoj pod brojem 6. Što su to mješovite stilske vrijednosti? Iz njihova djelomičnog popisa u tablici 17 vidimo da se radi o jezično specifičnim realizacijama figura sadržaja (alegoreza čiji elementi dolaze određenim slijedom, neuobičajena prezentacija citata) ili sadržajno specifičnim figurama izraza (govor o nagradi i kazni, kao i »utrumque«, zapravo su Lausbergovo *antitheton*). Zapažamo i oznaku čija je vrijednost određena spojem položaja u tekstu (na kraju poglavlja) i uočljiva jezičnog »ukrašavanja« (finale).

MJEŠOVITE OZNAKE STILSKIH vrijednosti nisu jedini način povezivanja stilskih fenomena. Ono se očituje i u gnijezdima i slijedu segmenata, a ubrzo ćemo ga susresti i u kombinacijama oznaka unutar atributa. Sve to svjedoči o važnosti *konfiguracija* u stilu nekog teksta. Stilske pojave uspostavljaju različite veze, stupaju u različite odnose – s oznakama iste vrste, s onima drugih vrsta, s elementima invencije (sadržaja), s elementima dispozicije (položaj u tekstu, odnosno poglavlju). Sa svim tim vezama i odnosima mora nekako izaći na kraj istraživanje koje želi dati više od kataloga stilskih pojava jednog teksta. Štoviše, upravo konfiguracije mogu pomoći da razumijemo ono što ostaje skriveno u susretu sa samostalnom oznakom. Zašto smo jedan segment s biblijskim citatom označili kao citat, a drugi, formalno isti takav, oznakom plana? Ili: ako opreka obilježeno–neobilježeno funkcionira kao stimulacija pažnje, ako su razine stila u službi ilokucijskih

Tablica 17: Popis oznaka mješovitih stilskih vrijednosti (iz prve kategorizacije).

1. aleg-cum: alegoreza s prijedlogom (*significatum cum significante*), 3
2. aleg-naopako: prvo *significatum*, onda *significans*, 4
3. citat-cum: »citat najavljen *cum*-frazom« (usp. aleg-cum), 3
4. citat-iznebuha: navođenje biblijskog mjesta u obliku upravnog govora, ali bez najave, 2
5. citat-skriven: neidentificiran, nenajavljen citat, 4
6. finale: priprema završetka u velikom stilu, 2
7. interp-sprijeda: tumačenje prethodi citatu, 3
8. nagrada-kazna: »govor o nagradi i kazni«, 2
9. paralel-gore: »segment pokazuje paralelizam s prethodnim«, 9
10. quanto-magis: ako *a*, tim / čim više *b*, ekshortacija, 13
11. quid-multa-pit: frazom *quid multa* naglašeno pitanje, 2
12. utrumque: i plus i minus, paralelizam ili antiteza, 23

Masnim brojkama naveden je broj pojavnica u modelu.

vrijednosti i intencija (*docere, delectare, movere*) – koja je funkcija alegoreze, koja retoričkog pitanja?

Put do odgovora na ove i ovakve nedoumice vodi preko razmišljanja o odnosima različitih stilskih oznaka unutar istog atributa.

Kombinacije vrijednosti u atributu

VEĆIM BROJEM OZNAKA U ISTOM atributu obično smo se koristili kad nismo bili sigurni koja stilska vrijednost u segmentu preteže, kad smo istovremeno zapažali više stvari. Kombinacije oznaka, dakle, signaliziraju *supostojanje* stilskih obilježja.

Kombinacije stilskih vrijednosti unutar istog atributa javljaju se u 987 segmenata (29%). Najduža sadrži pet oznaka (primjer 64). U kombinacije unutar atributa ulazi 114 različenica (83% svih oznaka), a njih 29 (21%) javlja se *isključivo* u kombinacijama, nikad samostalno.

Ps 50

(64) E2.14.10 MARK poliptot Cur non potius cum Da-
uide peccatum lugente exclamas: Miserere mei Deus
secundum magnam misericordiam tuam | et se-
cundum multitudinem miserationum tuarum dele
iniquitatem meam!

Magna misericordia magnum delet crimen,
et miserationum multitudo multitudinem remittit
peccatorum. </seg>

E2.14.11 PLANA paralel Dominus clamat:
Nolo mortem peccatoris, sed ut conuertatur et
uiuat.

Et tu mori mauis quam conuerti?
et ueniam desperare quam poscere?
Dominus soluit compeditos,
Dominus errigit ellisos.
Et tu tam mortifero peccati uinculo non uis abso-
lui?

tam graui casu ellisos non curas errigi?
de medico qui omnes in se confidentes in unico
uerbo sanat diffidis? </seg>

E2.14.12 PLANA sermocinatio retpit anafora
ironia

Graue est inquis peccatum meum.
nunquid grauius quam istorum,

quorum modo mentionem fecimus?
 quibus tamen quod nequiter deliquerant,
 clementer dimissum constat.

Nunquid etiam grauius est peccatum tuum quam
 celum, quam terra quam mare?

sed qui potuit creare ista,
 non poterit sceleris tui pondus eleuare |
 et ubi abundauit delictum,
 ibi gratiam abundare facere? </seg>

E2.14.13 rasprava Nonne ille quoque qui dice-
 bat:

Iniquitates meę supergressę sunt caput meum,
 et sicut onus graue grauatę sunt super me,
 precatus est dicens:

Domine ne in furore tuo arguas me | neque in ira
 tua corripas me.

haud ita orasset | nisi spem haberet impetrandi
 quod orabat. sperauit et orauit et uoti compos factus
 est.

Razmislimo li malo, niz vrijednosti PLANA sermocinatio
 retpit anafora ironia razotkrit će se kao paradoksa-
 lan. Kako može »neukrašen stil« imati toliko ukrasa? U
 tom slučaju, kombinacija oznaka prije će ukazivati na
anomaliju: uočeno je jezično ostvarenje koje se doima jed-
 nostavnim *usprkos* svim zapaženim fenomenima. Učinak
 jednostavnosti ostaje čak i uz formalne efekte oponaša-
 nja razgovora, retoričkog pitanja, ponavljanja početne
 riječi, i uz značenjsku igru »izražavanja stvari riječju koja
 označava njezinu suprotnost«.

ČITAJUĆI SEGMENT E2.14.12 primjećujemo da različite
 stilske vrijednosti nemaju posve podudarne protežnosti
 unutar segmenta. *Sermocinatio* je ograničena na grešni-
 kovu primjedbu (»Graue est inquis peccatum meum«),
 koja je zapravo argumentacijska *anticipatio* – iznošenje
 mogućeg prigovora autorovoj tezi – uobličena u upravni
 govor. Retorička pitanja čine tri od pet rečenica segmenta;
 u jednom od tih pitanja javlja se i ironija (građena na na-

Poveznica su segmenta
 E2.14.12 neoznačeni, ne
 posebno uočeni poliptoti
 – »graue... grauius«,
 »quorum... quibus«, »de-
 liquerant... delictum«,
 »potuit... poterit«, »abun-
 dauit... abundare« – i
 doslovna ponavljanja (»pec-
 catum« i »quam«). Oboje
 osigurava tematsku kohe-
 ziju, ali je i važan faktor
 dojma jednostavnosti (uz
 kratkoću članaka, obilje
 zamjenica i sintaktičku
perspicuitas, osobito izrazitu
 u primjedbi »težak je grijeh
 moj«).

mjernoj, tropom prouzročenoj dvosmislici: »Nunquid etiam grauius est peccatum tuum quam celum. . .«, a dva članka rečenica s pitanjima povezuje anafora (»nunquid grauius. . . Nunquid etiam grauius. . .«). Uočene figure izraza i misli očito podržavaju jedna drugu, djelujući zajedno, na istim mjestima segmenta. Ipak, nisu uspjele stvoriti dovoljan afektivni naboj niti su se tematski dovoljno izdvojile da bi u *ovakvom kontekstu*, u ovom krugu označavanja, nastao dojam uzvišenog stila.

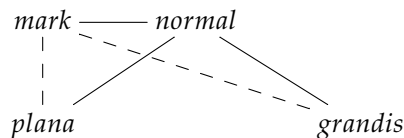
KOMBINACIJE SU OZNAKA UNUTAR atributa, dakle, znak problematičnih, stilski višeznačnih – katkad i proturječnih – mjesta. Istovremeno, kombinacije su i naznaka da je ona jednom spomenuta *quidditas* negdje *drugdje*, da opći dojam »jednostavnosti stila« može nadjačati i sermocinaciju, i retoričko pitanje, i anaforu, i ironiju.

Subalternacija, komplementarnost, suplementarnost

SUPROTNOST NIJE JEDINI mogući odnos stilskih vrijednosti. Ako početnu skupinu oznaka E (*mark*, *normal*, *plana*, *grandis*) zamislimo kao dvodimenzionalnu, dvokatnu strukturu, vidjet ćemo da elementi te strukture mogu uspostavljati dvije vrste odnosa: komplementarnosti, između ravnopravnih oznaka, i subalternacije, između nadređenih, odnosno podređenih. Ustroj prikazuje slika 18.

Naknadno razmatranje pokazuje da je na naš doživljaj hijerarhije utjecao model podataka XML sustava označavanja, gdje »čvorovi« mogu biti ili »roditelji i djeca« (»preci i potomci«), ili »braća«.

Slika 18: Dvodimenzionalni model početnog skupa oznaka. Puna crta označava komplementarnost, isprekidana subalternaciju.

U komplementarnim se odnosima oznake međusobno isključuju; u odnosu subalternacije podređena dopunjuje – za nas, precizira – nadređenu. To znači da u modelu

ne bi smjelo biti (a zaista i nema) segmenta istodobno označenog s *normal* i *mark*, ili s *plana* i *grandis* – takav bi slučaj bio kontradiktoran. Unutar istog atributa javlja se, međutim, na prvi pogled neobična, a zapravo subalternirana kombinacija *mark grandis* (E 1.19.5, 1.24.18, 2.6.32).

Razmatranje kontekstâ segmenata (recimo, u primjeru 65) pokazuje da su subalternacije »snimka« učenja stila; ostao je zabilježen trenutak u kojem se općenita stilska obilježnost počela diferencirati.

- (65) E1.20.20 *NORMAL* Hac certe dulcedine affecti erant apostoli, cum inter flagella gauderent, quoniam digni habiti sunt pro nomine Iesu contumeliam pati. Et cum s̄uissimi tyranni tormenta proponerent, necem minarentur, ne Iesum euangelizarent, tacere omnino non poterant. tanto illis nomen Domini sui iocundius fuit | quam uite p̄sentis usus | aut doloris per supplicia infligendi euasio. </seg>
 E1.20.21 *MARK* a leg Tales itaque esse debent qui uolunt montem excelsum *conscendere* cum Petro | et operarii fieri uineę Domini | et abiecta seculi huius sarcina per foramen acus *transire* | percalcatisque mundi angustiis ad beatam illam regni cęlestis amplitudinem *peruenire*. </seg>
 E1.20.22 *MARK* a leg ti Tu igitur qui relicta syndone nudus impiorum manus effugisti, ne reuertaris tollere tunicam tuam, nec aratrum tenens respicias retro, ut aliquando imprudenter concupiscere incipias, quod propter Christum prudenter reliquisti. Multo melius est non uouisse uiam perfectionis | quam postquam uoueris *regredi uelle* | et cum Anania Saphiraque Spiritui Sancto *mentiri audere*. </seg>

⁸⁰ O mogućnostima ustroja latinskog tročlanog perioda Nāgelsbach (1905, § 176).

Čitajući »cum Petro«, »cum Anania Saphiraque«, čitalac se mora prvo sjetiti priče, da bi onda sam dekodirao simboliku i vrijednosti njezinih elemenata. Implicitan je signal alegoreze i *gomilanje* situacija, iz čega čitalac treba sam izvesti obrazac i tumačenje: povratak po tuniku »objašnjen« je aluzijom na *Lk 9,62*, parabolu o polaganju ruke na plug i osvrtnju natrag.

⁸¹ U modelu postoje tri gnijezda s glavnom oznakom NORMAL koji sadrže segment s oznakom a^{leg}: E6.13.1, E7.12.8, E7.30.11. Indikativno je da takvih slučajeva ima malo, da su pri kraju djela. Možda se radi o niskom stupnju obilježenosti. U svakom bi slučaju ta mjesta trebalo preispitati u sljedećem krugu označavanja.

U primjeru 65 obilježen je izraz segmenta E1.20.21 (članci su ustrojani kao *oratio trimembris*, pri čemu se posljednji članak sam dijeli na daljnja dva članka; granice su članaka dodatno obilježene aliteracijama »tollere tunicam tuam«, »respicias retro«).⁸⁰ Na tu se obilježenost nadovezuje alegoreza, kao posebno sadržajno, hermeneutičko obilježje. Jezičnim je izrazom tumačenje alegorije uočljivo nesamostalno – tek implicirano, sažeto u genitive (»uinea *Domini*«, »*seculi huius* sarcina«; tek je glavna alegoreza razvijena u (dvočlanu) zavisnu rečenicu »ut aliquando imprudenter... prudenter reliquisti« (obilježenu i figurom *adnominatio*). Konfiguracija izraza i alegoreze dalje je nadograđena deiktički, apostrofom koja odvaja E1.20.22 od prethodnog segmenta i povisuje afektivnu razinu.

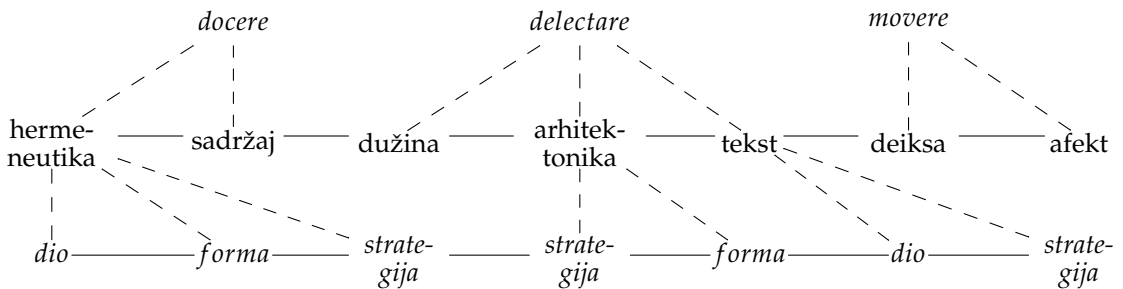
Odnos vrijednosti MARK i a^{leg} odnos je subalternacije: svaka je alegoreza u našem modelu stilski obilježena, ne postoji alegoreza s atributom NORMAL a^{leg}.⁸¹ S druge strane, odnos vrijednosti ti i a^{leg} (deiktičkih fenomena i figura sadržaja) suplementaran je: može postojati alegoreza u obliku apostrofe, ali mogu postojati i samostalna apostrofa i samostalna alegoreza (a i na neki drugi način uobličena apostrofa ili alegoreza).

Sjetimo li se još onoga što smo na primjeru 64 ustanovili o protežnosti oznaka unutar segmenta, moći ćemo rezimirati. Proučavanje kombinacija oznaka stilskih vrijednosti unutar istog atributa pokazuje da oznake uspostavljaju tri vrste odnosa: komplementarnost (jedna je oznaka oprečna drugoj, međusobno se isključuju), subalternaciju (podređena je specifičan slučaj nadređene), suplementarnost (jedna je dodatak drugoj, označava specifičnu konfiguraciju stila u segmentu). Suplementarne oznake u istom atributu mogu se usto odnositi na različite dijelove segmenta.

NA OVOJ SMO OSNOVI izgradili novu sistematizaciju oznaka. Raspoređivali smo onih 114 koje se javljaju u kombinacijama (s izuzetkom polaznih četiriju). Skupove smo formirali po semantičkoj srodnosti, pri čemu su nam kao

kontrola služile zabilježene kombinacije: ako se oznake javljaju unutar istog atributa, ne mogu biti komplementarne. Dobivene smo skupine dalje organizirali prema uočenim stilskim konfiguracijama – čitanje nas je npr. poučilo da se vrijednosti koje pripadaju skupinama DEIKSA i AFEKT susreću u emocionalno obojenim segmentima. »Meta-vrijednosti« – one koje ne sadrže nijednu oznaku, ali su im sve ostale oznake podređene – prepoznali smo u retoričkom trojstvu učinaka govora: *docere, delectare, movere*. Dobiveni sustav prikazan je dijagramom na slici 19; pripadnost oznaka skupinama pokazuju tablice 18 i 19. Za proučavanje tablice i dijagrama, nažalost, nužna je stanovita strpljivost – ali najvažnije ćemo momente istaknuti u komentaru koji slijedi.

Za imenovanje učinaka ovdje smo odabrali glagole, a ne više pridjeve uz *dictio* (*plana, temperata, grandis*), želeći naglasiti učinak na čitatelja, ali i okolnost da nijedna kombinacija oznaka nije sama po sebi dala »uzvišen«, »srednji« ili »jednostavan« stil.

Vodoravne crte označavaju odnos suplemenarnosti, kose i okomite odnos subalternacije. Suplemenarnost u kombinacijama moguća je i među oznakama skupina različitih »koljena« (npr. *dužina* + *arhitektonika/forma*).

Oznake stilskih vrijednosti rasporedili smo u 14 skupina (dvaput po sedam). Općenitije su skupine: ona koja okuplja različite postupke tumačenja (*hermeneutika*), ona koja okuplja teme (*sadržaj*); potom, zapažanja u vezi s dužinom rečeničnih sastavnica, s organizacijom tih sastavnica (*arhitektonika*) i s odnosom sastavnica prema tekstu u cjelini (*tekst*); napokon, skupina znakova »jezičnog pokazivanja« (*deiksa*) i znakova emocionalnog iskaza (*afekt*). Među ovim općenitijim skupinama, četiri nemaju posebno razlučenih podskupina (*sadržaj, dužina, deiksa, afekt*);

Slika 19: Odnosi skupina oznaka u kombinacijama unutar atributa.

Supostojanje različitih funkcija u istome iskazu posve je očekivana pojava. Susrećemo je i na razini čitavog teksta: osnovna intencija E u cijelosti svakako je *docere* – poučiti zasadama kršćanskog života – ali istovremeno i *movere*, pridobiti čitaoca za takav život i odvratiti ga od svega drugoga, kao i *delectare*, učiniti to na dopadljiv način.

unutar preostalih tri (*hermeneutika, arhitektonika, tekst*) u podskupine smo izdvojili oznake jezične geste kao *dijela* veće cjeline, kao specifične komunikacijske *strategije*, ili specifične jezične *forme*.

Slika 19 ukazuje na važnu novinu u odnosu na našu polaznu kategorizaciju (gore, s. 199): to je »trokatna« hjerarhizirana struktura s naznakama odnosa. Oznake svake skupine mogu se kombinirati s oznakama bilo koje druge skupine u istome redu, npr. neka oznaka skupine *hermeneutika* s nekom oznakom skupine *dužina* (takav slučaj u modelu susrećemo npr. u segmentima E5.12.19, E7.24.6, E7.29.7: interp kratko). Ta vrsta kombinacije signalizira odnos suplemenarnosti, obavještava da je segment čiji je *sadržaj* neko tumačenje *oblikovan* na poseban način (kratkim rečeničnim člancima). Javljaju se, dakle, jedan uz drugi i učinak *docere* i učinak *delectare* (iz njihove interakcije nastaje nešto slično jednostavnom stilu; nešto slično, ali ne *dovoljno* da bismo segment označili kao plana; radi se o stilskom međustupnju).

S druge strane, u istom se atributu mogu susresti i oznake različitih razina, poput kombinacije skupina *afekt* i *tekst/dio* (E4.11.22, E5.1.14: retpit finis) ili *tekst, tekst/strategija* i *tekst/dio* (E3.24.1: linkprev propositio incipit). Tada se radi o odnosu subalternacije – bilo neposredne (to je drugi slučaj, gdje zamjećujemo općenit metatekstualni iskaz sastavljen od povezivanja teksta s već rečenim i najave teme koja će biti raspravljena), bilo posredne (naš prvi slučaj, gdje retoričko pitanje ima specifičan položaj u tekstu – nalazi se na kraju poglavlja). To znači da se npr. učinak *delectare* ostvaruje različitim jezičnim gestama (u drugom slučaju), odnosno da se učinci niže razine *delectare* udružuju s učincima više razine *movere*.

Iz ovakve se strukture počinje pomaljati stilski profil E kako je doživljen u našem polaznom čitanju. Vidimo više od činjenice da su u tekstu *prisutne* tri retoričke intencije (*docere, delectare, movere*): vidimo na koji se način ostvaruju. *Docere* u E uključuje obilje hermeneutičkih

Movere

DEIKSA	ti (67/100), vi (4/6), mi (24/34), ego (4/6), ego-autor (5/5), ego-Christus (1/1), danas (8/13)
AFEKT	retpit (47/112), biblij (24/60), molitva (7/9), diatribe (13/14), apel (4/6), uzvik (2/2), uputa (6/8), opomena (5/6), igra-riječi (3/3), hiperbola (1/5), propovijed (1/2), govor-citatima (1/1)

Delectare

DUŽINA	kratko (77/115)
ARHITEKTONIKA	strategija anafora (12/18), poliptot (4/5), adnominatio (3/4), hijizam (2/5), anakolut (1/1), non-solum (1/1) forma period (14/22), dvodjelno (66/98), trikolon (9/18), paralel (21/38), decrescendum (1/3), crescendum (13/27), asindet (2/2), parenteza (2/2), trodjelno-dvodjelno (1/3), homeoteleut (5/11), homeoteleut-rima (2/4)
TEKST	tekst (63/122), prelaz (11/13), link-prev (5/5), uvod (6/6) dio incipit (16/17), finis (66/73) strategija kontrast-gore (3/5), paralel-gore (3/9), asindet-kao-gore (1/2)

Tablica 18: Druga kategorizacija oznaka stilskih vrijednosti. U zagradama iza pojedine oznake naveden je broj pojavnica u kombinacijama, te ukupan broj pojavnica u modelu.

Docere

SADRŽAJ	etimolog (9/13), leksik (8/10), lingvist (1/5), agendum-vitandum (12/14), agenda (4/4), vitanda (2/2), nagrada (4/5), kazna (2/2), nagrada-kazna (2/2), realia (2/2), aluzija (1/2), exemplum-naturale (1/2)
HERMENEUTIKA	interp (61/121), citat (113/188), citati (20/69), kontrast (35/47)
	dio conclusio (49/81), propositio (42/63), uvod (6/6), commentum (4/10), teza (3/9), narratio (3/4), afterthought (2/2), rezime (1/1), citat-intro-aleg (1/1)
	strategija aleg (95/212), metaf (50/78), simile (20/38), exemplum (44/97), exempla (20/79), utrumque (12/23), correlatio (4/4), parafraza (13/15), varijacija (1/1), rasprava (31/90), conciliatio (3/3), paradoks (3/9), analogia (2/8), gradatio (3/13), restriktivno (3/3), hipotetski (2/3), ex-negativo (1/1), generalizacija (1/1), aforizam (16/24), ironia (1/2), definicija (3/5), opis (3/3)
	forma lista (50/89), quanto-magis (11/13), quanto-minus (1/1), sermocinatio (8/9), q-a (9/9), pitanje (3/3), odgovor (1/3), oponent (2/2), quid-multa-pit (2/2), erotema (1/1), quidni-pit (1/1), unde (1/1), aleg-cum (3/3), citat-cum (1/3), interp-sprijeđa (2/3), Seneka (1/1)

Tablica 19: Druga kate-
gorizacija oznaka stilskih
vrijednosti, nastavak

postupaka – ali vrlo rijetko naraciju (za razliku od, na primjer, *Institucije* ili *Pedeset priča*), nikad simbolizam ili možda enigm (Marulić nije mistik). *Delectare* funkcionira na razini rečenice (dužine i organizacije članaka), ali i čitavog teksta, odnosno tekstualnih cjelina (tako se postiže kohezija djela). Napokon, *movere* uključuje izazivanje emocija – no za djelovanje na čitaoca jednako je važna strategija otklon od neutralnog trećeg lica.

DOSAD SU ZAPAŽANJA ostala prilično općenita. Konkretnijim će ih učiniti pogled na same oznake uvrštene u pojedinu skupinu.

Vidimo tako da Marulićeva DEIKSA uključuje ne samo obraćanje tebi ili vama, ne samo izjave u ime »mene« ili »nas«, već i govor s izričite pozicije autora (»ja« koje se susreće drugdje u E je »generičko«, označava »bilo koga«), ali i s pozicije biblijskoga Krista (tada se radi o specifičnoj varijanti parafraze). Nadalje, u skupini emocionalno obojenih postupaka (AFEKT) nalaze se neki očekivani (retorička pitanja, uzvici), ali i neki koje ne bismo odmah onamo svrstali: tek čitanjem E naučili smo da je »biblijski način izražavanja« ondje uvijek povezan s povišenim patosom. – Zapazili smo i različite postupke za različite stupnjeve afektivnosti. Primjerice, uputa je mnogo blaži način djelovanja na čitaoca od šibanja poroka u registru antičke dijatribe. – Napokon, pojedine od tih neočekivano afektivnih oznaka zapravo su upute na *tipove* tekstova (molitva, propovijed). Samo po sebi, ništa ne jamči da će propovijed (kao žanr) biti afektivno obojena; no registar propovijedi u E uvijek znači i afektivnost (isto vrijedi i za pojedine efekte koje bi retoričari smatrali figurama, kao što su igre riječima i hiperbolični iskazi).

Kategorija DUŽINE rečenice sadrži samo jednu oznaku; posebno smo uočavali samo *kratke* iskaze. Oni iznimno dugi nisu bili posebno zapažani niti posebno stilski obilježeni – očito su se nalazili u takvoj konfiguraciji da je uočljivije nešto drugo, a ne dužina.

Primjer govora s pozicije Krista, E2.5.29 (početak i kraj segmenta naznačeni su dvjema kosim crtama): cum ipse Christus dicat: Quicumque fecerit uoluntatem Patris mei qui in celis est, ipse meus frater, soror et mater est. // Quasi diceret: Is mihi in celesti regno erit coniunctissimus | atque arcta imprimis cognatione copulatus, qui hic in exequendis Dei mandatis mihi proximus effici studuerit. ut sit particeps Christi glorie, qui Christi prius extiterit obedientie comes.//

Strategije ARHITEKTONIKE prije svega su razne vrste ponavljanja (anafora, poliptot, *adnominatio*). Kako pokazuju podaci o učestalosti (u zagradama iza imena oznake u tablici 18), među oblicima rečenične strukture posebno je zastupljena binarna organizacija članaka, dikolon, dok trikolon za njim bitno zaostaje.

Oznake srednje razine u kategoriji TEKST imaju jasnu orijentacijsku funkciju: one pokazuju »naprijed« ili »natrag« (uvodom u novu temu, prelazom s jedne cjeline na drugu, podsjećanjem na prethodno). Pritom su posebno obilježeni, naravno, počeci i krajevi tekstualnih cjelina; u E je *finis* češće bilježeno nego *incipit*, što znači da je kraj poglavlja bitnije mjesto za posebno jezično oblikovanje, za *delectare*. A ako opće tekstualne vrijednosti osiguravaju *koherenciju* (eksplicitno signalizirajući odnose između dijelova teksta), učinci u skupini STRATEGIJA pojačavaju *koheziju*, semantičku povezanost teksta, uspostavljajući odnos s prethodnim segmentom.

Najviše oznaka ulazi u skupinu *docere*. Važni su sadržaji Marulićeve pouke prvenstveno govor o onome što treba činiti i o onome što treba izbjegavati (agendum-vitandum i sve varijante); s tim je u vezi i govor o nagradi, odnosno kazni. Posebnu pažnju privlače lingvistička tumačenja poput etimologija, te poganske ili biblijske starine (*realia*) i aluzije na druge tekstove.

HERMENEUTIKA je, kako se vidi iz broja okupljenih oznaka, osnova čitavog E. Valja zapaziti da se u tekstu tumači (da se uvjerava i dokazuje) prvenstveno *citativa* (dakako, ponekad su citati i *predmet* tumačenja); javljaju se i citati ulančani tzv. konkordiranjem, pri čemu se sljedeći citat ključnim riječima nadovezuje na prethodni, ujedno ga objašnjavajući. – Pri tumačenju biblijskih mjesta središnji je postupak E alegoreza; kombinacija citiranja i alegorijskog tumačenja (citativ i aleg oznake su učestalije i od oznaka razina stila *plana* i *grandis*) ono je što otkriva E kao svojevrsnu meta-knjigu, kao pouku za primjenu riječi Biblije pri tumačenju i oblikovanju vlastitog života. I metafora je u takvoj knjizi više od pjesničkog

Jedan smo specifičan slučaj egzempla – primjer uzet iz prirode (E2.13.7, E6.19.33) – uvrstili ovamo, a ne u hermeneutičku skupinu, smatrajući da je ono što ga posebno obilježava upravo *sadržaj*.

ukrasa, budući da služi prvenstveno povećavanju jasnoće teze – povećavanju zornosti; obzirom da funkcionira na istom principu kao alegoreza (označeno i označitelj zbog nečeg su poistovječeni), u modelu ih je ponekad teško razgraničiti, teško je odlučiti radi li se o metafori ili alegorezi. – Važan je hermeneutički postupak još i objašnjavanje pomoću *primjera*, jednog ili više (ovakvo objašnjavanje osnova je drugog Marulićeva velikog djela, *Institucije*). – Dokazivanje ponekad inzistira na *punini*, na eksplicitnom izricanju obiju strana nekog procesa.⁸² – Parafraza je, kao što već znamo, Marulićev spisateljski refleksi; i u E je zapažena kao samostalan fenomen (dakle, nevezano uz neku drugu stilsku pojavu), osobito kod tumačenja biblijskih citata. – Napokon, hermeneutičke strategije uključuju i pojave slične Lausbergovim »dijalektičkim figurama«: jezične geste koje osobito uočljivo služe pojačavanju argumentacije »vlastite strane« u raspravi, bilo jednostavnim iznošenjem mogućih prigovora i odgovaranjem na njih (rasprava), bilo (katkad hipotetskim) priznavanjem da bi i protivna strana mogla u nečemu biti u pravu (*conciliatio*).

Posebno zapažani *dijelovi* tumačenja jesu početak i kraj (slično kao kod dijelova poglavlja): najava teme (bilježena s nekoliko oznaka: *propositio*, teza, uvod) i zaključak (*conclusio*, jednom rezime). Katkad – no to je, pokazuju frekvencijski podaci, rjeđe – Marulić tumačenjima dodaje i spekulativnije komentare (*commentum*, *afterthought*).

Najuočljivije formalno obilježje tumačenja – ono koje E dijeli s didaktičkim tekstovima udžbeničkog tipa – jesu kataloška nabranja, označena kao lista. Građa se često izlaže pomoću variranja pitanja i odgovora, uobičajenog načina komunikacije između učitelja i učenika (*q-a*, *sermocinatio*, pitanje, odgovor). Napokon, zapažen je niz jezično specifičnih načina na koje se realiziraju tumačenja: dokazi u obliku pitanja (*quanto-magis*, *quanto-minus*), zaključci ili obrazloženja u obliku pitanja (*quidmulta-pit*, *quidni-pit*), te alegoreza i citiranje osobiti po upotrebi prijedloga *cum* (*aleg-cum*, *citac-cum*).

⁸²Primjer za utrumque:
»... ut correptio ipsa et
corripientem commendet
| et emendet peccantem«
(E6.13.13)

Kataloška nabranja kao posebno obilježje udžbenika prepoznaje Zundel (1981, 75), konstatirajući u istom dahu da takvih nabranja ima u njegovu istraživanom tekstu, Kvintilijanu, »manje nego što bi se očekivalo u jednom udžbeniku. Kvintilijan je, čini se, izbjegavao takve neuglamurozne tekstualne oblike.«

Primjerom ilustrirajmo kako izgleda *citac-cum*:
»Beatus est qui *cum psalmista* dicere potest: *Concupiuit anima mea desyderare iustificationes tuas in omni tempore*« (E2.26.17). Primjer za *aleg-cum*: »*Horum profecto que tibi proponimus modo, si memor fueris, iam cautior contentiorque factus | neque cum filiis Heli carnes de cacabo rapies, ne Deum offendas et morte mulcteris, neque cum Esau pro edulio lentis primogenita tua uendes, ne patris benedictionem amittas...*«

Vrijedi upozoriti i na dvije osobujnosti – segment čiji izraz podsjeća na Senekin stil (E3.4.12, pritom označen i kao aforizam) i dokazivanje u kojem interpretacija prethodi citiranju, odnosno navođenju primjera.

Model kao trag učenja stila ☺

IZRAĐUJUĆI SISTEMATIZACIJU OZNAKA i njihovih odnosa, trudili smo se uspostaviti konzistentan sustav, uviđajući sve vrijeme nesavršenost i provizornost tog sustava. Sistematizacija, naime, počiva na segmentima i njihovim oznakama, a oboje je trag *jednog* čitanja E, *jedne* faze učenja stila toga teksta. Pogledati unatrag, pokušati razvrstati skup oznaka i segmenata stvoren tim čitanjem i učenjem, znači odmah otvoriti *novi* krug učenja, čitanja i modeliranja; početi uočavati mjesta na kojima je model nesavršen znači upustiti se u reviziju i popravljnje. No ne samo da je proces modeliranja potencijalno beskonačan (njegov je ideal model koji je *u svemu identičan* originalu, što se za sustav kompleksan poput teksta E čini teško dostižnim) – novi nas krug modeliranja udaljava od neznanja s kojim smo u učenje stila *ušli*, udaljavajući nas ujedno i od svih onih koji još nisu prošli kroz iskustvo takvog učenja. Upravo je to, međutim, naša publika.

Odlučili smo iz tih razloga »zamrznuti« modeliranje u fazi refleksije o *početnom* čitanju, o prvom krugu segmentiranja i označavanja. Za takvu refleksiju gore izneseni uvidi o jezičnim pojavama i njihovim konfiguracijama, koje u E profiliraju *docere, delectare* i *movere*, podjednako su bitni kao ono što će slijediti u ovome odjeljku: izvještaj o *ograničenjima* uvida na trenutačnom stupnju modeliranja. Vidjeli smo što smo o stilu E naučili, ovdje ćemo naznačiti što bismo još *morali* naučiti.

Ograničenja sustava koji čine segmenti, njihove oznake i hijerarhija tih oznaka postaju vidljiva obratimo li pažnju

na učestalost oznaka, njihovu nomenklaturu i njihove kombinacije.

Učestalost oznaka

OZNAKE STILSKIH POJAVA u E ne signaliziraju *apsolutno* prisutnost označenih pojava u tekstu. Činjenica da model sadrži 212 segmenata označenih s a leg ne znači da u E ima 212 alegoreza; ona znači da smo prilikom čitanja na 212 mjesta, u 212 segmenata, *uočili* alegorezu kao fenomen vrijedan samostalne oznake. Zapravo u 212 segmenata modela ništa nije *interferiralo* s alegorezom na taj način da bi »nadglasalo« njezin učinak – kao što je zapravo na 212 mjesta naše čitanje bilo *dovoljno kompetentno* da alegorezu zamijetimo (na primjer, alegoreza svakako ima i prije segmenta E1.3.6, u kojem se oznaka a leg javlja prvi put).

No, budući da je prvo čitanje ukazalo na nedvojbenu važnost alegoreze – kako u E, gdje je broj segmenata označenih s a leg iznimno velik (čak i ako pretpostavimo da nije označena *svaka* alegoreza), tako i u čitavu Marulićevom opusu, pa i u šesnaestostoljetnoj religioznoj misli općenito – možemo ovako zamisliti sljedeći stupanj istraživanja: čitajući iznova E, sada već s povećanim senzibilitetom za alegorezu, sada već provjeravajući naše prvobitne segmente i oznake, naišavši na alegorijsko tumačenje koje *nije* označeno s a leg, pitali bismo se: *zašto se to dogodilo?* Što je na takvom mjestu s alegorezom *interferiralo?* – Nadalje, posebnu bismo pažnju morali obratiti jezičnom ruhu alegoreze (kako to sugeriraju već i oznake poput a leg - cum). U novoj bi se verziji modela segmenti s alegorezama tako dijelili na prethodno uočene i prethodno neuočene, kao i na podskupine prema obrascima izraza.

Sličnu bismo reviziju morali poduzeti i za druge izrazite česte oznake, osobito za citat i exemplum.

Podatke o učestalosti pojedine oznake u modelu i u kombinacijama unutar atributa tablica 18 navodi samo kao orijentir, kao pomoć za grubo razlikovanje učestalosti zapažanja.

Nije posve jasno niti koji je retorički status citata. Njih, naime, u Lausbergovoj sistematizaciji uopće nema, barem ne na način koji je od ranonovovjekovlja važna argumentativna gesta; kod Lausberga se, kao dio *praeexercitamenta*, pojavljuju hrije (»poučne kratke anegdote koje mudar sadržaj predstavljaju kao životnu stvarnost«, Lausberg (1960, 536–537, § 1117)), ali ne i »navođenje dijela tuđeg teksta radi tumačenja ili argumentiranja«. Važnost citata i citiranja u novovjekovnom pisanom, odnosno tiskanom uvjeravanju skicira npr. Connors (1998, 1999).

S DRUGE STRANE, NEJASNIM se pokazuje status *rijetkih* oznaka. Ako se segmenti označeni s *aleg* i *citāt* u modelu broje u stotinama, što s oznakama koje se javljaju deset ili stotinu puta rjeđe?

Možemo zamisliti tri objašnjenja za nisku učestalost. Možda se radi o pojavi koja je u tekstu *zaista* rijetka (govor u Kristovo ime, ego-Christus, mogao bi biti primjer tako nečega). Možda se radi o pojavi koja je *stilski* slabo uočljiva, zato što je – kao što smo nagovijestili već gore u slučaju *alegoreze* – »prigušuje« nešto drugo, bilo da je to drugo fenomen nadređene razine, kojemu je nisko učestala pojava subalternirana, ili da se radi o kombiniranju s pojavom toliko *stilski* obilježenijom da može naš rjeđi fenomen potisnuti ne u drugi plan, nego sasvim u pozadinu, u tek nesvjesno, ili podsvjesno percipiranje (*trikolon* bi mogao biti među takvim pojavama). Napokon, moguće je i da se radi naprosto o loše odabranoj oznaci, o hipotezi koja se pokazala netočnom: u nastavku čitanja, tijekom daljnje izgradnje *stilske* kompetencije, nešto se drugo nametnulo kao bolje rješenje.

ZA OTKRIVANJE »SUVIŠNIH« oznaka, onih koje su istovremeno trag učenja i znak razvoja čitalačke kompetencije, važan su indikator i raspon i trajanje. U modelu zamjećujemo, naime, oznake »ograničenog raspona«, one koje se javljaju u određenom broju relativno bliskih segmenata (popis u tablici 20), te oznake »ograničenog trajanja«, one kojima smo se prestali koristiti znatno prije kraja samog E. Obje bi skupine trebalo revidirati. Naime, ako nije riječ o hipotezama koje smo nakon nekog vremena napustili, onda se radi o izražajnom sredstvu koje autor primjenjuje *samo u određenom dijelu* teksta. To bi bio *stilski* vrlo značajan uvid – no čitanje opisa ovako ograničenih oznaka čini nas vrlo sumnjičavima što se te mogućnosti tiče. Malo je vjerojatno da se takvih pojava neće naći i drugdje u E.

Preispitivanje će biti posebno važno za oznake koje su u modelu hapaksi, koje se javljaju samo jednom. Od 136 oznaka-različnica (usp. gore 189) hapaksa je 27 (20%) – približno onoliko koliko ih se pojavljuje 20 puta i više (takvih je 26, tj. 19%).

Velik udio u skupu oznaka ima ne osobito diferencirano mark; drugi krug modeliranja i čitanje na višoj razini kompetencije svakako bi smanjili učestalost mark na korist drugih, diferenciranih oznaka.

Ono što je opisano na s. 204 i prikazano dijagramom na slici 19 jesu *mogući* odnosi. Među stvarno postojećim kombinacijama oznaka zajamčeno nema nijedne koje se u sustav odnosa ne bi uklapala. Ima, međutim, *nerealiziranih* kombinacija, »praznih kućica« u tablici.

Nomenklatura i kombinacije

RASPOREĐIVANJE OZNAKA U SKUPINE pokazalo je i da bi neke od njih bilo korisno objediniti, ujedno pojednostavnjujući repertoar oznaka. Primjerice, mogli bismo izjednačiti oznake *propositio*, *uvod*, *teza* (sve navedene podrazumijevaju istu jezičnu gestu, »tvrdnju koju treba dokazati navedenu na početku dionice teksta«), ili *oponent* i *sermocinatio* (»sugovornik« je u E redovno protivnik), ili *agendum-vitandum* u kombinaciji s *agenda*, odnosno *vitanda*. S druge strane, većoj bi razlučivosti unutar modela pomoglo razdvajanje kompleksnih »množinskih« oznaka (*citati*, *exempla*) na pojedinačne, s tim da takvi segmenti – kao iznimka u odnosu na našu polazišnu teoriju o označenom i neoznačenom – *mogu* neposredno slijediti jedan iza drugog. Preciziranje bi oznaka, u konačnici, urodilo daljnjom sistematizacijom unutar najnapučenijih skupina (*AFEKT*, *ARHITEKTONIKA*-forma, *HERMENEUTIKA*-strategija, *HERMENEUTIKA*-forma), koje bismo mogli podijeliti na dodatne podskupine.

HIJERARHIJSKI SUSTAV OZNAKA, kako smo ga izložili gore, izostavlja aspekt potencijalno važan za upoznavanje stilskog profila E: podatke o tome koje se oznake – i koje skupine – *zaista* kombiniraju s drugima, i koliko učestalo. Podatke o kombinacijama nismo navodili iz dva razloga. Prvo, u ovoj fazi označavanja nizanje oznaka u istom atributu ne razlikuje »serijske« veze (kombinacija *aleg citat* znači da nakon alegorijskog tumačenja dolazi *citat*) od »paralelnih« (kombinacija *interp aleg* znači da je tumačenje oblikovano kao *alegoreza*). Drugo, već smo upozorili da oznake, osobito one rijetke, zahtijevaju reviziju; neke bi trebalo objediniti, neke pak raščlaniti radi boljeg nijansiranja. Stil E bolje bismo profilirali koristeći se tako revidiranim skupom oznaka. Napokon, kako bismo u potpunosti iskoristili spoznajni potencijal kombiniranja, bilo bi najbolje da oznake unutar istog atributa povezujemo sustavno – to znači, svuda gdje zapažamo interakciju više stilskih vrijednosti.

Tablica 20: Oznake ograničenog raspona i ograničenog trajanja

Oznake koje se javljaju susljedno u ograničenom rasponu teksta:

apel »obraćanje (fiktivnom) adresatu«, u E 2, pri čemu od 6 pojava u 2.13 srećemo 4 (ovo je slično »grozdu«, o kojem vidi niže): 2.3.7, 13.4, 13.12, 13.22, 13.28, 25.14

propovijed »diskurz propovijedi«, oba puta u rasponu E 3.19–20: 3.19.1, 20.8

kratko-dugo »izmjena kratkih i dugih perioda«, oba puta u rasponu E 3.25–27: 3.25.18, 27.1

conciliatio »argument protivne strane biva iskorišten za potvrdu vlastite teze«, sve 3 pojavnice u 7.26: 7.26.14, 26.17, 26.20

nagrada-kazna »govor o nagradi i kazni«, oba puta u rasponu E 7.27–29: 7.27.23, 29.17

Oznake »ograničenog trajanja«, nestaju znatno prije kraja teksta:

paralel-gore »segment pokazuje paralelizam s prethodnim«, svih 9 pojava unutar E 2.16–3.1: 2.16.6, 18.13, 26.11, 26.25 – 3.1.8, 1.10, 1.12, 1.14, 1.15

diatribe »satiričan, sarkastičan, filozofski diskurz, jakog afektivnog naboja«, 14 pojava u knjigama E 2, 4 i 5 (to je istovremeno i primjer »iznenadne ponovne pojave«): 2.10.20, 20.12, 22.2, 24.5, 24.7, 24.14, 24.22 – 4.22.1, 22.4 – 5.17.31, 17.38, 19.45, 22.17, 25.10

incipit, »početak poglavlja ili cjeline«, 21 pojava, učestalo u E 1, 2 i 3, potom samo jednom u E 5: 1.19.1, 20.1, 21.1, 22.1, 23.1, 24.1, 26.1, 27.1, 28.1 – 2.1.1, 5.1, 7.1, 11.1, 13.1, 16.1 – 3.1.1, 3.1, 10.1, 11.1, 23.1 – 5.16.1

Moguća stilistika Evanđelistara ☞

TRAŽILI SMO PRISTUP stilu, stilu jednog teksta, stilu jednog novolatinskog teksta: teksta koji pripada drugoj kulturi, drugom vremenu, drugom jeziku. Naša se situacija osjetno razlikuje od većine današnjih stilističkih pristupa. Oni podrazumijevaju *bliskost* čitaoca i teksta (zato se u slučaju antičkih tekstova analize često pretvaraju u *rekonstruiranje* stajališta čitatelja iz prošlosti).

Manjak bliskosti potaknuo nas je da upoznavanje stila Marulićeva *Evanđelistara* sagledamo kao učenje tog stila, kao proces sličan »prirodnom«
usvajanju stranog jezika (usp. gore, s. 78): suočen s nizom neobičnih podataka, onaj tko uči formira hipoteze; neke se od njih potvrđuju, a neke ne; točne se interpretacije ustrojavaju u sustav koji onda nazivamo »kompetencijom«.

NAŠ JE CILJ TAKO postao pokretan, ili se udvostručio. Trebalo je ne samo stvoriti predodžbu o stilu E, nego i o načinu na koji smo taj stil učili. Može se činiti da to vodi u frustraciju. Umjesto da zadovoljno izvijestimo »stil je E takav i takav«, moramo priznati: »pokušali smo upoznati stil E, došli smo do te i te faze, zamijetili smo to i to što bi dalje trebalo istražiti.«

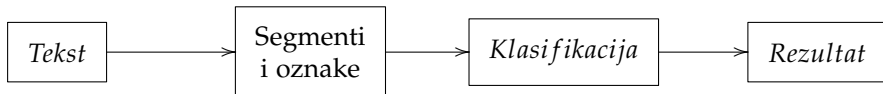
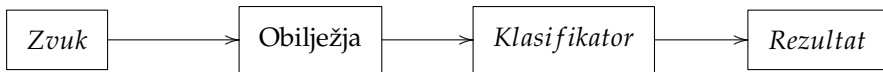
Svoj smo put prema cilju otežali na još jedan način. Umjesto da, slijedeći tradiciju humanističkih znanosti, izvještavamo o dojmovima stečenim nakon pomnoga čitanja i koncentriranog razmišljanja, nižući odrednice tih dojmova ilustrirane šačicom dobro odabranih primjera, pozivajući čitaoca da prihvati iznesene uvide kao pravila

E je tekst vrlo prikladan za učenje stila. Radi se, naime, o didaktičkom djelu, o knjizi čija je svrha izrazito persuzivna: ona svakim svojim slovom želi uvjeriti čitaoca, angažirati ga, pridobiti ga za način života i svjetonazor koji iznosi. Zato E nije i ne može biti neutralan poput udžbenika matematike; Marulićev je tekst pristran i angažiran ribar duša, učitelj (ili trener) koji snagom svoga nagovora želi prenijeti učenika preko prepreka i barikada, želi svladati svaki otpor na koji nailazi.

Lanac segmentiranja, uočavanja bitnih obilježja, etiketiranja i zaključivanja na osnovi etiketa odgovara proceduri jednostavnog strojnog učenja glazbenoga stila, kako je prikazuje Dannenberg (2010). Dijagramsku usporedbu Dannenbergove i naše procedure vidi na slici 20. Možemo, dakle, reći da smo u susretu s tekstom osim pozicije čitaoca zauzeli i poziciju stroja.

koja vrijede za čitav E – odlučili smo svoje upoznavanje stila prikazati *računalnim modelom*. Taj se model sastoji od teksta samoga podijeljenog na arbitrarne segmente homogene po stilskoj vrijednosti – i ta je homogenost arbitrarne, odnosno uvjetovana našim dojmom tijekom čitanja – te označena »etiketom«. Stoga je naš govor o stilu E istovremeno i govor o *učenju* tog stila kako ga bilježi *računalni model* toga učenja.

Klasificiranje stilova glazbene improvizacije

Slika 20: Dijagram toka Dannenbergova strojnog klasificiranja glazbenih stilova (gore) i izrade stilističkog modela E (dolje).

Stilistički model *Evandelistara*

Dužina teksta, koja je u uobičajenom humanističkom istraživanju hendikep – poznato je da se analize stila najbolje izvode na kratkim tekstovima ili na odabranim odlomcima – za naš se koncept učenja stila pokazala kao prednost: imali smo dovoljno prostora da svaka stilistička pretpostavka bude višestruko provjerena, da svaka hipotetički relevantna pojava dokaže svoju relevantnost (pojavljujući se *višekratno* tijekom čitanja-obilježavanja).

TROSTRUKOM SMO SE OTUĐENJU – i od teksta, i od stila, i od sebe – izložili u nadi da će prisilna objektivizacija jednog subjektivnog fenomena, prevođenje našeg doživljaja stila u računalno obradive zapise i oznake, uroditi eksplicitnijim, dosljednijim i sveobuhvatnijim pristupom tome doživljaju.

Eksplicitnost je privlačna jer se dobar dio stilističkih interpretacija, osobito na vrlo ograničenim područjima kao što je proučavanje jednog autora ili jednog teksta, temelji na implikacijama, na pretpostavkama koje se uzimaju »zdravo za gotovo« (u našem slučaju, recimo, pretpostavka da je poznavanje retoričke teorije, antičke ili humanističko-renesansne, dobra osnova za razumijevanje novolatinskog stila). *Dosljednost* je važna iz istog

razloga iz kojeg i *sveobuhvatnost*: osim što pripada drugoj kulturi, vremenu i jeziku, E je i izrazito dug tekst. Točnost naših zapažanja, konzistentnost naših dojmova i pretpostavki, moramo provjeravati na različitim mjestima teksta – na udaljenosti od nekoliko stotina stranica, uz učestalost od nekoliko stotina pojava. Ili, formulirajući komplementarnu hipotezu s pozicije učenja stila: ako se naša percepcija stila mijenjala kako je naše čitanje napredovalo – ta će se mijena očitovati kao nedosljednost (bilo kao »ograničena valjanost« pojedinih oznaka, bilo kao »konkurencija« više oznaka koje signaliziraju u biti sličnu pojavu).

VALJA UPOZORITI I NA dva sporedna, ali nipošto beznačajna aspekta računalnog modeliranja. Prvo, strojno čitljiva verzija značajno olakšava i ubrzava manipuliranje skupom od 156.000 riječi koje čine E, kao i svim oznakama koje čine model našeg čitanja. To znači da su lako izvedivi vrlo složeni eksperimenti – brojenja i preslagivanja koja bi s »analognim« tablicama ili karticama bila jednostavno preskupa, zahtijevajući previše vremena za vrlo neizvjestan rezultat. Drugo, osnova našega modela – XML datoteka koja sadrži tekst E i oznake segmenata – nije dio ove knjige, ali ipak je javno dostupna: to su nam omogućili internet i računala. Tako nešto nije uobičajeno u humanističkim znanostima. Znanstvenici pišu monografije, priređuju kritička izdanja, katkad i komentiraju tekstove (u hrvatskoj filologiji prilično rijetko) – ali ne stavljaju na uvid ukupnost svoje građe, sve svoje bilješke. Ono što obično biva objavljeno jest sinegdoha, reprezentativni izbor (o tome svjedoči iznimnost forme Barthesove knjige *S/Z*, »komentara s tezom« uz *cijelu* Balzacovu novelu); jedina moguća provjera interpretacije u takvom je slučaju povratak od interpretacije tekstu, *vlastito* pomno čitanje praćeno više-manje improviziranom rekonstrukcijom interpretatorova putovanja kroz djelo. Zahvaljujući računalima, nismo ograničeni na sinegdohu: možemo objaviti *sve* – možemo svaki segment stilističkog modela

Bili bismo sretni da naš model E bude korišten, nadograđivan, mijenjan, kritiziran; smatramo, međutim, da je »otkrivanje svih karata«, izlaganje bokova, i samo po sebi važan interpretativni gambit. Na internetu objavljen model svatko može pogledati i kontrolirati, svatko može vidjeti njegove nedostatke ili greške; čak i ako nitko to zaista ne učini, takva je provjera *moćna*. Svijest o provjerljivosti čini osnovu ovoga rada.

E, onako kako smo ga oblikovali, izložiti provjeri, tuđim istraživanjima, tuđim usavršavanjima.

TEKST SMO, DAKLE, PRETVORILI u nešto drugo, nešto novo. Marulićevih 156.000 riječi, 196 poglavlja, 7 knjiga preraspodijelili smo u 3373 segmenta različite dužine, a pravila čitanja koja sugeriraju pisac i djelo – meditativno kretanje od poglavlja do poglavlja, po temama (ili možda od citata do citata, po marginalnim bilješkama), i unutar poglavlja od rečenice do rečenice – zamijenili smo vlastitim pravilom kretanja od segmenta do segmenta, koncentrirajući se na stilske relevantnosti umjesto na one kršćansko-moralne. Izmijenili smo i *svrhu* Marulićeva djela. Umjesto da pustimo da na nas djeluje snaga njegovog izraza i argumentacije, pokušavali smo donekle raščlaniti kompleksnost učinaka iz kojih spomenuta snaga nastaje. Kompleksnost smo u svome modelu raščlanjivali najčešće na srednjem nivou – onome lokalnom, ali još ne »molekularnom«. Tako se nismo koncentrirali niti na stil E »u cjelini« (kao većina dosadašnjih istraživača), niti na fenomene *ispod* rečenice ili surečenice; mjera naših stilskih segmenata – odnosno, većine njih – kreće se negdje oko stotinu riječi, negdje između jedne i pet Marulićevih rečenica.

Kažemo »donekle«, jer je malo vjerojatno da će se kompleksnost književne umjetnine dati svesti na tri, četiri ili deset sastavnica, a jednako je malo vjerojatno i da ta kompleksnost proizlazi isključivo iz onoga što čitalac svjesno zapaža (ili: da čitalac zapaža *sve* obrasce koji stvaraju kompleksnost). Kao u glazbi, »dojam« je rezultat ljudske sposobnosti da integrira golem skup nezavisnih elemenata u jednu vrijednost.

Napomenimo usput da su i ugnježdavanje segmenata i povezivanje više vrijednosti u atributima formalni potencijali TEI XML sheme kojima implikacije još nisu dokraja ispitane, kao što ni načini primjene još nisu sasvim razrađeni.

EVALUACIJU MODELA POČELI SMO od različitih načina kombiniranja oznaka stilskih vrijednosti. Kombinacije signaliziraju *interakciju* različitih stilskih vrijednosti, istovremeno nam govoreći što je različito i što se s čime povezuje.

Prvu smo vrstu kombiniranja nazvali ugnježdavanjem: stilski segmenti u sebi sadrže druge stilske segmente, kao mjestimične izboje nečega drugačijeg. Ovakva je procedura pomogla pri promišljanju što zapravo radimo – oznake segmenata »roditelja« prepoznavali smo kao pojave kompleksnije od onih označenih kod segmenata »djece«, pa nas je već to usmjerilo prema organiziranju oznaka u hijerarhiju. Inače, ugnježdavanje će najkorisnije biti kad

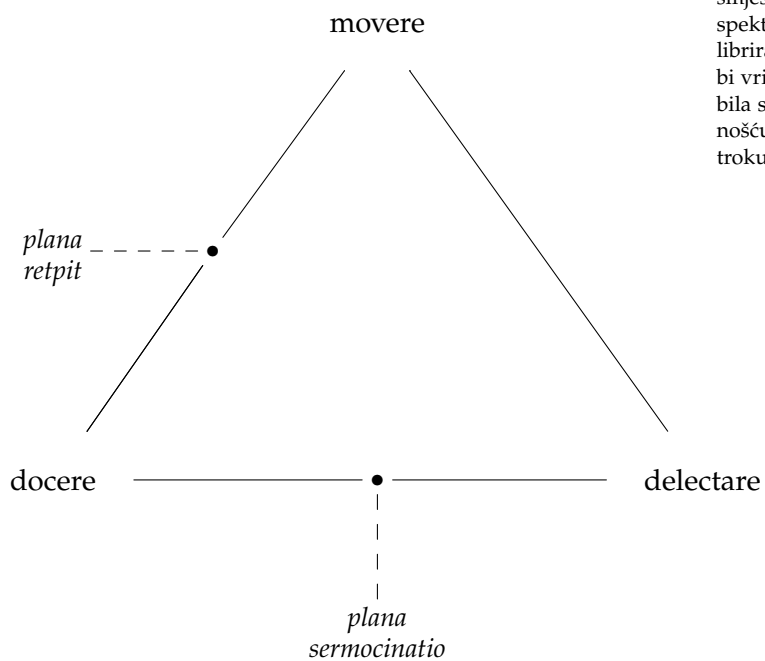
već raspoložemo *predefiniranim* skupom oznaka i želimo provjeriti hipoteze o njihovim međusobnim odnosima. Na ovom, manje-više eksperimentalnom stupnju označavanja, »gnijezdima« smo se koristili prvenstveno kao signalima. Segmenti-djeca pomogli su nam da prepoznamo i interpretiramo pojave koje su »iste, ali drugačije«, situacije u kojima je osnovna argumentacijska strategija (poput egzempla) usložnjena *dodavanjem* različitih efekata, ili obradom građe koja je po nečemu drugačija (poput starozavjetnih primjera u odnosu na novozavjetne, ili primjera iz Biblije u odnosu na one kasnije židovske povijesti ili autorova vremena).

DRUGA VRSTA KOMBINIRANJA koju smo ispitivali bio je slijed segmenata. Uspoređujući tekst podjednako dugih segmenata s istim oznakama, zaključili smo da podudaranje tih triju svojstava (slijed, oznake, dužina) može biti indikator stilske sličnosti.

NAPOKON, RAZMATRALI SMO i kombinacije više stilskih oznaka u opisu istog segmenta. Takve kombinacije signaliziraju dvoje. Prvo, možda bi razgraničavanje segmenta moglo biti revidirano – možda je područje djelovanja jedne oznake uže od područja djelovanja druge (tu bismo mogli ugnijezditi novi segment), a možda se segment može i drugačije razdijeliti. Drugo, kombinacije oznaka upućuju na postojanje nijansi, različitih stupnjeva unutar jedne stilske razine: u izvjesnim slučajevima, figure koje su same po sebi afektivne (retoričko pitanje, ironija) ili argumentativne (sermocinacija) *ne mogu* nadvladati opći dojam jednostavnog, *neukrašenog* stila. U zamišljenom trokutu spektra stilova ili njihovih funkcija stilova (kao na slici 21) takve bismo varijante *dictio plana* smjestili nešto bliže funkcijama *movere*, odnosno *delectare*.

»Isto, ali drugačije« osnovno je načelo variranja, stilskoga pristupa koji je iznimno bitan kako za Marulića, tako i za renesansu općenito.

Razmatrajući gnijezda segmenata vidjeli smo kako funkcionira uzvišeni stil E, kako mu afektivnost daje svojevrsan »zalet«. Slijed segmenata doveo nas je pak do boljeg razumijevanja neukrašenog stila i njegovih različitih stupnjeva.

Slika 21: Dva primjera smještaja kombinacija u spektru stilova. U finije kalibriranom modelu stilska bi vrijednost kombinacija bila sugerirana i udaljenošću točaka od vrhova trokuta.

KOMBINACIJE OZNAKA UNUTAR istog atributa potakle su nas da uspostavimo hijerarhiju stilskih vrijednosti E. Hijerarhija je izgrađena na odnosima komplementarnosti, subalternacije i suplementarnosti, pri čemu su skupine vrijednosti raspoređene u tri razine. Vrijednosti koje pripadaju istoj skupini i istoj razini komplementarne su – to znači da se u kombinacijama ne susreću kao oznake *istog* stilskog segmenta (jedna bi drugu poništila, odnosno nadjačala). Vrijednosti koje pripadaju povezanim skupinama različitih razina u odnosu su subalternacije: kad se nađu u istom atributu, jedne su kompleksnije i nadređene, druge jednostavnije i prvima podređene. Napokon, vrijednosti koje pripadaju različitim skupinama istih razina, ili nepovezanim skupinama različitih razina, suplementarne su, i mogu se slobodno međusobno kombinirati.

HIJERARHIJA STILSKIH VRIJEDNOSTI, zajedno sa spektrom stilova kakav smo naznačili gore, omogućava nam da počnemo rješavati krupan stilistički problem – kako ustanoviti *koja je funkcija pojedine figure*. Naime, ostanemo li samo na identificiranju figura (na sastavljanju »stilističkog kataloga«) – čak i ako se ograničimo na one dominantne u pojedinom odjeljku, na one relevantne ili »stilotvorne« – nećemo znati čemu figure zapravo služe (retoričko pitanje, mada načelno afektivna figura, može biti upotrijebljeno naprosto kao »malo jače obojeno« sredstvo poučavanja), *po čemu* jesu ili nisu stilotvorne. S druge strane, identificiramo li samo stilove, nećemo znati po čemu se jedan razlikuje od drugog (što ćemo kad retoričko pitanje nađemo i u *dictio plana* i u *temperata* i u *grandis*?). Napokon, krenemo li popisivati i bilježiti istovremeno i dominantne figure i stilove, riskiramo da se izgubimo, da *Gestalt* čitalačkog dojma bude mravinjakom analitičkih detalja izobličen do neizražajnosti.

U ISTOVREMENOJ POTRAZI za funkcijama i obilježjima, za cjelinom i detaljima, pomaže činjenica da se modeliranje odvija u ciklusima, u fazama; iluzorno je očekivati da

ćemo kompleksnost zreloga, rafiniranog, polifonog jezičnog stila u opsežnome tekstu savladati nadušak, jednim udarcem. Pomaže i računalna obrada prikupljenih podataka, kao i okolnost da je računalne podatke moguće vrlo lako mijenjati (čak i kad se radi o mnogo njih).

Ohrabreni konceptom modeliranja, krenuli smo od prilično neodređenih pojmova o razinama stila i pustili tekst da nas uči; dopustili smo međuigri naše pažnje i naše kompetencije (obje podliježu oscilacijama) da tekst nadograđe nizom segmenata i oznaka. Zatim smo riznicu tako prikupljenih podataka organizirali na način koji će nadvladati i neodređenost s jedne strane (svaku skupinu čine točno definirane oznake, i svatko može u svakom trenutku iz teksta izdvojiti sve segmente u kojima se pojedina oznaka javlja), i statičnost ili nekoherentnost s druge (odredili smo i načela po kojima se vrijednosti okupljaju u skupine i tipove odnosa među tim skupinama).

MNOGO TOGA NISMO UČINILI, i mnogo se puteva otvara pošto je jednom učinjen početni korak i izrađen prvi model. I model i njegove postavke podliježu provjeri i usavršavanju; procedura čeka da je primijene drugi znanstvenici, na druge tekstove; sami *podaci* prikupljeni modeliranjem – skup stilskih vrijednosti, odnosi među njima, segmenti teksta kao podloga svega – spremni su za daljnju upotrebu, za daljnje usporedbe i daljnje učenje, kako u korpusu Marulićevih djela (latinskih i hrvatskih), tako i u korpusu hrvatskih latinista, evropske (i općenito zapadne) novolatinske književnosti. Vrijednost metode i njezin napredak izravno su proporcionalni broju primjena.

NAŠE JE ISTRAŽIVANJE nagovijestilo još dva kritična mjesta novolatinske stilistike. Ako jezična umjetnina nastaje kroz međuigru *inventio*, *dispositio* i *elocutio*, kako tu međuigru prikazati? Pokazali smo kako odabir građe i njezin raspored utječu na jezično oblikovanje; sljedeći je izazov ispitati mogu li sa svoje strane karakteristične

strategije oblikovanja (karakteristične za nekog autora, neku vrstu, neko razdoblje) utjecati na odabir i raspored građe. I naposljetku, u ovom smo radu razvili skup procedura za *opisivanje* novolatinskog stila; jednako bi privlačno bilo naći procedure za *prepoznavanje* i *generiranje* stila, procedure za preoblike kojima ćemo danu latinsku rečenicu ili tekst moći učiniti »ne-marulićevskima«, »ne-humanističkim« – ili obratno. To je već, međutim, novo putovanje, novi krug učenja. *Hoc monstrandum alio loco differimus.*

Primjer korektura E u izdanju 1516

DONOSIMO IZVADAK IZ Consortijeva korektorskog dodatka »*Errata* | *quę recognito volumine deprehendimus Sic emendanda sunt*« u mletačkom izdanju E:

fol. 59 a fron(te) li(nea) 12. postil(la) 2. clypeus. li. 16.
 posti. mons Seir. 35. li. 20. erexierat pro erexerat li. 24.
 postil. Matth. 17. li. 26. postil. profundum .3. a ter(go) li.
 17. postil. ad Thimoth. 3.3.

fol. 60 a fron. li. 25. illectus deinde pro illectus. deinde. li.
 dicta peccatum peccatum pro peccatum | peccatum li. 31.
 notandum. li. 39. deseruient pro desęuient. a ter. li. 15.
 notandum. li. 32. iudicinm pro iudicium.

fol. 61. a fron. li. 34. muncdi pro mundi. li. 35. relitum
 pro relictum. a ter. li. s. ingesserittentatio pro ingesserit
 tentatio.

fol. 62. a fronte. li. 6. viuimus declarat pro viuimus
 | declarat. li. 28. ab Ade pro Ab Adę. a tergo. li. 24.
 nisce(n)damus pro insendamus <inscendamus?>. li. 34.
 restringunt pro restinguat. li. 42. meliora si pro meliora |
 si.

Marulus Spalatensis (1516, f. <153v>)

Consorti, dakle, upozorava po sljedećem obrascu: reproducira pogrešku, koja je otisnuta *pro* (umjesto) onoga što stoji u »arhetipu«. *Errata* ispravljaju uobičajene tiskarske omaške u slovima i razdvajanju riječi, ali i interpunkciju i marginalije.

doli cal. a ter. li. 21. in postil. Dant. 2. pro Dant. 12. li. 31. postil. prouer. 31.
 ¶ Sol. 56. a fron. li. 4. calidi pro callidi. li. 10. cōuenit quos pro conuenit | eos quos
 li. 23. equi pro æqui a ter. li. 2. malina p malicia. li. 4. postil. ps. 9. li. 6. sub vertere
 pro subuertere. li. 7. postil. Job. 41. li. 8. flamas pro flāmas. li. 16. vigo pro iugo. li.
 26. si qñ pro siquando. ¶ Sol. 57. a fron. li. 27. in postil. eia. v. pro eia. ss. li. 38. po-
 stil. demo. li. 40. postil. diabolus. li. 41. postil. sathanas. 7 zabulon. a ter. li. 2. neq-
 ue pro nequitie. li. 17. postil. 34. li. 19. postil. leones: 7 oracones. li. 21. postil. aspice.
 li. 22. postil. basyliscus. li. 34. postil. 14. li. 40. postil. viula. li. 41. postil. syrena
 ¶ Sol. 58. a fron. li. puina pter nauigantes pro pternauigantes. li. 5. postil. 29. li. 6.
 locuste 2. 8. li. 29. postil. deut. 2. li. 30. postil. balach. li. 39. postil. 30. li. 42. Nabucho-
 donosor. ater. li. 3. peniteat pro poeniteat. li. 35. postil. ps. 71. li. 37. postil. giganteo.
 li. 38. postil. ps. 71. ¶ Sol. 59. a fron. li. 12. postil. 21. dypeus. li. 16. postil. .mōs scfr.
 35. li. 20. erexerat pro erexerat. li. 24. postil. m. i. i. 17. li. 26. postil. .profundum. 3.
 a ter. li. 17. postil. ad Ebimoth. 3. 3.
 ¶ Sol. 60. a fron. li. 25. illectus deinde pro illectus. deinde. li. dicta peccatum pecca-
 tum pro peccatum | peccatum li. 31. notandum. li. 39. deseruere pro desequens
 ater. li. 15. notandū li. 32. iudicium pro iudicium.
 ¶ Sol. 61. a fron. li. 34. mundi pro mundū. li. 35. relictum pro relictum. ater. li. 5. in
 gesserit tentatio pro ingesserit tentatio. ¶ Sol. 62. a fronte. li. 6. viutus decla-
 rar pro viutus | declarat. li. 28. ab Eide pro Eb Eide a tergo. li. 24. mīcedamus p
 infendamus. li. 34. restringunt pro restringunt. li. 42. meliora si pro meliora | si.
 ¶ Sol. 63. a fron. li. 20. in postil. viy pro. viuy.

Slika 22: Detalj folija 153v
 mletačkog izdanja E iz
 1516, s Consortijevim
 ispravkama (digitalizat
 Sveučilišta u Zaragozi).

Kodna knjiga stilističkog modela E

STILISTIČKE SU OZNAKE u ovom popisu razvrstane po grupama, potom abecedno (pri čemu se, preglednosti radi, ponovno navode i one iz grupa). Model sadrži ukupno 133 oznake.

Najčešće oznake, distribuirane kroz čitav tekst

XML datoteka s modelom dostupna je preko internet-ske adrese ffzg.unizg.hr/~njovanov/stilistika/.

1. Početni skup

- 1.1. mark: otklon od normalnog stila
- 1.2. normal: neobilježeni stil E (nije automatski i neobilježen stil u latinskom općenito)
- 1.3. plana: *dictio plana*, jednostavan stil
- 1.4. grandis: uzvišeni stil

2. Argumentacija

- 2.1. alegoreza: alegorijsko tumačenje, otkrivanje dubljeg smisla (biblijske) slike ili situacije
- 2.2. citat: posebno uočljivo navođenje *auctoritas*, drugog teksta (najčešće Biblije)
- 2.3. exemplum: dokazivanje, odnosno nagovor, usporedbom s povijesnom (najčešće biblijsko-povijesnom) ili općevažećom *res gesta*
- 2.4. interpretacija: tumačenje na koji način citati (v. niže) potkrepljuju autorovu tezu
- 2.5. kontrast: suprotstavljanje situacija, iskaza ili dijelova iskaza; antiteza, polarna opozicija
- 2.6. rasprava: okvir (kognitivna shema) rasprave, tj. dijalektičkog razmatranja suprotnog stajališta

3. Afekt

retoričko pitanje: upitni iskaz izražava $\pi\acute{\alpha}\theta\omicron\varsigma$ ili reljefnije ističe tijek misli

4. Sadržaj

metafora: poistovjećivanje dvaju pojmova, ali bez potankog objašnjavanja sličnosti (i zato suprotno alegorezi)

5. Tekst

- 5.1. *conclusio*: završavanje jedne tematske cjeline (odlomka); istovremeno osvježava pamćenje, rezimira i utječe na afekte
- 5.2. *finis*: metatekstualan iskaz na završetku poglavlja
- 5.3. *link-prev*: povezivanje s prethodnim poglavljem
- 5.4. *propositio*: navođenje teme o kojoj će se govoriti, onoga što treba dokazati ili preispitati
- 5.5. *tekst*: tekst govori sam o sebi (metatekstualan iskaz)
- 5.6. *uvod*: najava ili priprema za sljedeći odlomak / poglavlje

6. Izraz

- 6.1. *biblijski*: prepoznata shema »biblijskog načina izražavanja«, ali izvan (izrijekom identificiranog) citata
- 6.2. *citati*: nizanje više citata
- 6.3. *dvodjelno*: dvočlani iskaz (δίωλος περίοδος)
- 6.4. *exempla*: nizanje više egzempla
- 6.5. *kratko*: kratka *κῶλα* ili rečenice
- 6.6. *lista*: nabranje (*enumeratio*), nizanje više *κῶλα* ili *κόμματα*, kao koordiniranih dijelova cjeline

7. Deiksa

ti: pojačava se kontakt s publikom, bilo putem apostrofiranja konkretnog adresata (čitalac kao 2. l. sg.) ili putem okretanja od »normalne« publike drugim adresatima – najčešće »negativcima«

Jednokratne oznake

1. Jednokratne izvan kombinacija

- 1.1. anafora-prethodno: anafora na razini segmenata – raspon teksta je tolik da se anafora otkriva tek naknadno (E2.17.20)
- 1.2. citat-intro-aleg: citat kao uvod u alegorezu (E5.14.16)
- 1.3. citat-ponovo: ponavljanje netom citiranog (E3.20.5)
- 1.4. digressio: odstupanje od glavne teme (E2.24.19)
- 1.5. exemplum-fictum: primjer koji je izmišljen, odnosno općenit, a ne povijesni (E7.22.5)
- 1.6. filozofski: prepoznavanje sheme filozofskog diskurza (E4.11.15)
- 1.7. paralel-citatu: autorski tekst čini paralelu biblijskom navodu (E3.25.22)
- 1.8. percursio: pripovijedanje sažeto i zgusnuto do nejasnoće (E6.2.12)
- 1.9. personifikacija: *fictio personae*: uvođenje stvari koje govore (E3.2.6)
- 1.10. proverbium: poslovice slično izražavanje (E6.12.18)
- 1.11. tetrakolon: četverodjelni period, ili njegov dio (E3.6.19)
- 1.12. vi-citat: citat koji apostrofira 2. l. pl. (E6.11.11).

2. Jednokratne oznake unutar kombinacija

- 2.1. anakolut (*incipit*): sintaktički nepotpuno (2.16.1)
- 2.2. ego-Christus (*mark interpretatio*): govor *ex persona Christi* kao posebna vrsta *sermocinatio* (2.5.29)
- 2.3. ex-negativo (dvodjelno): obrazac argumentacije: da nije *a*, ne bi bilo *b* (6.2.3)
- 2.4. generalizacija (kratko): općenita ocjena (5.19.42)
- 2.5. govor-citatima (*mark anafora*): biblijski citati u tuđim ustima (4.7.10)

- 2.6. kazna (hipotetski): govor o onostranoj kazni (6.8.10)
- 2.7. non-solum (dvodjelno): ovaj veznik uvodi gradaciju (7.30.16)
- 2.8. plana-natuknice (lista): natuknice (u popisu), jednostavan stil, *dictio plana* (7.28.4)
- 2.9. quanto-minus (mark retoričko-pitanje): ako *a*, tim manje *b*: dehortacija (7.25.37)
- 2.10. quidni-pit (mark): konektorom *quidni* naglašeno retoričko pitanje (2.19.6)
- 2.11. realia (normal opis): posebna *evidentia*: konkretan opis, nešto iz stvarnog svijeta (7.8.10)
- 2.12. rezime (mark): sažimanje rečenoga (2.12.23)
- 2.13. Seneka (aforizam): prepoznavanje senekinskog stila (3.4.12)
- 2.14. unde (citati): argumentacija teze uvedena konektorom *unde* (7.10.25)
- 2.15. varijacija (mark biblijski): ponavljanje prethodnog na drugi način (4.8.2)

Abecedni popis svih oznaka upotrijebljenih u modelu

Opisima oznaka koje nisu razvrstane u gornje grupe pridružene su sigle prve klasifikacije: IZR = figure izraza, SADR = figure sadržaja, DISK = tip diskurza, TEKST = tekstualno, DEIK = deiksa, KOMB = kombinacije. Dodatno su naznačene oznake ograničenog raspona (RASP), ograničenog trajanja (TRAJ), »grozdovi« (GRZD) i »povratnici« (POVR).

- 1. abstract: *abstractum pro concreto*, IZR. 2 pojavnice
- 2. adnominatio: tvorba iz istog korijena, IZR. 4 poj.
- 3. aforizam: pregnantno, dojmljivo, kratko, IZR. 24
- 4. afterthought: na kraju primetnuta opaska, IZR. 2
- 5. agenda: što treba činiti; pozitivan pol para *agenda-vitanda*, SADR. 4

6. *agendum-vitandum*: što treba činiti, što ne, SADR. 14
7. *aleg*: alegoreza: alegorijsko tumačenje, otkrivanje dubljeg smisla (biblijske) slike ili situacije. 212
8. *aleg-cum*: alegoreza s prijedlogom (*significatum cum significante*), KOMB. 3
9. *aleg-naopako*: prvo *significatum*, onda *significans*, KOMB. 4
10. *aluzija*: aluzija na općepoznati tekst, SADR. 2
11. *anafora*: anafora, IZR. 18
12. *anafora-prethodno*: anafora na razini segmenata – raspon teksta je tolik da se anafora otkriva tek naknadno. 1 (E2.17.20)
13. *anakolut (incipit)*: sintaktički nepotpuno. 1 (2.16.1)
14. *analogia*: analogija; slična poredbi, cf. i **exemplum-naturale**, SADR. 8
15. *apel*: »obraćanje (fiktivnom) adresatu«, u E 2, pri čemu od 6 pojavnica u 2.13 srećemo 4: 2.3.7, 13.4, 13.12, 13.22, 13.28, 25.14; DEIK, RASP. 6
16. *asindet*: nizanje $\kappa\omega\lambda\alpha$ bez veznika, IZR. 2
17. *asindet-kao-gore*: *asindet* pod utjecajem prethodnoga, IZR.2
18. *biblijski*: prepoznata shema »biblijskog načina izražavanja«, ali izvan (izrijeком identificiranog) citata. 60
19. *citac-cum*: »citac najavljen *cum*-frazom«, 3 pojavnice: 2.26.17 – 7.10.20, 16.23; (cf. **aleg-cum**), KOMB, POVR. 3
20. *citati*: nizanje više citata 69
21. *citac*: posebno uočljivo navođenje *auctoritas*, drugog teksta (najčešće Biblije). 187
22. *citac-intro-aleg*: citac kao uvod u alegorezu (E5.14.16); 1
23. *citac-iznebuha*: navođenje biblijskog mjesta u obliku upravnog govora, ali bez najave, KOMB. 2
24. *citac-ponovo*: ponavljanje netom citiranog (E3.20.5); 1
25. *citac-skriven*: neidentificiran, nenajavljen citac, KOMB. 4

26. commentum: »interpretacija u obliku autorova komentara«, od 10 pojava 8 je u E 7: 2.20.11 – 6.17.5 – 7.5.7, 12.21, 13.13, 25.33, 25.34, 27.3, 27.5, 27.6; DISK, GRZD. 10
27. conciliatio: »argument protivne strane biva iskorišten za vlastitu korist«, sve 3 pojavnice u 7.26: 7.26.14, 26.17, 26.20; SADR, RASP. 3
28. conclusio: završavanje jedne tematske cjeline (odlomka); istovremeno osvježava pamćenje – rezimira – i utječe na afekte. 81
29. correlatio: podvrsta paralelizma, IZR. 4
30. crescendo: cjelina u kojoj nešto raste, IZR. 27
31. danas: vezano uz sadašnje stanje, *hic et nunc*, SADR. 13
32. decrescendum: suprotno od **crescendum**: nešto se smanjuje, IZR. 3
33. definicija: određivanje nekog pojma, *dictio plana*, DISK. 5
34. diatribe: »satiričan, sarkastičan, filozofski diskurz, jakog afektivnog naboja«, 14 pojava u knjigama E 2, 4 i 5 (to je istovremeno i primjer »iznenadne ponovne pojave«): 2.10.20, 20.12, 22.2, 24.5, 24.7, 24.14, 24.22 – 4.22.1, 22.4 – 5.17.31, 17.38, 19.45, 22.17, 25.10; DISK, TRAJ. 14
35. digressio: odstupanje od glavne teme (E2.24.19); 1
36. dvodjelno: dvočlani iskaz (δίκωλος περίοδος). 97
37. ego: »govor u 1. l. sg, ali ne s pozicije autora«, 5 pojava, prvo u E 1.14, potom u 5.24, 6.1 i 7.23: 1.14.7 – 5.24.8 – 6.1.3 – 7.23.1, 23.3; DEIK, POVR. 5
38. ego-autor: autor osobno istupa, DEIK. 5
39. ego-Christus (mark interpretatio): posebna vrsta *sermocinatio* – govor *ex persona Christi* (2.5.29); 1
40. etimolog: etimologija, SADR. 13
41. ex-negativo (dvodjelno): obrazac argumentacije: da nije *a*, ne bi bilo *b* (6.2.3); 1
42. exempla: nizanje više egzempla. 79
43. exemplum: dokazivanje, odnosno nagovor, usporedbom s povijesnom (najčešće biblijsko-povijesnom) ili općevažećom *res gesta* 97

44. *exemplum-fictum*: primjer koji je izmišljen, odnosno općenit, a ne povijesni (E7.22.5); **1**
45. *exemplum-naturale*: primjer iz prirode, SADR. **2**
46. *exemplum-universale*: opći, nespecificirani primjer, SADR. **2**
47. *filozofski*: prepoznavanje sheme filozofskog diskurza (E4.11.15); **1**
48. *finale*: priprema završetka u velikom stilu, KOMB. **2**
49. *finis*: metatekstualan iskaz na završetku poglavlja. **73**
50. *generalizacija* (kratko): općenita ocjena (5.19.42); **1**
51. *govor-citatima* (mark anafora): biblijski citati u tuđim ustima (4.7.10); **1**
52. *gradatio*: »postupno zaključivanje: *s a* na *b*, *s b* na *c*, *s c* na *d*...«, 13 pojavnica, 2 u 2.26, 8 u knjizi 3 (od čega 3 u 3.21): 2.26.20, 26.24 – 3.5.2, 13.5, 17.15, 21.1, 21.8, 21.13, 24.34, 29.4 – 4.9.26 – 6.17.10 – 7.24.12; IZR, GRZD. **13**
53. *grande*: *dictio grandis*, uzvišeni stil. **127**
54. *hbaton*: hiperbaton, IZR. **4**
55. *hijazam*: *chiasmus*, IZR. **5**
56. *hiperbola*: pretjerivanje, SADR. **5**
57. *hipotetski*: tip interpretacije: »bolje bi bilo da...«, SADR. **3**
58. *homeoteleut*: podudaranje završetaka, IZR. **11**
59. *homeoteleut-rima*: ekstremno podudaranje, IZR. **4**
60. *igra-rijeci*: igra riječi, IZR. **3**
61. *incipit*, »početak poglavlja ili cjeline«, 17 pojavnica, učestalo u E 1, 2 i 3, potom samo jednom u E 5: 1.20.1, 21.1, 23.1, 26.1, 27.1 – 2.1.1, 5.1, 7.1, 11.1, 13.1, 16.1 – 3.1.1, 3.1, 10.1, 11.1, 23.1 – 5.16.1. TEKST, TRAJ. **17**
62. *interp*: tumačenje na koji način citati potkrepljuju autorovu tezu. **121**
63. *interp-sprijeda*: tumačenje prethodi citatu, KOMB. **3**
64. *ironia*: ironično, SADR. **2**
65. *kazna* (hipotetski): govor o onostranoj kazni (6.8.10); **1**

66. kontrast: suprotstavljanje situacija, iskaza ili dijelova iskaza; antiteza, polarna opozicija. 47
67. kontrast-gore: suprotnost s prethodnim segmentom, IZR. 5
68. kratko: kratka $\kappa\omega\lambda\alpha$ ili rećenice. 115
69. kratko-dugo: »izmjena kratkih i dugih perioda«, oba puta u rasponu E 3.25–27: 3.25.18, 27.1; IZR, RASP. 2
70. leksik: dojmljiv izbor riječi, IZR. 9
71. lingvist: lingvistička interpretacija, DISK. 5
72. link-prev: povezivanje s prethodnim poglavljem. 5
73. lista: nabranjanje (*enumeratio*), nizanje više $\kappa\omega\lambda\alpha$ ili $\kappa\acute{o}\mu\mu\alpha\tau\alpha$, kao koordiniranih dijelova cjeline. 89
74. mark: otklon od normalnog stila 843
75. metaf: metafora – poistovjećivanje dvaju pojmova, ali bez potankog objašnjavanja sličnosti (i zato suprotno alegorezi) 79
76. metaf-militia: »vojska kao element metafore«, od 5 pojavnica 4 u E 3 (2 u 3.18), potom jednom u E 5: 3.16.14, 18.3, 18.6, 23.23 – 5.5.3; SADR, POVR. 5
77. mi: govor u 1. l. pl, DEIK. 34
78. molitva: diskurz molitve, DISK. 9
79. nagrada: govor o (onostranoj) nagradi, SADR. 5
80. nagrada-kazna: »govor o nagradi i kazni«, oba puta u rasponu E 7.27–29: 7.27.23, 29.17; KOMB, RASP. 2
81. narratio: pripovijedanje, DISK. 4
82. non-solum (dvodjelno): ovaj veznik uvodi gradaciju (7.30.16); 1
83. normal: neobilježeni stil E, hipotetska norma (nije automatski i neobilježen stil u latinskom općenito). 659
84. odgovor: odgovor (i na retoričko pitanje!), DISK. 3
85. ograda: dopuštanje više interpretativnih rješenja, SADR. 2
86. opis: opis ili skica, DISK. 4
87. opomena: stroža pouka što treba raditi, slična uputi, DISK. 6

88. oponent: govori protivnik u raspravi; javlja se uz rasprava: i *sermocinatio*, SADR. 2
89. paradoks: paradoksalna izjava, SADR. 9
90. parafraza: parafraza (biblijskog) teksta, IZR. 15
91. paralel: paralelizam, IZR. 38
92. paralel-citatu: autorski tekst čini paralelu biblijskom navodu (E3.25.22); 1
93. paralel-gore: »segment pokazuje paralelizam s pret-hodnim«, svih 9 pojavnica između E 2.16–3.1: 2.16.6, 18.13, 26.11, 26.25 – 3.1.8, 1.10, 1.12, 1.14, 1.15; KOMB, TRAJ. 9
94. parenteza: napomena u zagradi, IZR. 2
95. *percursorio*: pripovijedanje sažeto i zgusnuto do nejas-noće (E6.2.12); 1
96. period: period se ističe dužinom ili strukturom, IZR. 22
97. personifikacija: *fictio personae*: uvođenje stvari koje govore (E3.2.6); 1
98. pitanje: upit, formuliranje problema, DISK. 3
99. plana: *dictio plana*, jednostavan stil. 181
100. plana-natuknice (lista): natuknice (u popisu), jed-nostavan stil, *dictio plana* (7.28.4); 1
101. poliptot: poliptoton ili više njih, IZR. 4
102. prelaz: prelaz s jedne teme na drugu, TEKST. 13
103. *propositio*: navođenje teme o kojoj će se govoriti, onoga što treba dokazati ili preispitati. 60
104. propovijed: »diskurz propovijedi«, oba puta u ras-ponu E 3.19–20: 3.19.1, 20.8; DISK, RASP. 2
105. *proverbium*: poslovice slično izražavanje (E6.12.18); 1
106. Q-A: (pitanje-odgovor): pitanje i odgovor, DISK. 9
107. *quanto-magis*: ako *a*, tim / čim više *b*: ekshortacija, KOMB. 13
108. *quanto-minus* (mark retoričko-pitanje): ako *a*, tim manje *b*: dehortacija (7.25.37); 1
109. *quid-multa-pit*: frazom *quid multa* naglašeno pitanje, KOMB. 2

110. quidni-pit (mark): konektorom *quidni* naglašeno retoričko pitanje (2.19.6); **1**
111. rasprava: prepoznavanje okvira (kognitivne sheme) rasprave, tj. dijalektičkog razmatranja suprotnog stajališta. **90**
112. realia (normal opis): posebna *evidentia*: konkretan opis, nešto iz stvarnog svijeta (7.8.10); **1**
113. restriktivno: sužavanje važenja prethodne teze, preciziranje, SADR. **3**
114. retpit: retoričko pitanje – upitni iskaz izražava *πάθος* ili reljefnije ističe tijek misli. **112**
115. rezime (mark): sažimanje rečenoga (2.12.23); **1**
116. Seneka (aforizam): prepoznavanje senekinskog stila, IZR. **1** (3.4.12)
117. sermocinatio: oponašanje razgovora, TEKST. **9**
118. simile: poredba, SADR. **38**
119. tekst: tekst govori sam o sebi (metatekstualan iskaz). **122**
120. tetrakolon: četverodjelni period, ili njegov dio (E3.6.19); **1**
121. teza: postavka koja će dalje biti razrađena, DISK. **9**
122. ti: pojačavanje kontakta s publikom, bilo putem apostrofiranja konkretnog adresata (čitalac kao 2. l. sg.) ili putem okretanja od »normalne« publike drugim adresatima – najčešće »negativcima«. **100**
123. trikolon: segment od tri dijela, IZR. **18**
124. trodjelno-dvodjelno: kombinacija *τρίκωλα* i *δίκωλα*, 3 pojavnice: **1.1.14 – 4.12.7 – 5.2.3**; IZR, POVR. **3**
125. unde (citati): argumentacija teze uvedena konektorom *unde* (7.10.25); **1**
126. uputa: pouka što treba raditi, slična opomeni, DISK. **8**
127. utrumque: i plus i minus, paralelizam ili antiteza, KOMB. **23**
128. uvod: najava ili priprema za sljedeći odlomak / poglavlje. **6**
129. uzvik: uzvik, DISK. **2**

130. varijacija (mark biblijski): ponavljanje prethodnog na drugi način (4.8.2); **1**
131. vi: apostrofiranje 2. l. pl, DEIK. **6**
132. vi-citat: citat koji apostrofira 2. l. pl. (E6.11.11). **1**
133. vitanda: negativni pol para *agenda-vitanda*, SADR. **2**

Bibliografija

Michael von Albrecht, *Meister römischer Prosa von Cato bis Apuleius. Interpretationen*, Francke, Tübingen - Basel, 3. izdanje, 1995.

Derek Attridge, »Closing statement: Linguistics and poetics in retrospect«, u *The Stylistics Reader: From Roman Jakobson to the Present*, str. 36–53. Arnold, London, 1996.

W. Ax, *Probleme des Sprachstils als Gegenstand der Lateinischen Philologie*, Georg Olms Verlag, Hildesheim, 1976.

Bertil Axelson, *Unpoetische Wörter: ein Beitrag zur Kenntnis der lateinischen Dichtersprache*, Skrifter utgivna av Vetenskaps-societeten i Lund. Ohlsson – Gleerup, Lund, 1945.

Krešimir Bagić, »Beletristički stil: pokušaj određenja«, *Kolo: časopis Matice hrvatske*, 6[7!](2), 5–16, 1997.

Roland Barthes, *S/Z*, Tel quel. Éd. du Seuil, Paris, 1970.

Mislav Benić, »Prozodija u Marulićevu epu Davidias i Bunićevu epu De vita et gestis Christi«, *Colloquia Maruliana*, 19, 163–182, 2009, URL hrcak.srce.hr/file/78930.

Vladimir Biti, *Pojmovnik suvremene književne teorije*, THEORIA. Matica hrvatska, Zagreb, 1997.

Richard Bradford, *Stylistics*, The New Critical Idiom. Routledge, London and New York, 1997.

Lou Burnard i Syd Bauman (ur.), *TEI P5: Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange*, poglavlje A Gentle Introduction to XML, Text Encoding Initiative Consortium, 2007, URL www.tei-c.org/release/doc/tei-p5-doc/en/html/SG.html.

James V. Catano, *Stylistics*, Johns Hopkins UP, Baltimore, MD, 1997, URL www.press.jhu.edu/books/guide.

Ruggero Cattaneo, »Napomene o stilu Marulićeve Institucije«, *Colloquia Maruliana*, 16, 49–61, 2007, URL hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=18261.

Ruggero Cattaneo, »O stilu i kulturnom značenju Marulićeve Poslanice papi Adrijanu VI.«, *Colloquia Maruliana*, 17, 91–115, 2008, URL hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=37657.

James Clark i Steve DeRose, XML path language (XPath) version 1.0. w3c recommendation 16 november 1999, internet, 1999, URL www.w3.org/TR/xpath/.

D. L. Clayman, »Trends and Issues in Quantitative Stylistics«, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 122, 385–930, 1992.

Robert J. Connors, »The Rhetoric of Citation Systems, Part I: The Development of Annotation Structures from the Renaissance to 1900«, *Rhetoric Review*, 17(1), pp. 6–48, 1998, URL www.jstor.org/stable/465742.

Robert J. Connors, »The Rhetoric of Citation Systems, Part II: Competing Epistemic Values in Citation«, *Rhetoric Review*, 17(2), pp. 219–245, 1999, URL www.jstor.org/stable/466152.

Guy Cook, *Discourse and Literature*, Oxford Applied Linguistics. Oxford University Press, 1994.

J. D'Amico, »The Progress of Renaissance Latin Prose: The Case of Apuleianism«, *Renaissance Quarterly*, 37(3), 351–92, 1984.

Roger B. Dannenberg, »Style in Music«, u Shlomo Argamon, Shlomo Dubnov, i Kevin Burns (ur.), *The Structure of Style: Algorithmic Approaches to Understanding Manner and Meaning*, poglavlje 3, str. 45–57. Springer-Verlag, Berlin Heidelberg, 2010.

Julije Derossi, »U susret modernoj hrvatskoj stilistici«, *Umjetnost riječi*, 16(2-3), 187–202, 1972.

Umberto Eco, *Come si fa una tesi di laurea. Le materie umanistiche*, Bompiani, Milano, 1977.

Umberto Eco, *Lector in fabula: la cooperazione interpretativa nei testi narrativi*, V. Bompiani, Milano, 1979.

Elisabeth von Erdmann-Pandžić, »Zur Poetik von Marko Marulić (I). Der geistige Schriftsinn: Allegorie und Typologie«, u Bratislav Lučin i Mirko Tomasović (ur.), *Colloquia Maruliana IX. Radovi s međunarodnog skupa Marko Marulić, hrvatski pjesnik i katolički humanist: prijedlog za Europu trećeg tisućljeća, Rim, 26–29. studenoga 1998. Split, 19–20. travnja 1999.*, str. 315–327, Pontificium consilium de cultura, Književni krug Split - Marulianum, Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima, Split i Rim, 2000.

Dunja Fališevac, »Figura u epu (na primjeru Marulićeve "Judite")«, u Živa Benčić i Dunja Fališevac (ur.), *Tropi i figure*, str. 399–425, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1995.

Stanley E. Fish, »What is stylistics and why are they saying such terrible things about it?«, u *The Stylistics Reader: From Roman Jakobson to the Present*, str. 94–116. Arnold, London, 1996, pretisak rada iz 1973.

Ivo Frangeš, *Nove stilističke studije*, Globus, Zagreb, 1986.

Catherine Fromilhague i Anne Sancier-Chateau, *Introduction à l'analyse stylistique, 2. entièrement revue et corrigée edition*, Dunod, Paris, 1996.

Branimir Glavičić, »O jeziku i stilu Marulićevih Starozavjetnih ličnosti«, *Radovi FF Zadar*, 21-22, 89–105, 1983.

Branimir Glavičić, »Uvodna riječ«, u *Marko Marulić, Evanđelistar = Marci Maroli Evangelistariorum. Preveo, komentirao i latinski tekst priredio Branimir Glavičić*, str. 9–11, Književni krug, Split, 1985.

Branimir Glavičić, »Marulićev "Evanđelistar" kao književna umjetnina«, *Mogućnosti*, (4-5), 380–382, 1986a.

Branimir Glavičić, »Marulićeva latinska djela«, u *Marko Marulić, Pouke za čestit život s primjerima*. Preveo i protumačio Branimir Glavičić, str. XLI–L, Globus, Zagreb, 1986b.

Branimir Glavičić, »Pogled u Marulićev latinski rječnik«, u Vedran Gligo, Bratislav Lučin, i Mirko Tomasović (ur.), *Colloquia Maruliana III*, sv. 4, str. 5–11, Književni krug, Split, 1995a.

Branimir Glavičić, »O Marulićevu figurativnom načinu izražavanja (I)«, u *Colloquia Maruliana V*, sv. 4, str. 13–19, Književni krug Split, Marulianum, Split, 1995b.

Branimir Glavičić, *Versifikacija hrvatskih latinista*, Biblioteka znanstvenih djela, 113. Književni krug, Split, 2001.

Veljko Gortan, »Predgovor«, u *Marko Marulić Dalmatinac, Davidijada*. Treće izdanje priredio i uvod napisao Veljko Gortan. Preveo i komentar sastavio Branimir Glavičić, Hrvatski latinisti, str. V–XVI, JAZU, Zagreb, 1974.

Harold C. Gotoff, *Cicero's Elegant Style. An Analysis of the Pro Archia*, University of Illinois Press, Urbana, Chicago, London, 1979.

- Lowell C. Green, »The Bible in Sixteenth-Century Humanist Education«, *Studies in the Renaissance*, 19, pp. 112–134, 1972, URL www.jstor.org/stable/2857089.
- Thomas N. Habinek, *The Colometry of Latin Prose*, sv. 25, *University of California publications: classical studies*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1985.
- Jon Hall, »Cicero to Luceius (Fam. 5.12) in Its Social Context: Valde Bella?«, *Classical Philology*, 93(4), 308–321, 1998.
- Susan Hockey, *Is there a computer in this class?*, internet, 1999, URL www.iath.virginia.edu/hcs/hockey.html.
- J. B. Hofmann, *Lateinische Umgangssprache*, Indogermanische Bibliothek. Carl Winters Universitätsbuchhandlung, Heidelberg, 1926.
- Johann Baptist Hofmann, *La lingua d'uso latina*, Testi e manuali per l'insegnamento universitario del latino. Pàtron, Bologna, 3 izdanje, 1980, prvo izd. 1951.
- Marijana Horvat, »Rječotvorje u Marulićevu i Kašićevu prijevodu De imitatione Christi (na primjerima filozofsko-teološkog leksika)«, *Colloquia Maruliana*, 20, 255–263, 2011, URL hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=100640.
- Marijana Horvat i Sanja Perić Gavrančić, »Zapažanja o leksiku Marulićeva Naslidovan'ja – od latinskoga izvornika do hrvatskoga prijevoda«, *Colloquia Maruliana*, 19, 223–234, 2010, URL hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=79028.
- Jozef IJsewijn i Dirk Sacré, *Companion to Neo-Latin Studies. Part II: Literary, linguistic, philological and editorial questions*, sv. 14, *Supplementa humanistica Lovaniensia*, Leuven University Press, Leuven, 1998.

Roman Jakobson, »Closing statement: Linguistics and poetics«, u *The Stylistics Reader: From Roman Jakobson to the Present*, str. 10–35. Arnold, London, 1996, pretisak rada iz 1960.

Roman Jakobson i Linda R Waugh, *The sound shape of language*, Indiana University Press, Bloomington, 1979.

Neven Jovanović, »Moja muza, Mnemozina: Iz komparativne konkordancije *Davidijade, Otmice Kerbera i Epitalamija*«, u Vedran Gligo, Bratislav Lučin, i Mirko Tomasović (ur.), *Colloquia Maruliana VII*, str. 75–94, Književni krug, Marulianum, Split, 1998.

Neven Jovanović, »Paratekst i *loci Biblici* kao put od stila do tumačenja Marulićeva *Evanđelistara*«, u Bratislav Lučin i Mirko Tomasović (ur.), *Colloquia Maruliana XII*, str. 23–46, Književni krug Split, Marulianum, Split, 2003.

Neven Jovanović, »Tipografske i tekstološke posebnosti Marulićeva Dijaloga o Herkulu«, u Bratislav Lučin i Mirko Tomasović (ur.), *Colloquia Maruliana XIII*, str. 67–88, Književni krug Split, Marulianum, Split, 2004.

Neven Jovanović, »Tijelo alegoreze: jezični izraz *Tropologica Daudiadis expositio*«, u *Colloquia Maruliana XIV*, Književni krug, Marulianum, Split, 2005, URL www.ffzg.hr/~njovanov/tropaleg/, u tisku.

Neven Jovanović, »Marulić i *laudationes urbium*«, *Colloquia Maruliana*, 20, 141–163, 2011, URL hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=100571.

Branko Jozić, »Bibliografija *Colloquia Maruliana I–X (1992–2001)*«, u *Colloquia Maruliana X*, str. 590–616, Književni krug, Split, 2001.

Branko Jozić, »Marulićeva demonologija«, *Colloquia Maruliana*, 20, 227–236, 2011, URL hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=100619.

Branko Jozić i Bratislav Lučin, *Bibliografija Marka Marulića. Dio 1: Tiskana djela (1477–1997)*, Biblioteka Marulianum. Književni krug - Marulianum, Split, 1998.

Amir Kapetanović, »Leksik Marulićeve Suzane«, *Colloquia Maruliana*, 15, 15–25, 2006, URL hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=4688.

Radoslav Katičić, »Problemi interpretacije književnih tekstova prošlosti«, *Umjetnost riječi*, 4(1), 65–73, 1960a.

Radoslav Katičić, »Nauka o književnosti i lingvistika«, *Umjetnost riječi*, 4(3-4), 1–11, 1960b.

Marina Katnić-Bakaršić, *Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo, 2001.

Eugene Kintgen, »Reconstructing the Interpretive Conventions of Elizabethan Readers«, u Michael Toolan (ur.), *Language, Text and Context: Essays in Stylistics*, str. 93–107. Routledge, London, 1992.

Ljiljana Kolenić, »Glagolski oblici u Marulićevim stihovima i prozi«, u Bratislav Lučin i Mirko Tomasović (ur.), *Colloquia Maruliana XII*, str. 119–130, Književni krug, Marulianum, Split, 2003.

Johannes Kramer, »Geschichte der lateinischen Sprache«, u Fritz Graf (ur.), *Einleitung in die klassische Philologie*, str. 115–162. B.G. Teubner, Stuttgart und Leipzig, 1997.

Ivan Kukuljević Sakcinski, »Marko Marulić i njegova doba«, u *Pjesme Marka Marulića*. Skupio Ivan Kukuljević Sakcinski, Stari pisci hrvatski, knj. I, str. I–LXXVII, JAZU, Zagreb, 1869.

Manfred Landfester, *Einführung in die Stilistik der griechischen und lateinischen Literatursprachen*. Mit einem Beitrag von Barbara Kühn über Formen des Prosarhythmus., Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1997.

Richard A. Lanham, *Analyzing Prose*, Continuum International Publishing Group, London – New York, 2003.

Pierre Larthomas, *Notions de stylistique générale*, Presses Universitaires de France, Paris, 1998.

Roger Lathuillère, »La quête de la stylistique«, *XVIIe siècle*, 38(152), 279–288, 1986.

Heinrich Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik*, Max Hueber, München, 1960.

A. D. Leeman, *Orationis ratio. The stylistic theories and practice of the Roman orators historians and philosophers*, Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 1963.

Bono VI. Lekić, »Život i djelo Marka Marulića«, *Dobri pastir*, 24(1-4), 147–191, 1974.

William T. Littlewood, *Foreign and Second Language Learning. Language-acquisition research and its implications for the classroom*, Cambridge Language Teaching Library. Cambridge University Press, 1998.

Bratislav Lučin, »Marulićev *Hercules moralisatus*: o alegoriji u *Dijalogu o Herkulu*«, u Vedran Gligo, Bratislav Lučin, i Mirko Tomasović (ur.), *Colloquia Maruliana II*, str. 122–124, Književni krug, Split, 1993.

Bratislav Lučin, »O marginalnim bilješkama u *Juditi*«, u Vedran Gligo, Bratislav Lučin, i Mirko Tomasović (ur.), *Colloquia Maruliana V*, str. 31–56, Književni krug, Split, 1996.

Bratislav Lučin, *Generičke i stilske značajke propovijedi Marka Marulića o Kristovu posljednjem sudu: magistarski rad*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 1998.

Bratislav Lučin, »Moć riječi ili klasik za treće tisućljeće«, u Marko Marulić, *Duhom do zvijezda*, str. 5–28. Mozaik knjiga, Zagreb, 2001.

Bratislav Lučin, »O ovom izdanju i o jeziku Marulićevih latinskih stihova«, u *Latinski stihovi*, str. 9–42. Književni krug, Split, 2005.

Bratislav Lučin, »Marul, Katul i Trogirski kodeks Petronija (Codex Parisiensis Lat. 7989 olim Traguriensis)«, *Colloquia Maruliana*, 16(5-44), 2007, URL hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=18259.

Bratislav Lučin, *Jedan model humanističke recepcije klasične antike: In epigrammata priscorum commentarius Marka Marulića: doktorski rad*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 2011, Prilog: Marci Maruli In epigrammata priscorum commentarius: str. 284-407.

Smiljka Malinar, »Marulićanske atribucijske aporije: Život blaženoga svetoga Ivana Karstitela«, u *Od Marulića do Marina*, str. 145–206. Ex Libris, Zagreb, 2002a.

Smiljka Malinar, »Marulićeva hrvatska proza«, u Bratislav Lučin i Mirko Tomasović (ur.), *Colloquia Maruliana XI*, str. 269–322, Književni krug, Marulianum, Split, 2002b.

Smiljka Malinar, *Od Marulića do Marina*, Ex Libris, Zagreb, 2002c.

Dragica Malić, »Zašto tzv. Marulićev molitvenik nije Marulićev«, *Colloquia Maruliana*, 13, 5–19, 2004, URL hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=12126.

Dragica Malić, »Marulić i crkvenoslavenska tradicija«, *Colloquia Maruliana*, 18, 161–206, 2009, URL hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=55929.

Dragica Malić, »Zašto Margarita nije Marulićeva?«, *Colloquia Maruliana*, 19, 185–218, 2010, URL hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=78932.

Dragica Malić, »Odjeci najstarije hrvatske pjesmarice u Marulićevim stihovima«, *Colloquia Maruliana*, 20, 75–102,

2011, URL hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=100513.

Miroslav Marcovich, *M. Maruli Davidiadis libri XIV. E codice Taurinensi in lucem protulit Miroslavus Marcovich*, poglavlje Prologo, str. XIII–XVII, Direccion de cultura de la Universidad de los Andes, Merida, Venezuela, 1957.

J. Marouzeau, *Traité de stylistique appliquée au latin*, Les Belles Lettres, Paris, 1935.

Marko Marulić, *Evandelistar = Marci Maruli Evangelistarivm. Preveo, komentirao i latinski tekst priredio Branimir Glavičić*, Sabrana djela Marka Marulića. Opera omnia. Knjiga četvrta, svezak treći. Književni krug, Split, 1985.

Marko Marulić, *Latinska manja djela II.*, Sabrana djela Marka Marulića = Opera omnia. Književni krug, Split, 2011.

Marcus Marulus Spalatensis, *Evangelistarium*, Industria ac summa diligentia Francisci de consortibus lucensis (...) in edibus Iacobi leuci (...) Impensis vero Melchioris sessor, Venetiis, 1516, URL roble.unizar.es/record=b1552399~S6*sp1, Digitalizat Sveučilišta u Zaragozazi. Signatura: General-Fondo Antiguo G-67-38.

Gregor Maurach, *Lateinische Dichtersprache*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1995.

Gregor Maurach, *Methoden der Latinistik: ein Lehrbuch zum Selbstunterricht*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1998.

Willard McCarty, Literary and mechanical thinking: a position paper on the boundaries of computer-assisted literary analysis, Center for Medieval and Renaissance Studies, UCLA, November 1995, URL www.kcl.ac.uk/humanities/cch/wlm/essays/lit/.

Willard McCarty, Digitising is questioning, or else., internet, 2008, URL staff.cch.kcl.ac.uk/~wmccarty/essays/McCarty_Digitisingisquestioning.pdf.

Jerome McGann, *Radiant textuality. Literature after the world wide web*, PALGRAVE, New York, 2004.

Hermann Menge, *Lehrbuch der Lateinischen Syntax und Semantik. Völlig neu bearbeitet von Thorsten Burkard und Markus Schauer*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2000.

Čelica Milovanovic-Barham, »Three Levels of Style in Augustine of Hippo and Gregory of Nazianzus«, *Rhetorica*, XI(1), 1–25, 1993.

Milena Minkova i Terence Tunberg, *Readings & Exercises in Latin Prose Composition*, Focus Publishing/R. Pullins Co., 2004.

Christine Mohrmann, »Saint Augustine and the "Eloquentia"«, u *Études sur le latin des chrétiens*, sv. 1, str. 351–370. Edizioni di storia e letteratura, Roma, 1961a, pretisak članka iz 1947.

Christine Mohrmann, »Le latin médiéval«, u *Études sur le latin des chrétiens*, str. 181–232. Edizioni di storia e letteratura, 1961b, pretisak članka iz 1958.

Christine Mohrmann, »L'étude du grec et du latin de l'antiquité chrétienne. Passé, présent, avenir.«, u *Études sur le latin des chrétiens IV*, sv. 4, str. 91–110. Edizioni di storia e letteratura, Roma, 1977, pretisak članka iz 1973.

Georges Molinié, *La stylistique*, Presses Universitaires de France, Paris, 3, corrigée izdanje, 2001.

Georges Molinié, *Stilistika*, Ceres, Zagreb, 2002, Prijevod djela *La stylistique* (Que sais-je, 1997).

Edward P. Morris, »A Science of Style«, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 46, 103–118, 1915, URL www.jstor.org/stable/282937.

Karl Friedrich von Nägelsbach, *Lateinische Stilistik*, Konrad Geiger, Nürnberg, 9. izdanje, 1905.

Dag Ludvig Norberg, *Manuel pratique de latin médiéval*, A. et J. Picard, Paris, 1968, URL books.google.com/books?id=T15iAAAAMAAJ.

Eduard Norden, *Die antike Kunstprosa. Von VI. Jahrhundert v. Chr. bis in die Zeit der Renaissance*, B.G. Teubner, Leipzig und Berlin, 1909.

Darko Novaković, »Marulićeva "Davidijada" kao priča«, *Latina et Graeca*, 28, 5–16, 1986.

Darko Novaković, »Generički kontekst Marulićeve Institucije«, u *Marko Marulić, Institucija (II. dio)*, str. 9–31, Književni krug, Split, 1987.

Darko Novaković, »Marulićeve "Starozavjetne ličnosti" i antička biografska tradicija«, u Nikola Batušić (ur.), *Dani Hrvatskog kazališta (15): Marko Marulić*, str. 176–192, Književni krug, Split, 1989.

Darko Novaković, »Stilska dimenzija figura u antičkoj retoričkoj tradiciji«, u Živa Benčić i Dunja Fališevac (ur.), *Tropi i figure*, str. 11–51, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1995.

Darko Novaković, »Zašto nam je važan Marulićev Repertorij?«, *Colloquia Maruliana*, 7, 9–24, Travanj 1998, URL hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=14560.

Darko Novaković, »Marulićevi glasgowski stihovi«, u Marko Marulić, *Glasgowski stihovi*. Preveo i priredio Darko Novaković, str. 253–270, Matica hrvatska, Zagreb, 1999a.

Darko Novaković, »Božićević i Marulić: Jesmo li se prerano odrekli važnoga svjedoka?«, u Bratislav Lučin i Mirko Tomasović (ur.), *Colloquia Maruliana VIII*, sv. 10, str. 47–64, Književni krug, Marulianum, Split, 1999b.

Darko Novaković, »La *Davidiade* di Marulić e gli epici protomedievali latini«, u Bratislav Lučin i Mirko Toma-

sović (ur.), *Colloquia Maruliana IX*, sv. 10, str. 205–218, Književni krug, Marulianum, Split, 2001.

Darko Novaković, »Svetac sa sretnog dalmatinskog žala: Marulićev Životopis sv. Jeronima«, u Marko Marulić, *Latinska manja djela II.*, str. 11–39. Književni krug, Split, 2011a.

Darko Novaković, »Glava nam je svima on: Marulićeva poslanica Hadrijanu VI.«, u Marko Marulić, *Latinska manja djela II.*, str. 229–244. Književni krug, Split, 2011b.

Anne M. O'Donnell, »Rhetoric and Style in Erasmus' "Enchiridion militis Christiani"«, *Studies in Philology*, 77(1), pp. 26–49, 1980, URL www.jstor.org/stable/4174027.

Mark Olsen, »Signs, Symbols and Discourses: A New Direction for Computer-aided Literature Studies.«, *Computers and the Humanities*, 27(5–6), 1993.

Miroslav Palameta, »Marulićeva Tropologija u svjetlu patrističke alegoreze (I.)«, *Colloquia Maruliana*, 14, 127–162, 2005, URL hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=13619.

Miroslav Palameta, »Marulićeva Tropologija u svjetlu patrističke alegoreze (II.)«, *Colloquia Maruliana*, 15, 81–119, 2006, URL hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=4907.

Miroslav Palameta, »Marulićeva Tropologija u svjetlu patrističke alegoreze (III.)«, *Colloquia Maruliana*, 16, 131–162, 2007, URL hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=18271.

Miroslav Palameta, »Marulićeva Tropologija u svjetlu patrističke alegoreze (IV.)«, *Colloquia Maruliana*, 17, 247–285, 2008, URL hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=37671.

Zvonko Pandžić, *Nepoznata proza Marka Marulića: o novootkrivenim i novoatribuiranim hrvatskim rukopisima*, Tusculanae Ed., Zagreb, 2009.

Dirk Panhuis, »Word Order, Genre, Adstratum: The Place of the Verb in Caesar's Topographical Excursus«, *Glotta*, 59(3-4), 295–308, 1981.

Dirk Panhuis, »Topic Shift and Other Discourse Functions of Passives in Latin Narratives«, *Glotta*, 62(3-4), 232–240, 1984.

Svetozar Petrović, *Priroda kritike*, Liber - Izdanja instituta za znanost o književnosti, Zagreb, 1972.

Harm Pinkster, »Wolfram Ax: Probleme der Sprachstils als Gegenstand der Lateinischen Philologie. Hildesheim / New York: Olms 1976. X, 304 S. (Beitr. zur Altertumswiss. 1.)«, *Gnomon*, 52(8), 780–782, 1980, (recenzija).

Heinrich F. Plett, »Modernizing Classical Rhetoric«, *Logo. Revista de Retórica y Teoría de la Comunicación*, 1(1), 125–132, Enero 2001, URL www.asociacion-logo.org/revista-logo.htm.

Franz Posset, »Open Letter of a Croatian Lay Theologian to a "German" Pope: Marko Marulić to Adrian VI«, *Colloquia Maruliana*, 18, 135–157, 2009, URL hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=55928.

Franz Posset, »The Illustrated Biblia cum comento from the Library of the Father of Croatian Literature, with Samples of his Marginalia«, *Colloquia Maruliana*, 19, 141–158, 2010, URL hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=78929.

Krunoslav Pranjić, *Jezik i književno djelo*, školska knjiga, Zagreb, 1968.

Ružica Pšihistal, »Značenjsko i retoričko-argumentacijsko ustrojstvo Marulićevih "Parabola"«, u *Colloquia Maruliana X*, str. 137–166, Književni krug, Split, 2001.

Ružica Pšihistal, »Razvijene usporedbe u Juditi: o Marulićevim prilikama«, *Colloquia Maruliana*, 17, 157–187, 2008, URL hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=37663.

Stephen J. Ramsay, *Unnatural Language: Algorithmic Models of Reading and Interpretation*, PhD thesis, University of Virginia, 2002.

Allen H. Renear, *Text Encoding*, poglavlje 17., Blackwell, 2004, URL www.digitalhumanities.org/companion.

W. Richter, »Tacitus als Stilist. Ein Kapitel philologischer Forschungsgeschichte«, u *Politik und literarische Kunst im Werk des Tacitus*, Altsprachliche Unterricht XIV, Beih. I, str. 111–128. Klett, Stuttgart, 1999.

M. Riffaterre, »Criteria for Style Analysis«, *Word*, 15, 154–74, 1959.

Petar Runje, »O ranim izdanjima *Evandelistara* i *Institucije*«, u Vedran Gligo, Bratislav Lučin, i Mirko Tomasović (ur.), *Colloquia Maruliana III*, str. 93–98, Književni krug, Split, 1992.

Daniel Sheerin, »Christian and Biblical Latin«, u F.A.C. Mantello i A.G. Rigg (ur.), *Medieval Latin: An Introduction and Bibliographical Guide*, str. 137–156, The Catholic University of America Press, Washington, D.C., 1996.

Josip Silić, »Znanstveni stil hrvatskoga standardnog jezika«, *Kolo*, 6(2), 397–415, 1997.

Josip Silić, *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*, Disput, Zagreb, 2006.

Petar Skok, »O stilu Marulićeve Judite«, u *Zbornik Marka Marulića*, str. 167–241, JAZU, Zagreb, 1950.

Bernhard Sowinski, *Stilistik. Stiltheorien und Stilanalysen*, Metzler, Stuttgart, 2. izdanje, 1999.

Leo Spitzer, *Wortkunst und Sprachwissenschaft (Stilistica e linguistica)*, Universale Laterza. M. Hüber, München, 1928.

Gorana Stepanić, »*Quinquaginta parabolae*: tipologija površinskih narativnih struktura«, u Bratislav Lučin i Mirko Tomasović (ur.), *Colloquia Maruliana IX. Radovi s međunarodnog skupa Marko Marulić, hrvatski pjesnik i katolički humanist: prijedlog za Europu trećeg tisućljeća, Rim*, 26–29. studenoga 1998. Split, 19–20. travnja 1999., str. 419–430, Pontificium consilium de cultura, Književni krug Split - Marulianum, Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima, Split - Rim, 2000.

Peter Stockwell, *Cognitive Poetics. An introduction*, Routledge, London and New York, 2002.

Diana Stolac, »Sintaktostilistički pristup Marulićevoj Juditi«, u Bratislav Lučin i Mirko Tomasović (ur.), *Colloquia Maruliana XI*, str. 235–250, Književni krug, Marulianum, Split, 2002.

Peter Stotz, *Die lateinische Sprache im Mittelalter*, 1994, URL www.unizh.ch/mls/mittellatein.html, neobjavljeni njemački izvornik teksta "Le sorti del latino nel medioevo", u *Lo spazio letterario del medioevo*, 1: Il medioevo latino, Direttori: Guglielmo Cavallo, Claudio Leonardi, Enrico Menestò, vol. II: La circolazione del testo, Roma 1994, s. 153–190.

Peter Stotz, *Handbuch zur lateinischen Sprache des Mittelalters*, sv. 4, poglavlje Formenlehre, Syntax und Stilistik, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1998.

Drago Šimundža, »Opći pristup Marulićevu Evanđelistaru«, u *Marko Marulić, Evanđelistar = Marci Maroli Evangelistarivm. Preveo, komentirao i latinski tekst priredio Branimir Glavičić*, str. 13–40, Književni krug, Split, 1985.

Drago Šimundža, »Literarne značajke Marulićeva Evanđelistara«, u Nikola (et al.) Batušić (ur.), *Dani Hvarskog*

kazališta (15): Marko Marulić, str. 193–211, Književni krug, Split, 1989.

Drago Šimundža, »Estetsko i etičko jedinstvo u Marulićevim djelima«, u *Colloquia Maruliana X*, str. 11–28, Književni krug, Split, 2001.

Lovro Škopljanac, »Još o pravilnostima 'Judite'«, *Republika*, 67(7–8), 8–19, 2011.

Zdenko Škreb, »Pjesnički jezik i prošlost«, *Jezik*, 4(8), 97–103, 1958.

Milivoj Šrepel, »O Maruliću«, u *Rad JAZU, knj. 146*, sv. 146, str. 154–220, Zagreb, 1901.

Marko Tadić, *Jezične tehnologije i hrvatski jezik*, Ex libris, Zagreb, 2003.

Mirko Tomasović, *Marko Marulić Marul: monografija*, Erasmus naklada, Književni krug — Marulianum, ZAZ-NOK, Zagreb – Split, 1999.

Janko Tomić, *Hrvatska stilistika*, D. Albrecht, Zagreb, 1875, URL www.archive.org/details/hrvatskastilist00tomigoog.

Michael Toolan, »Stylistics and its discontents; or, getting off the Fish 'hook'«, u *The Stylistics Reader: From Roman Jakobson to the Present*, str. 117–135. Arnold, London, /1990/ 1996.

Branko Tošović, *Funkcionalni stilovi*, Biblioteka Lingvistika-poetika. Svjetlost, Sarajevo, 1988.

E. C. Traugott i M. L. Pratt, *Linguistics for Students of Literature*, Harcourt Brace Jovanovitch, New York, 1980.

T. Tunberg, »The Cursus in L. Valla«, *Humanistica Lovaniensia*, 41, 104–133, 1992.

Josip Užarević, »"Umjetnost riječi": književnost i jezik«, *Umjetnost riječi*, 30(4), 289–321, 1986.

Lorenzo Valla, *De linguae latinae elegantia / Laurentii Val-lensis: ad Ioannem Tortellium Aretinum per me M. Nicolaum Ienson Venetiis opus feliciter impressum est. M.CCCC.LXXI / ed. Santiago López Moreda, Grammatica Humanistica. Serie Textos. Universidad de Extremadura, Cáceres, 1999.*

Michael von Albrecht, *Cicero's style: a synopsis*, Brill, Leiden; Boston, 2003.

Josip Vončina, »Jezično interpretiranje starih književnih tekstova«, *Radovi zavoda za slavensku filologiju*, 14, 53–68, 1976.

Branko Vuletić, »Stilistika Petra Guberine«, *Umjetnost riječi*, 44(1), 47–62, 2000.

Jean Jacques Weber (ur.), *The Stylistics Reader: From Roman Jakobson to the present*, Arnold, London, 1996.

L. P. Wilkinson, *Golden Latin artistry*, University Press, Cambridge, 1963.

Joseph M. Williams, *Style: toward clarity and grace*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1990.

Matthew Williams, *The relationship between sound and content in Latin poetry*, PhD thesis, University of Adelaide, 2004, URL digital.library.adelaide.edu.au/dspace/handle/2440/37945.

Andrea Zlatar, *Marulićeva Davidijada: Epska tehnika i biblijski predložak u Marulićevu spjevu Davidias*, Number Knjiga XII in Biblioteka Latina et Graeca: Radovi. Latina et Graeca, Zagreb, 1991.

Andrea Zlatar, »Transformacije hagiografske matrice u Marulićevu djelu *De institutione bene beateque vivendi per exempla sanctorum*«, u *Colloquia Maruliana X*, str. 77–86, Književni krug, Split, 2001.

Eckart Zundel, *Lehrstil und rhetorischer Stil in Quintilians institutio oratoria: Untersuchungen zur Form eines Lehrbuchs*, Haag und Herchen, Frankfurt/Main, 1981.

Bilješka o piscu

Neven Jovanović rođen je 1968. u Zagrebu. Klasičnu filologiju studirao je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje je diplomirao (1993), magistrirao (1998) i doktorirao (2005). Od 1994. radi na istom fakultetu, na Katedri za latinski jezik i rimsku književnost u Odsjeku za klasičnu filologiju. Teme njegova znanstvenog rada jesu hrvatska novolatinska književnost i digitalna humanistika. Za Marulićeva *Opera omnia* koja objavljuje Književni krug Split priredio je kritičko izdanje *Regum Delmatię atque Croatię gesta* u svesku *Latinska manja djela II*. Osmislio je i uredio digitalnu zbirku *Croatiae auctores Latini* (ffzg.unizg.hr/klafil/croala). Autor je knjige eseja *Noga filologa* (2006). Za kazališne je izvedbe preveo Euripidove drame *Heraklo* i *Alkestida* (Zagreb, 2004), Eshilovu *Orestiju* (Dubrovačke ljetne igre, 2006), Plautova *Amfitruona* (Sisak, 2008). Živi u zagrebačkom naselju Špansko.

Sadržaj

I. Stilistika	11
Kratka povijest opće stilistike	13
Stil, broj i kompjuteri	31
Historijska stilistika	37
Latinska stilistika	45
Stilistika varijanata latinskog	63
Polazišta stilističkog istraživanja	73
II. Stilistički model Evanđelistara	83
Stilistika i Marulić	87
Stilistika i Evanđelistar	119
Tekst Evanđelistara	127
Model čitanja stila	143
III. Evaluacija modela	151
Korpus na korpusu	155
Stilske vrijednosti segmenata	189

Model kao trag učenja stila	215
Moguća stilistika	221
Bibliografija	245